

**T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYETİN İLK ON
YILINDA ÇORUM**

Derya KENDİRCİOĞLU

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ERDAL**

YOZGAT 2011

**T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYETİN İLK ON
YILINDA ÇORUM**

**Hazırlayan
Derya KENDİRCİOĞLU**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ERDAL**

YOZGAT 2011

**T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAYI**

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı 8011030013 numaralı öğrencisi Derya KENDİRCİOĞLU'nun hazırladığı "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk On yılında Çorum" YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 27.06.2011 Pazartesi günü saat 13.00'te yapılmış, tezin onayına OY ÇOKLUĞU / OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA

Üye : Yrd. Doç. Dr. İbrahim ERDAL (Danışman)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Muhammed İbrahim YILDIRIM

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun 05.07.11 tarih ve 15 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	Sayfa IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1
1. Coğrafi Konumu.....	1
2. Çorum Adının Menşei.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNE KADAR ÇORUM	5
1.1. Hitit İmparatorluğu Döneminde Çorum.....	5
1.2. Friglerden Türk Egemenliğine Kadar Çorum.....	7
1.3. Çorum'un Türk Egemenliğine Girişi ve Beylikler Dönemi	8
1.4. Osmanlı Döneminde Çorum.....	12
1.5. 15. ve 16. Yüzyılda Çorum'u Etkileyen Siyasi Sosyal Olaylar.....	14
1.5. 1. Çorumda Medrese İsyanları.....	15
1.5.2. Çorumda Eşkiyalık Olayları.....	16
1.5.3. Çorumda Celali İsyanları.....	18
1.6. Dünya Savaşı Yıllarında Çorum.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

2. MİLLİ MÜCADELEDEN CUMHURİYETİN İLANINA KADAR ÇORUM

2.1. Mücadele Yıllarında Çorumdaki Siyasi Kuruluşlar.....	27
2.1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	27
2.1.2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası.....	28
2.1.3. İhtiyat Zabıtları Cemiyeti.....	29
2.1.4. Sulh ve Selamet Cemiyeti.....	29

2.2. Savaşlar Döneminde Çorum.....	30
2.2.1. Çorum’da Milli Mücadelenin Geç Başlamasının Nedenleri...	30
2.2.2. Çorum Gazetesine Göre Çorumluların Milli Mücadeleye Yardımları.....	32
2.2.2.1. Para Yardımı.....	32
2.2.2.2. Giyecek ve Yiyecek Yardımları.....	35
2.2.2.3. Askeri Yardımlar.....	37
2.2.2.4. Ulaşım Katkısı.....	38
2.2.2.5. Tekalif-i Milliye Emirleri ve Bu Emirlerle Yapılan Yardımlar.....	40
2.2.2.6. Şehit ve Gazileri	44
2.2.3. I. TBMM’nin Açılışına Kadar Çorumdaki Gelişmeler...	47
2.2.4. I. TBMM’nin Açılması	52
2.2.5. I. T.B.M.M’ deki Çorumlu Mebuslar.....	56
2.2.5.1. Ferid Bey.....	56
2.2.5.2. Dursun Bey	58
2.2.5.3. Fuat Bey.....	60
2.2.5.4. İsmet Bey (Eker).....	61
2.2.5.5. Mumcuşade Sıddık Bey.....	63
2.2.5.6. Haşim Bey.....	66
2.2.6. Savaş Yıllarında Çorum ve Çevresinde Çıkan İsyenlar.....	68
2.2.6.1. İsyenlardan Önce Ülkenin Durumu Ve İsyenların Nedenleri.....	68
2.2.6.2. Yıldızeli İsyanı.....	73
2.2.6.3. Zile Ayaklanması.....	76
2.2.6.4. Yozgat İsyanı (Çapanoğlu İsyanı)	78
2.2.6.4.1. Birinci Yozgat Ayaklanması (15 Mayıs-27 Ağustos 1920).....	78
2.2.6.4.2. İkinci Yozgat Ayaklanması (9 Eylül- 31 Aralık 1920).....	88
2.2.6.5. Aynacıoğlu İsyanı.....	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CUMHURİYETİN İLK ON YILINDA ÇORUM.....	92
3.1. Cumhuriyetin İlanı.....	92
3.2. Çorumda Belediyecilik.....	96
3.2.1. Cumhuriyetin İlanında Belediyecilik.....	96
3.2.1.1. 1923-1930 Yıllarında Çıkarılan Belediye Kanunları....	97
3.2.2. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Çorumda Belediye.....	99
3.2.2.1. İmar Faaliyetleri.....	100
3.2.2.2. Çorumda Elektrik Hizmeti.....	104
3.2.2.3. Çorumda Su Hizmeti.....	105
3.2.2.4. Diğer Hizmetler.....	106
3.2.2.5. Kaza Belediyeleri.....	108
3.3. Çorumda Eğitim.....	113
3.3.1. Cumhuriyet Döneminde Devletin Eğitim Faaliyetleri.....	113
3.3.2. Çorumda Cumhuriyet Öncesi Eğitim.....	114
3.3.3. Cumhuriyet Döneminde Çorumda Eğitim.....	117
3.3.3.1. Çorumda Muallimler Birliği.....	126
3.3.3.2. Çorumda Kütüphaneler.....	128
3.4. Çorumda Halkevleri.....	136
3.5. Cumhuriyet Döneminde Çorumda Basın.....	138
3.6. Cumhuriyet Döneminde Çorum'un Sağlık Durumu.....	141
3.7. Çorum'un Nüfus Gelişimi.....	148
3.7.1. Cumhuriyet Öncesi Nüfus Gelişimi.....	148
3.7.2. Cumhuriyet Döneminde Çorumda Nüfus.....	151
3.7.2.1. Çorumda Mübadillerin İskanı.....	156
3.8. Çorumda Sanayi.....	160
3.8.1. Osmanlı Döneminde Çorumda Sanayi.....	160
3.8.2. Cumhuriyet Döneminde Sanayi.....	164
3.9. Çorumda Tarım.....	169
3.9.1. Cumhuriyet Öncesi Tarım.....	169

3.9.2. Cumhuriyet Döneminde Tarım.....	172
3.10. Çorumda Ulaşım.....	180
3.10.1. Cumhuriyet Öncesi Ulaşım.....	180
3.10.2. Cumhuriyet Döneminde Ulaşım.....	182
SONUÇ.....	186
KAYNAKÇA.....	190
EKLER.....	202
ÖZGEÇMİŞ.....	215

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk On Yılında Çorum

Derya Kendircioğlu

Bozok Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

2011: 220 Sayfa

Osmanlı Devleti'nin ve Cumhuriyet döneminin sürgün yeri olan Çorum şehri Milli Mücadele döneminde de isyan hareketlerinin yaşandığı bir yer olmuştur.

Çorum şehri devlete ve devlet yöneticilerine karşı daima saygı göstermiş ve istenilen her türlü devlet emrini yerine getiren şehir olma özelliğini her zaman korumuştur. Bundan dolayı da gerek Milli Mücadele'de gerekse Cumhuriyet döneminde kendisinden istenilen her vazifeyi ve sorumluluğu yerine getirmesini bilmiştir. Milli Mücadele yıllarında silah, mühimmat ile erzak yardım ve nakliyle önemli bir merkez olmuştur. Şehir sadece ordunun ihtiyaçlarını karşılamakla yetinmeyip kendi çevresinde meydana gelen olayların genişlemesine de izin vermemiştir. Planlı ve disiplinli çalışmalar sonucunda elde edilen başarının meyvesi olan Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte gerçekleşen inkılâpları ve yenilikleri takip ederek yeni devletin ilerlemesine sosyal, kültürel ve ekonomik yönden de katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Çorum, Milli Mücadele, Cumhuriyetin İlanı, Çorumlu Milletvekilleri, Çorum'da Nüfus, Çorum'da Ekonomi, Çorum'da Eğitim.

ABSTRACT

MSc. Thesis

ÇORUM IN THE PERIOD OF NATIONAL STRUGGLE AND IN THE FIRST TEN YEARS OF REPUBLIC ERA

Derya Kendircioğlu

Bozok University
Institute of Social Sciences
Department of History

2011: Pages 215

Çorum city, which was an exile place of the period of the ottoman Empire and Republic, had been a place in which the rebel movements were experienced.

Çorum city, always showed respect against the managers of the state and always saved being a city which did all the orders of them. Because of this, Çorum city knew performing every duty and responsibilities which were wanted him whether in the National struggle or in Republic term. It has been an important center with the transportation of arms, military supplies and storable foods. The city not only satisfied with serving the needs but also it didn't allow the expansion of the events that took place around it. It gave same social, cultural and economic help to developing the new state by following the reforms and innovations which were being real with declaration of the Republic that was a fruit of the success which was won at the end of the planned and disciplined works.

Keywords: Çorum, The National Struggle, Proclamation of the Republic, Deputies of Çorum, Population in Çorum, Economy in Çorum, Education in Çorum.

ÖNSÖZ

Çorum şehrinin bulunduğu topraklar üzerinde savaşlar olmamasından dolayı uzun yıllar Türk yönetiminde kalmıştır. Osmanlı yönetimi altına girdikten sonra maddi ve manevi yönden çok az desteklenmiş bu nedenle elde ettiği birçok gelişimi Cumhuriyet döneminde gerçekleştirmiştir.

Milli Mücadele dönemi Çorum vilayeti yönetiminde İstanbul Hükümeti yanlılarının etkin olması, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın faaliyetleri sebebiyle şehir, bu dönemde Milli Mücadele'ye karşı bir düşüncenin merkezi olarak algılanmıştır. Sivas Kongresi ile birlikte şehirde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş bu durum da bölgedeki milli faaliyetleri hızlandırmıştır. Milli Mücadele'ye yapılan en önemli yardımlardan biri askeri yönden olmuştur ki, bunu da savaş sonrasında verilen şehitler sıralamasında ilk üç il içinde ikinci sırada yer alarak göstermiştir. Gerek savaşlar döneminde gerekse savaşlar sonrasında gerçekleşen eğitim, sağlık, sosyal, kültürel ve belediyeçilik alanlarındaki faaliyetleriyle çevresindeki birçok illere göre hızla gelişmiş ve yeniliklere sahip çıkmıştır.

“Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk On Yılında Çorum” adlı çalışmamızın amacı, Çorum vilayetinde Milli Mücadele döneminde yapılan faaliyetler ortaya konarak Cumhuriyet'in getirdiği yeniliklerin vilayette nasıl karşılandığı ve vilayette nasıl bir gelişmeye sebep olduğu sosyal, iktisadi ve nüfus yönünden ortaya koymaktır. Bu amaçla kitap, makale, sempozyumlar ve özellikle 1921-1926 yılları arasında yayınlanan “Çorum” gazetesi haberleri incelenmiş, BCA belgeleriyle faaliyetler aktarılmıştır. Bu araştırma ile hem Cumhuriyet öncesi sosyal yapı hem de Cumhuriyet sonrası yapılan inkılâplar sonucunda oluşan yeni toplumsal yapının mukayesesi yapılmıştır. Ayrıca çalışmamız Çorum'un Milli Mücadele'deki faaliyetlerinin ve desteklerinin ne boyutta olduğunu ve inkılâpları benimsemesi açısından o dönemde devlet içinde ne gibi bir yeri olduğunu ortaya koyması bakımından önemli bir yere sahiptir.

Çalışmamızda kullanılan yöntem öncelikli olarak konuyu ilgilendiren bir literatür taraması yapıp kaynak tespiti olmuştur. Daha sonra araştırma sahası olan Çorum merkez ve kazalarındaki kütüphanelere, Belediyelere ve Valilik makamına

müracaat edilmiş ve buralardaki ilgili kaynaklar toplanmıştır. Sonra Milli Kütüphane, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi, Millî Kütüphane Gazete Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi İl Genel Meclisi Tutanakları, Milli Mücadele döneminde çıkarılan Çorum gazetelerinin sayılarından ve Çorum'da çıkartılan dergilerden elde edilen bilgiler doğrultusunda şekillendirilmiştir. Ana kaynak olarak tercih edilen bu belgeler ile Çorum'un Milli Mücadele döneminin ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinin az bilinen yönleri, arşiv belgelerine ve dönemin gazetelerine dayanarak en objektif ve doğru bilgiler ile aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmakta olup birinci bölümde Çorum'un Milli Mücadele dönemine kadar olan tarihi aşaması incelenmiştir. İkinci bölümde Çorum'un Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleri, katkıları, sosyal, kültürel ve ekonomik yönleri ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde cumhuriyetin ilan edilişi ve Çorumda Cumhuriyet önce durum ile cumhuriyet sonrası gerçekleşen inkılâplar karşısında şehrin eğitim, belediye, köy, ziraat, sağlık ve halk evlerinin durumları incelenmiştir.

Birçok kaynaktan yararlanarak oluşturduğum bu çalışmada, başta beni böyle bir çalışmaya teşvik eden ve çalışmalarım süresince bana destek olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İbrahim ERDAL'a, değerli hocalarım Prf. Dr. Taha Niyazi KARACA'ya ve Yrd. Doç. Dr. Mihammed İbrahim YILDIRIM'a teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca yardımlarını esirgemeyen Çorum Kent Arşivi görevlisi İrfan YİĞİT'e TBMM Kütüphane Dokümantasyon ve Tercüme Müdür Yardımcısı Dr. Tuncer YILMAZ'a, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi çalışanı Mustafa TATLISU'ya, Çorum gazetesi yazarlarından Abdulkadir OZULU'ya, maddi-manevi yardımlarını esirgemeyen aileme ve eşim Muhammet ERARSLAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

İKİNCİ BÖLÜMDEKİ TABLÖLAR

Tablo 2.1: Çorum'da İstiklâl Madalyası Alanlar ve Harp Malûlü ile Şehit Yetimi Aylığı Alanların Listesi.....	44
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMDEKİ TABLÖLAR

Tablo 3.1: 1929-1933 Yılları Arasında Çorum Genelinde Çalışan Memur ve Daimi Müstahdemler.....	100
Tablo 3.2: 1929-1930 Yılları Arasında İtfaiye Araçları, Çalışan Kişiler ve Bunların Maaşları.....	107
Tablo 3.3: 1929-1933 Yıllarında İtfaiye Araçları Dışındaki Bazı Belediye Araçlarının Sayısı ile Çalışanlarının Sayı ve Maaşları.....	107
Tablo 3.4.: Çorum Şehir Merkezinde Bulunan Araç ve Memurlar.....	108
Tablo 3.5.: İskilip Belediyesi'nin Çeşitli Alanlarda 1929-1933 Senelerinde Yapmış Olduğu Harcamalar.....	109
Tablo 3.6.: Alaca Belediyesi'nin Çeşitli Alanlarda 1929-1933 Senelerinde Yapmış Olduğu Harcamalar.....	110
Tablo 3.7.: Sungurlu Belediyesi'nin Çeşitli Alanlarda 1929-1933 Senelerinde Yapmış Olduğu Harcamalar.....	110
Tablo 3.8.: Osmancık Belediyesi'nin Çeşitli Alanlarda 1929-1933 Senelerinde Yapmış Olduğu Harcamalar.....	111
Tablo 3.9.: Mecitözü Belediyesi'nin Çeşitli Alanlarda 1929-1933 Senelerinde Yapmış Olduğu Harcamalar.....	112
Tablo 3.10.: 1927-1931 Yılları Arasındaki Ana Mekteplerinde Okuyan Öğrenci Sayısı.....	118

Tablo 3.11.: 1927-1932 Tarihlerinde Şehirde ve Köyde Bulunan Mektep Adetleri ile Sınıflarda Bulunan Kız ve Erkek Sayıları.....	118
Tablo 3.12.: 1922-1926 Yılları Arasında Ortaokulda Okuyan Öğrenci Sayısı ile Eğitim Veren Öğretmen Sayısı.....	119
Tablo 3.13.: 1927- 1932 Yılları Arasında Ortaöğretimde Okuyan ve Mezun Olan Kız ve Erkek Sayısı.....	120
Tablo 3.14.: İlkokullar İçin Yapılan Masraflar.....	120
Tablo 3.15.: Küçük Sağlık Okulunda Bulunan Öğretmen, Öğrenci, Mezun ve Masrafları.....	121
Tablo 3.16.: Mekteplerde Okuyanların Yıllara Göre Dağılımı.....	122
Tablo 3.17.: Şehirdeki Muallimler.....	122
Tablo 3.18.: Köydeki Muallimler.....	123
Tablo 3.19.: 1922-1933 Yıllarında Öğrenci ve Öğretmen Sayısı.....	125
Tablo 3.20.: Çorum Merkez ve İlçelerindeki Kütüphanelerin Bilgileri.....	130
Tablo 3.21.: Merkez ve Kazalarda Bulunan Halk Okuma Odalarının Kitap Alanları ve Bu Alanlardaki Kitap Sayıları.....	132
Tablo 3.22.: Okuma Odalarında Bulunan Kitapların Meslek Dallarına ve Cinsiyete Göre Okunma Oranı.....	132
Tablo 3.23.: Çorum Merkez Kütüphanesinde ve İskilip Halk Kütüphanesinde Bulunan Kitapların Türlerine Göre Sayısı.....	134
Tablo 3.24.: Merkez ve Kazada Bulunan Kitapların Meslek Dallarına ve Cinsiyete Göre Okunma Sayıları.....	135
Tablo 3.25.: Küçük Sıhhat Memurları Mektebine 1925-1933 Yılları Arasında Yapılan Masraflar.....	144
Tablo 3.26.: Memleket Hastanesinde Yapılan Röntgen Bilgileri.....	144
Tablo 3.27.: Memleket Hastanesinde Bölümlere Göre Muayene Olan Kişi Sayıları.....	145
Tablo 3.28.: Memleket Hastanesinde Hariciye ve Gözden Ameliyat Olanların Sayısı.....	145
Tablo 3.29.: 1930 Senesinde Açılan Doğum Evinin 1933 Yılına Kadar Sahip Olduğu Personel Adeti.....	146
Tablo 3.30.: 1930-1933 Yıllarında Doğum ve Çocuk Muayenesi Adeti.....	147

Tablo 3.31.: 1927 Yılında Şehrin Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı.....	153
Tablo 3.32.: Nüfusun Okur-Yazarlık Oranı.....	154
Tablo 3.33.: Medeni Hala Göre Nüfusun Dağılımı.....	154
Tablo 3.34.: Cinsiyetin Yaş Grubuna Göre Dağılımı.....	155
Tablo 3.35.: Çorum İlindeki Fabrikalar.....	164
Tablo 3.36.: 1927 Sanayi Sayımına Göre Çorum İlinde Endüstri Kollarına Göre İşyerleri ve Çalışan Sayıları.....	165
Tablo 3.37.: Çalışanların Cinsiyete Göre Dağılımı....	167
Tablo 3.38.: 1927 Sanayi Sayımına Göre Çorum ve Komşu İllerde 10 Ve Daha Fazla İşçi Çalıştıran Tesisler.....	167
Tablo 3.39.: Çorum'un Ekili Alanlarının ve Üretiminin Osmanlı Devleti İçindeki Payı.....	171
Tablo 3.40.: Ürün Türlerine Göre Üretim (Ton).....	171
Tablo 3.41.: 1913 Tarım Sayımına Göre Çorum Hayvan Varlığı ve Osmanlı Devlet İçindeki Payı.....	172
Tablo 3.42.: Buğday, Arpa, Yulaf, Çavdarın Dönümü ve Bu Dönümden Çıkan Kilo Miktarları.....	175
Tablo 3.43.: Kaplıca, Mısır, Pirinç ve Darının Dönümü ile Bu Dönümden Çıkan Kilo Miktarları.....	175
Tablo 3.44.: Bakla, Nohut ve Fasulyenin Dönümü ile Bu Dönümden Çıkan Kilo Miktarları.....	176
Tablo 3.45.: Sanayi Bitkilerinin Sayısal Verileri.....	177
Tablo 3.46.: Pamuk, Keten, Susam ve Afyonun Dönümü ile Bu Dönümden Çıkan Kilo Miktarları.....	177
Tablo 3. 47.: 1929-1933 Tarihleri Arasındaki Hayvan Sayısı.....	179

KISALTMALAR

A.B.D.	: Amerika Birleşik Devleti
b.	: Bin
BCA.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BMM.	: Büyük Millet Meclisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DİE.	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DH.	: Dâhili
Dr.	: Doktor
H.	: Hicri
km.	: Kilometre
Kw.	: Kilovat
mm.	: Milimetre
m.	: Metre
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MSB.	: Milli Savunma Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
OTAM.	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Teşkilatı Araştırma Merkezi
OMM	: Osmanlı Mebusan Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
TBMMGZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Cerideleri
s.	: Sayfa
ŞFR.	: Şifre

GİRİŞ

1. Coğrafi Konumu

Şehirler, toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarının belirlendiği ve biçim aldığı yerleşim merkezleridir. Bu merkezlerdeki yaşama biçimini belirleyen ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimleri izleyerek devletin gerçek yapısını ortaya koymak mümkündür.

Medeniyetlerin görünen yüzünü temsil eden şehirlerin her biri kendine özgü farklı bir geçmişe ve tarihe sahiptir. Aynı ülke içinde veya benzer coğrafyalarda olsalar bile hiçbir şehrin tarihsel tecrübesi diğerinin aynası değildir. Her şehrin kendine özgü bir yapısı, coğrafyası, kimliği ve ruhu vardır. Çünkü şehirler dün bugüne taşıyan, geçmişi geleceğe bağlayan en somut gerçeklere sahiptir. Çorum ili de bu şehirlerden bir tanesi ve uygarlık tarihinin en önemli merkezlerindendir¹.

Anadolu uygarlığının ilk beşiği olan Hitit Devleti'nin kurulduğu ve başkentlerinin bulunduğu topraklar üzerinde bulunan Çorum Orta Karadeniz bölgesi içerisinde 12.796 kilometre kare genişliğinde² 540.774 nüfusa sahiptir³. Orta Karadeniz'in güneyinde bulunan şehir 39 derece 54 dakika ve 41 derece 20 dakika kuzey enlemleri ile 34 derece 04 dakika ve 35 derece 28 dakika doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Çorum doğudan Amasya, batıdan Çankırı, güneyden Yozgat, kuzeyden Sinop, kuzeydoğudan Samsun, kuzeybatıdan Kastamonu, güneybatıdan Kırıkkale şehirleri ile komşudur⁴.

Kuzey Anadolu dağlarının iç sıraları nedeniyle şehrin kuzey kesimleri yüksektir. İskilip ve Kargı ilçeleri arasında yer alan Köseadağ 2.087 metre, Çorum, Kastamonu, Çankırı il sınırlarının birleştiği Öbek Dağı 2.013 ve Amasya il sınırı üzerindeki İnegöl Dağı ise 1.864 metredir. İlin kuzey kesimleri bu şekilde iken güney kesimleri daha alçak ve daha az engebelidir⁵.

¹ Adem Kara, *Osmanlı Teşkilat yapısı İçerisinde Çorum Sancağı*, İstanbul 2008, s. 17.

² DİE, *Bölgesel Göstergeler (TR83 Samsun, Tokat, Çorum, Amasya 2009)*, Ankara 2010, s. 12.

³ DİE, *Bölgesel Göstergeler...*, s. 36.

⁴ “Çorum”, *Yurt Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1982, s. 2010-2011.

⁵ *Türkiye Ansiklopedisi 1923-1973*, II, İstanbul 1974, s. 481.

Çorum ilinin iklimi, İç Anadolu ikliminin sert özellikleri ile Karadeniz ikliminin yumuşatıcı özelliklerini birlikte barındırır. Bu nedenle iç kesimlerinde karasal iklim hakim iken kuzey kesimlerinde Karadeniz iklimi etkilidir. İl merkezinde en soğuk ay ortalaması -4 derece, en sıcak ay ortalaması ise 21.3 derecedir⁶. Yıllık düşen yağış toplamı ortalama 401 mm olup bu yağışın büyük bir kısmı ilkbahar aylarında düşmektedir. Çorum ilinde akarsuların bazıları Kızılırmak bazıları da Yeşilırmak aracılığı ile sularını Karadeniz’e boşaltır. İlin en sıcak ayları Temmuz ve Ağustos, en soğuk ayları ise Aralık ve Ocak’tır. Çorum ili Karadeniz ikliminden, İç Anadolu iklimi olan karasal iklime geçiş alanı üzerinde bulunmasından dolayı bitki örtüsü çeşitlilik gösterir. İç Anadolu bölümlerinde kalan kısımlarda kıyı dağları nedeniyle yağış azdır bu nedenle buralarda doğal bitki örtüsü steptir. İlin kuzeyinde yer alan ilçelerde ise Karadeniz iklimi ve yükselti nedeniyle ağaç toplulukları daha çeşitlenir. 800-1.000 metreye kadar meşe ormanları, 1.000-1.200 metre arası karışık ormanlar, 1.200 metreden sonra iğne yapraklı ormanlar egemendir⁷.

2. Çorum Adının Menşei

Tarihin en eski çağlarına kadar inen bir geçmişe sahip olan Çorum ili, tarihte birçok milletin uygarlıklarından etkilenmiş ve istilalara sahne olmuştur. Bu nedenle de birden fazla isimle anılmaya maruz kalmıştır. Çorum isminin tarihi üzerine kaynaklarda çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin bazıları ilmi iken bazıları da Çorum kelimesi üzeride çeşitli ses benzerliklerinden yararlanarak ileri sürülmüş görüşlerdir. Çeşitli kaynaklarda yer alan bu görüşler ise şunlardır:

İ.Ö. 3. yüzyılda Avrupa’dan Anadolu’ya geçen Galat toplulukları, Batıda Bitinya’nın doğu kesimleri, Doğuda Kapadokya’nın batı kesimleri (Çorum-Sivas-Yozgat) arasında yer alan geniş bir alana yerleşmişlerdi. Bu topluluklardan olan Trokmü boyu daha Kavimler Göçü sırasında çöken Hitit İmparatorluğu’ndan geriye kalan başkent Hattuşaş (Boğazköy) yöresine gelmiştir. Kapadokya tarihinde önemli

⁶ “Çorum”, *İl İl Büyük Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul, s. 304.

⁷ “Çorum”, *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2017-2018.

bir yere sahip olan savaşçı Galat boyunun adı olan “Trokmü” sözcüğünün zamanla “Torokmu”ya, sonrada “Çorumlu” ismine dönüştüğü öne sürülmüştür⁸.

M.Ö. 90-80 yılları arasında Pontus Krallığı'na bağlı olarak Kapadokya valiliği yapan Gordios'un yönetimi sırasında “Gordiana” denilen bölge onun yönetiminden sonra uzun süre aynı adı taşımıştır. Bu görüşe göre Çorum sözcüğü, Gordiana'nın “Gordum” biçimini alması ve zamanla “Çorum”a dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır⁹.

Çorum'un Türkler tarafından fethini, kurulmuş bir destan olarak anlatan Danişmentname'ye göre bu fetih sırasında şehir zelzeleden dolayı tamamen yıkılmıştır. Halk önce İslamiyet'i kabul edip sonra Ahmet Gazi aleyhine tuzak hazırlamıştır. Halkın bu kötü niyetinden dolayı şehre “Cürümlü” ismi verilmiştir. Sonra Cürümlü kelimesi halk ağzında “Çorumlu” olmuştur¹⁰.

Evliya Çelebi, ünlü Seyahatname'sinde, Selçuklu hükümdarı Kılıçaslan'ın oğlu Yakup Mirza ile yüzlerce askerinin çorlu (zayıf, sıksa) hastalığına yakalandığı ve bu çorlu hastaları tedavi için Çorumlu şehrine gönderdiği, Yakup Mirza ile askerlerin burada kısa sürede şifa bulduğunu belirtmiştir¹¹. Yani hastalık karşılığı olan “Çor” ile ilaç anlamında olan “Em”in birleşmesi ile “hastalık ilacı” manasını anlatan bir deyim türemiş ve bundan da “Çorum” adı çıkmıştır¹².

Çorum'un Bizans İmparatorluğu'nun bulunduğu zamanki adı “Nikiye” veya “Nikonye” iken Türklere geçtikten sonra “Çorumlu” adı verilmiş ve sonradan “Çorum” olmuştur. Çorum Türkçe lügatlarda “İzdihamgah” manasına gelmekte ve bulunan resmi vesikalarda özellikle 700-1000 tarihleri arasındaki vakfiyelerde “Çorumlu” denildiği görülmüştür¹³. Başka bir halk rivayetine göre de, şehrin etrafı küçük dağ ve tepeler ile kuşatılmış düz bir ovada bulunmasından dolayı “Çevrim” denilmiştir. Bu kelimenin Arap harfleri ile yazılış benzerliğinden dolayı ve halk dilindeki kullanımından sonra “Çorum” olmuştur¹⁴.

⁸ “Çorum”, *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2022.

⁹ Hüseyin Koçbey- Ertuğrul Şahinci, *Çorum Tarihi*, Çorum Tarihsiz, s. 5.

¹⁰ Ömer Bakırer, “Bizans Danişment Selçuklu Ve Beylikler Döneminde Çorum”, *5. Hitit Festivali Komitesi*, Tarihsiz, s. 59.

¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, II, İstanbul 1314, s. 407.

¹² Nazmi Tomuş, “Kentimiz Niçin Çorum Diye Anılmış”, *Çorumlu*, III/56, Çorum 2009, s. 1639.

¹³ Süleyman Köstekcioğlu, “Çorum Adı Üzerine İncelemeler I”, *Çorumlu*, I/6, Çorum 2009, s.191.

¹⁴ Tomuş, “Kentimiz Niçin...”, s. 1639.

Ankara, Kırşehir, Yozgat, Kastamonu, Çankırı ve Eskişehir gibi Çorum'un Anadolu'ya ilk gelen Türkmenlerce otlak ve yurt olarak kullanıldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Anadolu'nun yerli halkının bir kısmı ilk Türk akınları önünde yerlerini bırakarak batıya çekilmeleri sonucu bu kentler ve çevreleri yoğun bir biçimde Türkleşmiştir. Bu nedenle Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşen boylara rastlanmaktadır bu boylardan birisi olan Alayuntlu boyunun Çorumlu kabilesi de Anadolu'nun Türkleşmesi sırasında Çoruma gelerek yerleşmiştir. Türklerde adet olduğu için oymağın adı bulundukları şehre verilmiştir. Zamanla "Çorumlu" kelimesinin sonundaki ek atılarak bugünkü Çorum şekline dönüşmüş olduğu da bir başka rivayettir¹⁵.

Çorum adının menşei üzerine bunlar ve bunlara benzer birçok rivayetler vardır. Fakat en galip ihtimal "Çorum" adına yukarıda sözü geçen Türk oymaklarından birine izafe edilmek suretiyle ilk önce "Çorumlu" denildiği ve bunun üzerinden yıllar geçtikten sonrada "Çorum' olarak kullanıldığı hakkındaki düşünce daha yerinde görülmektedir¹⁶.

¹⁵ Bakırer, "Bizans Danişmend...", s. 59.

¹⁶ Köstekçiöğlu, "Çorum Adı...", s. 192.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNE KADAR ÇORUM

1.1. Hitit İmparatorluğu Döneminde Çorum

Çorum bölgesi, tarihi ve kültürel açıdan günümüzden 7.000 yıl öncesine kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Çorum tarih öncesi ve tarih çağlarında önemli medeniyetlere sahne olmuştur¹⁷. Binlerce yıldır üst üste birçok medeniyete beşiklik eden Çorum'un her tarafında bu uygarlıklardan günümüze kadar gelmiş olan birçok kalıntıya rastlamak mümkündür. Ayrıca bölgenin maden yatakları bakımından zengin olması, özellikle tarih öncesinde yerleşmelerin yörede yoğunlaşmasına neden olan hızlandırıcı bir unsur olmuştur.

Çorum ve çevresinde ilk yerleşim M.Ö. 5000 yıllarına, Kalkolitik dönem olarak adlandırılan evreden başlamaktadır. Bu döneme ait en önemli özellikler Çorum ili sınırları içerisinde Güllücek, Kuşsaray ve Eski yapar gibi yerleşim bölgelerinde görülmektedir. Yine Alacahöyük'te yapılan kazılarda bu döneme ait olduğu düşünülen değişik renklerde çanak-çömlek ve ayaklı meyvelikler bulunmuştur¹⁸.

Çorum ilinin tarihinde en önemli dönem Tunç Çağı'dır. Bakır ve kalayın karıştırılmasıyla elde edilen "tunç" döneme de ismini vermiştir. M.Ö. 3000-1200 yıllarına kadar süren bu dönem ilk Tunç Çağı I, II, III olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır¹⁹. İlk Tunç Çağı bakır, kalay, altın, gümüş gibi madenlerin çok kullanıldığı ve surlar ile çevrili küçük kent devletlerinin kurulduğu dönemdir. Bu döneme ait özelliklere Boğazköy, Pazarlı, Eski yapar, Devrez çayı ve Alacahöyük gibi yerleşim bölgelerinde rastlanmıştır²⁰. Ayrıca eski Asur kaynaklarından çıkarılan bilgiler ile M.Ö. 3000 yıllarında Anadolu'da etrafı surlar ile çevrili en az 17 şehir devletinin yaşadığı anlaşılmıştır²¹.

¹⁷ Sevim Uluç, "Çorum ve Çevresi", 5. *Hitit Festivali Komitesi*, Tarihsiz, s. 19.

¹⁸ Hüseyin Koçbey- Ertuğrul Şahinci, *Çorum Tarihi*, Çorum Tarihsiz, s. 5.

¹⁹ "Çorum", *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2022.

²⁰ Koçbey- Şahinci, *Çorum...*, s. 5.

²¹ Uluç, "Çorum...", s. 29.

Eski tunç çağının sonları ile Orta Tunç Çağı'nın başlarında yaşayan Hatti, Neşa-Kaniş, Hattuş, Zalpa, Kuşşara, Puruşanda, Luvi, Pala, Huri gibi kavimlerin hemen hepsi zamanla eyaletler halinde Hitit idari teşkilatına bağlanmışlardır.²² M. Ö. 1650 yıllarından itibaren Eski Hitit krallık dönemi başlamıştır. Hint-Avrupalı bir kavim olan Hititler, M.Ö.3000 yıllarının sonunda küçük gruplar halinde Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girerek yerli halk Hattı nüfusu ile karıştılar ve M.Ö. 1650 yıllarında da devletlerini kurmaya başlamışlardır. Elde edilen bilgilere göre Hititlerin ilk kralı Neşas şehri beyi Anitaş olup krallığın birliğini bu kral sağlamıştır. Asıl birliğin genişlemesi ise Labarnaş zamanında olmuştur. I. Hattuşil, I. Murşil, Telepuniş gibi krallar Eski İmparatorluk devrinin en önemli kralları olup merkez Boğazköy'ü süslemiş ve zenginleştirmişlerdir. Şuppiluliuma, II. Murşil, Muvataliş, III. Hattuşil ve Tuthallia ise yeni krallık döneminin önemli krallarındandır. Bütün bu krallar devletin sınırlarını geliştirdiği gibi bulundukları şehrin kültürel alanda yükselmesini sağlamışlardır. Bunların yanı sıra Hititlerin en önemli özelliği Suriye nedeniyle Mısır Firavunu II. Ramses ile M.Ö. 1293 yılında Kadeş anlaşmasının yapılmasıdır. Bu antlaşma II. Ramses ile III. Hattuşil arasında yapılan tarihin ilk yazılı antlaşmasıdır. Eşit şartlar taşıyan antlaşma Akad yazısıyla yazılmıştır²³.

Hitit İmparatorluğu M.Ö. 1200 tarihlerinde seri akınlarla yıkılmıştır. Başkent Hattuşas'ın Alacahöyük'ün ve Alişar'ın yağma edildikten sonra günlerce süren yangınlara sahne olduğu yapılan arkeolojik kazılarla bilirlenmiştir. Hatti yurdunu her zaman taciz eden başkent Hattuşas'ı iki kez yakıp yağmalayan Kaşkalılar'ın mı yoksa batıdan gelen başka İstilacıların mı bu güçlü imparatorluğu ortadan kaldırdığı tartışma konusu olmuştur. Ancak Kaşkalılar'a karşı büyük kraldan yardım isteyen yazışmalar Hitit Devleti'nin yıkılmasında Kaşkalılar'ın payının büyük olduğunu göstermesi bakımından önemli olmuştur²⁴. Hititlerden sonra bu bölgede egemen olan güç Frigler' dir.

²² Uluç, "Çorum...", s. 30-31.

²³ 1967 Çorum İl Yıllığı, s. 79.

²⁴ Uluç, "Çorum", s. 36-38.

1.2. Friglerden Türk Egemenliğine Kadar Çorum

Hitit Devleti'nin yıkılışından sonra, Anadolu'da 300 yıllık bir karanlık devir yaşanmıştır. M.Ö. 800 yıllarında Asur kaynaklarında “Muşki” olarak geçen Frigler, merkezi Gordion olmak üzere Kızılırmak yayı içindeki bölgede bir devlet kurarak tarih sahnesine çıkmışlardır. Frigler'in Çorum bölgesindeki yerleşim merkezleri Pazarlı, Boğazköy, Alacahöyük, Eskiyaar ve Demircihöyük, Kalınkaya'dır. Frigler yıllık tutmadıklarından bugüne kadar kalmış olan yazılı belgeleri çok azdır. Frigler'in Fenikelilerden almış oldukları bir yazı çeşidini kullandıkları Gordion'dan çıkan kalıntılardan anlaşılmaktadır. Ayrıca Çorum yöresinde Frig yazısına da rastlanmıştır. Frigler'e M.Ö 676 yılında Kimmerler son vermiştir. Tamamen akıncı bir ulus olarak tanıdığımız Kimmerler İskitlerin baskısına dayanamayarak Kafkas ülkelerinden Anadolu'ya yürüyerek, kurulmuş olan uygarlıkları harabeye çevirmişler, Frigya Kralı Midas ile yaptıkları savaşı kazanarak Frigyalılara son vermişlerdir²⁵.

Friglerden sonra, Çorum, Tokat, Amasya, Yozgat, Sivas, Nevşehir, Kayseri, Malatya illeri o dönem Pers hâkimiyetindeki Kapadokya sınırları içinde yer almıştır²⁶. Persliler Çorumu da içine alan bu bölgeye özellikle önem vermişlerdir. Persliler, Anadolu'ya ayak bastıkları M.Ö. 6. yüzyıldan III. Darius'ün İskender'e yenilmesine kadar geçen 250 yıl süresince Kapadokya'ya Pers kültürünün ve dininin yerleşmesine özen göstermişlerdir. İskender'in Pers İmparatorluğu'na son vermesi ile yeni bir dönem başlamıştır. Helenistik çağ olarak adlandırılan bu dönem Anadolu için siyasal karışıklıklar dönemi olmuştur. Pont ve Kapadokya krallıkları yanı sıra birçok eyalet bağımsızlığını almış, Orta Avrupa'dan gelen Galatlar da Anadolu'ya yerleşmişlerdir. M.Ö. 276'da Galatlar, Çorum ve çevresinde Hitit ve Frigler'den sonra en çok iz bırakan devlet olmuşlardır. Ayrıca Çorum çevresinde bulunan İskilip'i kendilerine başkent yapmışlardır. Konfederasyon şeklinde bir yönetime sahip olan Galatlar ülkelerini dörde bölmüşlerdir. Roma İmparatoru Julius Sezar zamanında bölge, Romalıların eline geçmiş ve M.S. 395'te Roma İmparatorluğunun

²⁵ Uluç, “Çorum...”, s. 39-40.; 1967 Çorum İl Yıllığı, s. 80.

²⁶ “Çorum”, *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2030.

ikiye ayrılmasından sonra Çorum ve civarı Doğu Roma egemenliği altına girmiştir. Bölge Bizans İmparatorluğu'nun yönetimine geçerek uzun yıllar Yunan kültürü etkisinde kalmıştır²⁷.

1.3. Çorum'un Türk Egemenliğine Girişi ve Beylikler Dönemi

Çorum ve çevresinde Türk yerleşiminin tarihi Anadolu'da Türklerin görülmeye başlaması ile birlikte düşünülmelidir. Anadolu topraklarının Türkler ile tanışmasının tarihi, 11. yüzyıldan önceki dönemlere hatta milattan önceki dönemlere kadar iner.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu Melikşah'a bağlı olan Türkmen komutanlarından Danişment Ahmet Gazi'nin Çorum'u Bizans valisinden alması ile Oğuzların Çorum yöresine yerleşmeye başladıkları görülmüştür. Danişmend Beyi Ahmed Gazi Amasya'yı aldıktan sonra Çorum'u almak üzere amcasının oğlu Çavlı Bey'i görevlendirmiştir. Çavlı Bey'in bir başarı gösterememesi üzerine Melik Ahmet Gazi 30 bin kişilik askeri ile Çorum'a gelmiştir. Büyük kahramanlıklar ile dolu bir haftalık kuşatmadan sonra Çorum şehri alınmıştır.(1075) Melik Ahmet Gazi Alayuntlu boyundan Çorumlu kabilesi başı bulunan İlyas Bey'i Çorum'a vali olarak bırakarak, İltekin Gazi ile Osmancığı almak üzere Çorum'dan ayrılmıştır. Çankırı yöresine de Çavlı ve Karatekin'i görevlendirmiştir. Osmancık alındıktan sonra burasını Alayunt boyundan Osman Bey'e vermiştir. Osmancık adı bu beyin adından gelmiştir. Kısa zamanda Orta Anadolu'yu Bizans elinden alan Danişment Beyliği Çorum ilini Türk boylarına açarak bugünkü öz yurdumuzun temellerini atmağa muvaffak olmuştur²⁸.

1071 Malazgirt savaşından sonra, Türkler büyük kitleler halinde Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlardır. Anadolu'ya yayılan Oğuzlar yerleştikleri alanlara çeşitli boy isimleri vermişlerdir. Bu isimlerden bir kısmı yerlerinde yapılan incelemeler ile bir kısmı da 800 veya 900 yıl önceki vesikalarda bulunarak elde edilmiştir. Oğuz

²⁷ Uluç, "Çorum ...", s. 41.; 1967 Çorum İl Yıllığı, s. 86, 89.

²⁸ 1967 Çorum İl Yıllığı, s. 90.

boylarından en çok bu bölgede köy ve yer adı bırakanlar Bayat, Eymir, Kargın, Yapar ve Çavundur boyları olmuştur²⁹.

Süleyman Şah'ın 1085'te Anadolu birliğini kurmayı başardıktan sonra aynı yıl ölümü üzerine kendi yerine tayin ettiği emirler istiklal kazanarak kendi beyliklerini kurmuşlardı. 11. yüzyıl sonlarında Anadolu'nun çeşitli yönetim birimlerine ayrıldığı ve bunlar içinde özellikle Danişment Beyliği'nin kuvvetlenerek genişlediği belirtilmiştir. Danişment Ahmed Gazi Sivas, Kızılırmak, Yeşilirmak ve Kelkit suyu dolaylarıyla Amasya, Tokat, Niksar, Çankırı, Ankara ve Malatya'yı içine alan beyliğini kurmuştu. Danişmentliler, Anadolu Selçuklularına bağlı olarak yaklaşık 1095'ten 1175 yıllarına kadar yukarıdaki bölgelerde hüküm sürmüşlerdir. Esas olarak Sivas, Tokat, Amasya çevresinde kurulan beylik, 1127-1142 yılları arasında genişleyerek Ankara, Çardan, Kastamonu, Çorum ve Yozgat çevrelerini de içine almıştır. Çorum ve yöresinde Danişment hâkimiyetinin en önemli olayı yeni yurtlarını batıdan gelen Haçlı Seferleri'ne karşı savunmak zorunda kalmışlardır. Gerek 1097'de gelen birinci Haçlı Seferine, gerekse 1101'deki ikinci Haçlı Seferine karşı Danişment Beyliği epeyce mücadele vermiştir. Diğer taraftan da Selçuklular Anadolu birliğini kurabilmek için Danişmentliler ile mücadele etmişlerdir³⁰.

Danişmentliler zamanında Anadolu'nun büyük bir kısmı Anadolu Selçuklu Devleti tarafından Bizans'tan alınmıştır. Bunun sonucunda Papa Hristiyan âlemini kışkırtmış ve Haçlı Seferleri başlamıştır. Danişmend Ahmet Gazi'nin 1084 yılında ölmesi sonucu yerine Emir Gazi Gümüştekin geçmiştir. Gümüştekin zamanında haçlılara karşı başarılı savaşlar yapılmış ve 1100 yılında Haçlı ordusu komutanlarından Antakya Prensi Buhemont esir alınmıştır. Bu başarı sonucu Danişmentlilerin Anadolu'da saygınlığı büyük ölçüde artmıştır. Buhemont'u kurtarmak isteyen birinci Haçlı ordularının Ankara'ya yürümeleri üzerine I. Kılıçaslan ile birleşen Danişmentliler bu orduyu büyük bir bozguna uğratmışlardır. Bu olaydan sonra da Çorum, Anadolu Selçukluların eline geçmiştir.

²⁹ Neşet Köseoğlu, "Çorum'da Oğuz Boyları", *Çorumlu*, Sayı 43, Çorum 1943, s. 1279.

³⁰ Bakırer, "Bizans Danişment...", s. 59.

I. Kılıçaslan zamanında Anadolu Selçuklu hâkimiyetine giren Çorum şehri gittikçe gelişmiş ve birçok cami, medrese gibi kurumlar inşa edilmiştir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Çorum'un Serleşkerlik yönetime bağlı olduğu ve başında Hatıyüddin Zekeriya adında bir komutanın bulunduğu görmüştür. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kötü idaresi Anadolu'nun doğusundan gelen Moğol tehlikesini önleyememiştir. Öte yandan Baba İshak adında bir derviş Türkmenler arasında birçok mürit toplayarak isyan etmesi Anadolu Selçuklu Devleti'ni çok zor durumda bırakmıştır. Baba İshak ayaklanmayı Maraş ve Elbistan yöresinden başlatmıştır. Kasım 1240'ta Selçuklu ordusu ayaklanmayı bastırdı ve Baba İshak öldürülmüştür. Fakat İsyen Selçuklu Devleti'ne pahalıya mal olmuş ve Anadolu Moğol saldırılarına açık hale gelmiştir³¹.

II. Keyhüsrev döneminde Moğollar 1243 yılında, iç karışıklıklar nedeniyle zayıf durumda bulunan Selçuklu ordusunu yenerek Anadolu'ya girmişler ve 1256 yılından başlamak üzere Anadolu'da işgal kuvvetlerini bulundurmaya başlamışlardır. Zamanla bu işgal kuvvetlerinin sayıları artmış ve 1303'ten sonra Moğol boyları Sivas'tan Kütahya'ya, Çorum bölgesinde Karahisar Demirli'den Konya'ya kadar Orta Anadolu'da göçebe hayata elverişli olan bütün otlakları işgal etmiştir. Moğollar giderek Anadolu'yu bölgelere ayırarak bazı bölgeleri bağımsız beylikler haline getirmişlerdir. Buna rağmen Kayseri, Niğde, Aksaray, Çankırı, Çorum, Tokat ve Amasya çevrelerindeki yerleşimler Rum vilayeti olarak isimlendirilmiş ve valilerce idare edilmiştir³². Yöneten valilerin en ünlüsü Emir Çoban'ın oğlu Demirtaş olup bu vali zamanında İlhanlılar Doğu Anadolu'nun ve Orta Anadolu'nun bir kısmına sahip olmuşlardır. Demirtaş bağımsızlık için mücadelede yenilmesinden sonra Mısır'a kaçmış Anadolu içlerini onun kumandanlarından olan Eretna yürütmeye başlamıştır. Eretna Anadolu valilerinin sonuncusu olan Şeyh Hasan ile iyi geçinerek mevkinin korumuştur. Şeyh Hasan Tebriz'e gitmesi nedeniyle Eretna Bey'i yerine vekil bırakmıştır. Eretna Bey bundan istifade ederek Anadolu'da mevkiini kuvvetlendirerek Karahan Türklerini kendi

³¹ “Çorum”, *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2033.

³² Bakırer, “Bizans Danişment...”, s. 61.

tarafına çekmiş ve ahaliye düzen vermiştir. İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın yerine geçecek birini bırakmadan ölümü (1335) taht kavgalarına yol açmıştır. Anadolu valisi Şeyh Hasan bu karışıklardan yararlanabilmek umuduyla İran'a gitmiştir. Eretna, Şeyh Hasan'ın öldürülmesi üzerine önce Memluk Sultanı adına hutbe okutup, para bastırmış. Daha sonra da 1334'de durumdan yararlanarak bağımsızlığını ilan etmiştir³³.

1334'te Çorum'da dâhil birçok Orta Anadolu kenti Alâeddin Eretna'nın yönetimi altına girdi. 1352'de Eretna Bey'in ölmesi sonucu başa küçük yaştaki oğlu Muhammet Bey geçmiştir. Muhammet Bey'in küçük yaşta başa geçmesi, Türkmen aşiretlerinin durumdan yararlanarak harekete geçmelerine sebep olmuş ve bunun sonucunda Muhammet Bey öldürülmüştür. Muhammet Bey'in ölmesi sonucu yerine oğlu Alâeddin Ali Bey geçmiştir. Muhammet Bey'in ölümünü fırsat bilen Karaman oğlu Alâeddin Bey, Niğde ve Aksaray'ı Anadolu Selçuklu Devleti'nden almıştır. Beyliğin diğer şehirleri ise bazı aileler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Ali Bey'in ölümüyle yerine oğlu II. Mehmet Bey geçmiştir. Bu hükümdar devleti yönetemeyecek kadar küçük yaşta olduğu için naibi olarak Karahisar beyi Kılıç Aslan görevlendirilmiştir. Naib olarak Kılıç Aslan'ın seçilmesi vezir Kadı Burhaneddin ile aralarının açılmasına yol açmıştır. Kadı Burhaneddin, Kılıç Aslan'ı Sivas civarlarında öldürerek hükümdarın naibi olmuştu. Ancak Kadı Burhaneddin elde ettiği naiplikle yetinmeyerek 1381'de hükümdarlığını ilan etmiştir. Böylelikle Eretna yönetimi son bularak, Çorum Eretna yönetiminden Kadı Burhaneddin yönetimine geçmiştir³⁴.

Kadı Burhaneddin Ahmed 14. yüzyılının ikinci yarısında bir fikir adamı olarak da ün yapmıştır. Gerek Eretna gerekse Karamanoğulları ile uzun süren münakaşadan sonra Eretna Beyliği topraklarını ele geçirerek 1380'de bu bölgedeki hükümdarlığına başlamıştır. Kadı Burhaneddin'in bu bölgeyi ele geçirmesi Anadolu'da Osmanlı Devleti ile arasının açılmasına neden olmuştur. Kadı Burhaneddin 18 yıllık saltanatı boyunca içerideki ve dışarıdaki muhalifleriyle

³³ Nazmi Tuğrul, *Çorum Tarihi ve Coğrafyası*, Çorum 1927, s. 77.

³⁴ "Çorum", *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2034.

uğraşmıştır. Yıldırım Bayezit Kadı Burhaneddin üzerine oğlu Ertuğrul yönetiminde bir ordu göndermiş ve 1392’de Kırkdilim kalesi önünde yapılan savaşta Osmanlı ordusu yenilgiye uğratılarak şehzade Ertuğrul öldürülmüştür. Ancak Kadı Burhaneddin 1398 de Akkoyunlu beyi Kara Yölük Osman ile yaptığı savaşta öldürülmüştür. Kadı Burhaneddin’in öldürülmesi sonucu Sivas halkı, şehri Kara Yölük Osman’a teslim etmektense Yıldırım Bayezid’e teslim ve tabi olmayı tercih etmişlerdir. Böylece Sivas Kadı Burhaneddin’e, Tokat, Niksar, Kayseri, Kırşehir ve çevreleri Osmanlı Devleti’ne geçmiştir³⁵.

1.4. Osmanlı Döneminde Çorum

Kadı Burhaneddin Devletinin sona ermesiyle bu devlete bağlı olan yerler Osmanlı Devleti egemenliğine girmiştir. Bu yerler arasında Çorum şehri de yer almıştır. Çorum, Amasya’da bulunan şehzade Çelebi Mehmet’in yönetimindeydi. Çelebi Mehmet, Timur’un Anadolu seferinden sonra, Çorum’un kendi hâkimiyeti altında kalması için bağımsız davranmaya başlayan Türkmen beyi ile çarpışmak zorunda kalmıştır. Çelebi Mehmet’in Çorum için yaptıkları bunun ile sınırlı kalmamıştır. Çelebi Mehmet sipahi kethüdalığı, serdarlık, şehir subaşlılığı, şehir kethüdalığı gibi ihtisasları Amasya’da oluştururken, Çorum’da da subaşlık ve serdarlık makamını meydana getirmiştir. Mehmet’in yanı sıra Amasya Sancak Beyi ve Şehzade Murat’ın Lalası olan Biçeroğlu Hamza Bey’de Amasya ve Çorum’un idaresinin gelişmesi için hizmette bulunmuştur. Çelebi Mehmet’in devleti yeniden derleyip toparlamasından sonra Çorum bölgesi Eyalet-i Rum’daki yerini almıştır. Rum Beylerbeyiliği merkezinin bazen Amasya ve bazen de Tokat olduğu görülmüştür. Bu eyalete bağlı olan livalar ise: Sivas, Amasya, Çorum, Bozok, Divriği, Canik ve Arapkir livalarıdır³⁶.

³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin”, *Belleten*, XXXII/126, 1968, s. 191.; “Çorum”, *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2034.

³⁶ Üçler Bulduk, “Çorum Sancağının Osmanlı Teşkilatındaki Yeri I”, Sayı 3, *OTAM*, Ankara 1992, s.130.

Çelebi Sultan Mehmet Çorum'un asayişsizliğine de el atarak şehri huzura kavuşturmuştur. Çorum'un başına musallat olan Kapak Oğlu Sülü ve kardeşi Hüseyin'i ortadan kaldırarak düzen sağlamıştır. Bu sırada Osmancıklı Mahmut Bey, İsfendiyar Bey ile birlik oluşturarak Çelebi Mehmet'i öldürmek istemiştir. Ancak bu durumu vaktinde haber alan Çelebi Mehmet bu plandan kurtulmuştur. 15. yüzyılda Çorum ve çevresinde Babai tarikatı yayılmaya başlamıştır. Alevilik olanca hızı ile Amasya ve Çorum çevresinde yayılırken, Çelebi Mehmet Anadolu'da hızla yayılan bu tarikat ve tarikat üyelerini ortadan kaldırmıştır³⁷.

Çelebi Mehmet'in ölüp yerine II. Murat'ın hükümdar olduğu dönemde Amasya ve çevresi çok mühim bir konum teşkil etmekte idi. Osmanlı Devleti'nin birliğini sağlayan Çelebi Mehmet, oğlu II. Murat'ı Amasya valisi yapmıştır. Çorum Amasya'ya yakın olması ve Osmanlı Devleti padişahlarının çoğunun şehzadeliklerinin Amasya'da geçmesi, azda olsa Çorum'a idari, sosyal ve mali yönlerden fayda sağlamıştır. Bu dönem Amasya ve çevresi doğuya gidilen yol olması nedeniyle oldukça önemliydi. Çünkü doğu rayını oluşturan diğer bir yol olan Tokat ve Canik taraflarında Türkmen aileleri bulunuyordu ve devletin bunların üzerinde bir yaptırım gücü bulunmamaktaydı. II. Murat döneminde adam öldürmek, yol kesmek, yağma yapmak gibi eşkıyalık hareketlerini Amasya, Tokat ve Osmancık çevresinde yaygınlaştıran Haydar Bey, Murat'ın Lalası Yörgüç Paşa'nın pusuya düşürmesi sonucu ortadan kaldırılmış ve Çorum çevresinde hâkimiyeti sağlamıştır. Yörgüç Paşa bu kadarla kalmayarak, Çorum ve havalisindeki bütün avareleri yakalatmıştır. Fatih döneminde devlette yapılan yenilikler diğer şehirlerde olduğu gibi Çorum'da da uygulamaya konulmuştur. Çorum'da uygulamaya konan yenilikler, daha önceki dönemlerde vakıf memurlarının tayini, vakıf mütevellilerinin isteklerine ve keyfiyetlerine göre yapılırken, bu dönemden sonra tayin ve azledilmelerin divan tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Bu bildiri Çorum mütevellimine bildirilerek kazada uygulanmıştır. Divandan gelen bir emire göre Çorum'da Rumlar da diğer Hristiyanlar gibi cizye ödeyeceklerdi. Zengin ve iş ehli

³⁷ Tayyar Anakök, *Çorum Tarihi*, Basılmamış Eser Fotokopi Halide, Tarihsiz, s. 63.

olanların aileleri ile İstanbul'a gönderilmesi emri Çorum'da da uygulanmış ve Çorum'dan birçok kişi İstanbul'a göç etmiştir. Hatta şehrin huzurunu bozanlar, Çorum beyi tarafından İstanbul'a gönderilmiştir³⁸.

Çorum'un II. Selim zamanındaki durumuna baktığımız zaman şehrin büyük bir kıtlık içerisinde olduğu kadıların tahılları kazaların dışına çıkarılmaması emrini verdiği görülmüştür. 1568'de Çorum dolaylarından buğday toplamak üzere görevliler gönderilmiş ise de ekonomik bunalıma bir çare bulunamamıştır. Böyle bir ortamda da hırsızlık ve eşkıyalık artmıştır. Hatta Oruç adlı bir kişi Hacı Hamza ve Kopuz geçitlerine yerleşerek 7-8 arkadaşı ile beraber soygunlar yapmış ve 500'e yakın koyunu da toplayarak İstanbul ve Bursa'da satmıştır³⁹.

1.5. 15. ve 16. Yüzyılda Çorum'u Etkileyen Siyasi Sosyal Olaylar

16. yüzyılda Osmanlı Devleti, önemli siyasal olayların, toplumsal huzursuzlukların merkezi otorite ile ekonominin zayıfladığı bir dönem olmuş ve diğer şehirler gibi Çorum'da devletin bu durumundan olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu durumların yaşanmasında iç nedenlerin yanı sıra, batıda yaygınlaşan kapitalizm ve fiyat devrimi gibi dış etmenlerde etkili olmuştur. İran etkisi sonucu ortaya çıkan alevi ayaklanmaları 16. yüzyılda tüm Anadolu'yu etkileyerek önemli sonuçlara meydan vermiştir. Bunlardan biride Sultan II. Bayezid döneminin son yıllarında meydana gelen Şah İsmail'in halifelerinden Nur Halife'nin müritleri ile Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum'daki Alevileri kışkırtmalarıdır. Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum yolu ile orta Anadolu'ya sokulan Kızılbaşlar Şah Kulu vasıtasıyla bütün Anadolu'yu etkiler konuma gelmiştir. Osmanlı şehzadelerinden bazıları Şah İsmail ile yakın ilişkilerde bulunurken, Trabzon valisi olan şehzade Selim ise olayları yakından takip etmiştir. Nitekim Selim'in tahta geçmesiyle durumlar değişmiş ve Şah İsmail'in üzerine yürümeden yöredeki alevi ayaklanmacılarının bir kısmı

³⁸ Anakök, *Çorum...*, s. 67-68.

³⁹ Koçbey-Şahinci, *Çorum...*, s. 9.

ortadan kaldırılmıştır. Ayaklanmalar 1511’de Sivas dolaylarındaki Gökçay yöresindeki çatışmalar ile son bulmuştur⁴⁰.

16. yüzyılda meydana gelen diğer önemli olaylar arasında Celali İsyanları, çiftbozan leventlerinin ve medrese öğrencilerinin baş kaldırmalarıdır. Ülkenin genelinde meydana gelen ve Çorum’u da derinden etkileyen bu olayların nedeni ise, ekonomik bunalım, Osmanlı toprak sistemindeki bozulmalar, tahıl kıtlığı ve Avrupa’daki fiyat devrimidir. Bunların yanı sıra merkezi otoritenin zayıflaması ve kazalardaki yöneticilerin görevlerini yerine getirmeyerek toplumun huzurunu bozan kişi veya kuruluşlara göz yummaları, ekonomik bunalım gibi nedenler halkın geçimini yasa dışı yollar ile sağlamasına yol açmış bu nedenle hırsızlık ve eşkıyalık artmıştır. Eşkıyalık olaylarına karışanlar sadece aciz ve fakir insanlar değil ehl-i örf kesiminden insanları da içine almış ve insanlar kendilerini bu olayların ortasında bulmuştur. Ayrıca beyler sefere giderken yerlerine sancak beylerini bölgenin asayişini sağlamaları için bırakmışlardır. Ancak bu görevlilerin eşkıyacılık faaliyetlerinin yaşandığı dönemde bizzat bu olaylara katıldıkları görülmüştür. Nitekim Osmancık kazasındaki bazı köylü halkın sipahileri olan Güllabi’yi suçlayıcı arzuhalin divana gönderilmesi Çorum ve çevresinde bu durumun yaşandığının bir göstergesi olmuştur. Bu olaylar sonucu beyler kapılarına sekmen adı verilen leventleri almışlardır. Buda Celali guruplarının doğmasının ilk aşamasını oluşturmuştur⁴¹.

1.5. 1. Çorumda Medrese İsyanları

Çorum’da yer alan medrese isyanlarının ne zaman başladığı bilinmemektedir. Ancak medreselilerin memleketin asayişsizliğinde oynadıkları rol ve “Celali İsyanları” adı altında bütün bir halkın birbirlerine girmelerindeki etkileri o kadar geniş olmuştur ki, bunların bilinmeden durması mümkün değildir. Medrese isyanlarının en önemli tarafı bu hareketin sırf Türk medreselerinde ve yalnız Türk

⁴⁰ “Çorum”, *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2034.

⁴¹ Mustafa Eravcı, “Çorum Bölgesindeki Eşkıyalık Hareketleri”, *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu*, 1-3 Ekim 2004, Çorum 2006, s. 251-256.

olan talebeler arasında çıkmış olmasıdır. Bu nedenle tamamen milli bir karakter taşımıştır⁴².

Medrese isyanları Anadolu'da Tarsus'tan başlayarak, Toros Dağı'nı takiben, Sivas'tan ve Erzincan'dan Giresun'un doğusuna çekilen bir hattın batısında kalan sahalarda devamlı medrese faaliyetine sahne olmuştur. 16. yüzyılda meydana gelen bu toplumsal hareketin yoğun olduğu bölgelerden biri de Tokat, Amasya ve Çorum üçgenini çevreleyen yerler olmuştur. Bu bölgelerde birbirine yakın şehir ve kasabaların bulunması ve her birinde zengin vakıflarca beslenen eski medreselerin varlığı kalabalık öğrencilerin buralarda birikmesini kolaylaştırmıştır. Bu yüzden buralar sürekli öğrenci ayaklanmalarına kolayca sahne olmuş ve 16. yüzyılın ikinci yarısı süresince öğrenci ayaklanmalarının baş bölgelerinden birisi durumunda bulunmuştur. Bu olayların sebebine gelince; imaretlerde ve medreselerde büyük bir öğrenci yığılması olmasına karşın öğrenimlerini bitirenlere iş verilmemesinden dolayı büyük ruhsal ve maddî bunalım içine düşen bu genç insanlar arasında önce ahlak dışı birtakım olaylar görülmüş, halkın kadın, kız ve genç çocuklara tecavüzler artmış, köylere kasabalara gruplar halinde çıkan medreseliler zorla yiyecek, para vb. şeyler toplamaya başlamış ve hükümet de haklarında kovuşturmaya geçince eyleme girişmişlerdir. 1559'da Çorum'un Osmancık kadısına yazılan bir hükümde Osmancık havalisinde Türemiş Tarak adında bir medreselinin liderliğinde 8 kişi, Hasan adında bir sipahinin malını yağma etmesinin yanında, mahkeme naibini bile hapsedmişlerdi. Kovuşturma başlatılınca bunlar Kastamonu sancağına geçmişlerdir. Ancak daha sonra Bafra'da içlerinden bazıları yakalanıp idam edilmiştir⁴³.

1.5.2. Çorumda Eşkiyalık Olayları

Osmanlı toplumunu meydana getiren önemli unsurlardan biride aşiret ve göçebe Türkmenler olmuştur. Bu göçebe Türkmenler ve aşiretler kendilerini yerleşik hayata geçirip vergi almak isteyen Osmanlı yönetimine karşı sosyal ve ekonomik bunalımı kullanmak suretiyle tahrik eden Şii propagandasının etkisiyle yeni bir siyasi-

⁴² Mustafa Akdağ, "Medrese İsyanları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1949, s. 361.

⁴³ Akdağ, "Medrese...", s. 362-387.

dini ve sosyal-kültürel yapılanma içerisinde olmuştur. Muhit veya Kızılbaş olarak nitelendirilen bu halk kesimi Vilayet-i Rum da yoğun olarak Sivas'a yakın yerlere yerleşmişlerdir. 1578'den sonra Osmanlı-Safevi çekişmesinin artması 1579'da Çorum'da büyük deprem ve tahribatın olmasından yararlanan bu halk kitleleri diğer eşkıya birliklerini de yanlarına alarak yol kesmek, hırsızlık, kadınlara tecavüz gibi yasa dışı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Nitekim Çorum'un kadı ve dizdarlarına yazılan hükümden ve 1585 tarihli bir belgeden Osmancık'a bağlı Paşa karyesinden Cevher adlı bir kişinin eşkıyalık hareketinde bulunduğu şikâyeti bunu ispatlamaktaydı. Bu kişiler haramilik faaliyetleri ile öncelikli olarak davalarına ekonomik kaynak yaratmıştır. Ayrıca can ve mal güvenliğini sağlamayan devlete karşı güvensizliği arttırmayı amaçlamışlardır. Göçebe guruplarının faaliyetleri içerisinde Safevilere yardım ve casusluk yapmanın yanında para kalpazanlığı faaliyetlerinde de bulunmuşlardır. Çorum bölgesinde buna örnek olarak Hızır Bey karyesinde yaşayan Ali ve oğlu Mehmet'in faaliyetleri gösterilebilir. Ali ve oğlu Mehmet Hz. Peygambere küfür edip, kardeşinin hatununa da tecavüz ettikleri ve sikke kalpazanlığı faaliyetlerinde bulundukları görülmüştür. Göçebelerin bu faaliyetleri Kızılbaşların halifesi olarak nitelendirilen Şeyh Haydar adına, Safevi Devleti'ne para yardımında bulunmak için yapılan 1585 yılında Çorum kadısına yazılan hükümden anlaşılmıştır. Ancak bu şahıslar Ahmet Çavuş tarafından Amasya yakınlarında yakalanarak Çorum kalesine hapis edilmiştir⁴⁴.

Ehl-i örf adı verilen ve bir anlamda merkezi otoritenin yerel temsilcileri olan sancak beyleri ilk etapta bu gibi faaliyetlere karşı tedbirler almışlar ve bunların üzerine yürüyerek ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Ama daha sonra sayılarının artması ve devlet tarafından beslenememeleri nedeniyle yöneticilerde soygunculuğa başlamışlardır. hükümet görevlilerinin bu davranışları halkın tepkisine yol açmış ve halk kadıları da yanına alarak köy, kasaba ve kazalara yöneticileri sokmamışlardır. Bu durum karşısında sancakbeyleri daha çok askeri besle zorunda kalmışlardır. Çünkü bir yere bağlı olmayan kapısız leventler mültezim, çavuş, kapıkulu ve sipahi olduklarını ileri

⁴⁴ Eravcı, "Çorum Bölgesindeki...", s. 254-255

sürerek topladıkları sipahi bölükleri ile sancaklarda dolaşarak para ve yiyecek toplamışlardır. Vermeyen halkada hakaret etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan bu kişilerden biriside Çorum ve çevresinde faaliyet gösteren Cenfedaoğlu'dur. Cenfedaoğlu yanına topladığı 90 atlı ile kendisinin Rum beyleri tarafından özel bir iş için gönderildiğini söyleyerek halktan para ve yiyecek toplamış, vermeyene de hakaret etmiştir. Başında Cenfedaoğlu'nun bulunduğu altı bölük gurubunun çevrede uyandırdığı korku karşısında köylüler dayanamayarak göç etmeye başlamışlardır. Bu göçler karşısında devlet ileri gelenlerinin ve Sorgun kadısının başvuruları sonucu İstanbul'dan Hasan adlı bir kişi Çorum'a gönderilmiştir. Cenfedaoğlu ve yandaşlarının yakalanarak idamlarına karar verildiyse de daha sonra durumlarının İstanbul'a sorulması için bu karar durdurulmuştur. Ancak İstanbul'dan gelen habere göre bu kişilerin sipahi oldukları ancak 13 yıldır hiçbir sefere katılmadıklarının anlaşılması üzerine idam edilmişlerdir ⁴⁵.

Eşkıyalık olaylarına karşı verilen cezalar ise: eşkıyalık ve hırsızlık gibi suçlardan yakalanan kişilerin bazıları kürek veya sürgün cezasına çarptırılmış. Bunun yanı sıra İstanbul'da yargılanmak yada haklarında teklif edilen cezaların kesinleşinceye kadar kişiler hapis edilerek bekletilmiştir ⁴⁶.

1.5.3. Çorumda Celali İsyanları

16. yüzyılda meydana gelen Celali İsyanı'nın Çorum'a etkilerinden önce bu isyanların çıkış nedenlerine bakmak gerekmektedir. Bu nedenleri ise şöyle sıralayabiliriz; paranın ayarının bozulması, ekonomik durumun günden güne fenalaşması, vergi tazyiki sebebiyle çiftini bozan köylünün dağılması, toprağın işletilmemesi sebebiyle meydana gelen buhran, eyaletlerde bulunan kapıkulu ocağı halkının yani yeniçerilerin, şehir ve kasabalardaki şımarıkça hareketleri, sipahilerin ihmal edilmesi, kaza kadı veya naiplerinin muhtelif vesilelerle köy halkını sızdırmak için gayrı meşru yollar tutması devlet bünyesini için için kemirmekteydi. Bu haller bazı ayaklanmalara sebep olmakta ve parlamak için müsait bir zemin aramaktaydı.

⁴⁵“Çorum”, *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2035.

⁴⁶ Eravcı, “Çorum...”, s. 257.

Nitekim ayaklanmalar uzun süren İran ve Avusturya seferleriyle patlak vermiştir. 16. yüzyıl sonlarına doğru patlak veren bu durum Çorum ve çevresini etkileyen Karayazıcı adlı kişinin başlattığı Celali İsyanı olmuştur. Karayazıcı adıyla bilinen Veleli liderinin asıl adı Abdulhalim'dir. Türk asıllı olan bu Celali lideri Karayazıcı lakabını, Halep'te katiplik ettiği için almıştır. Karayazıcı hakkında en önemli bilgi, onun Osmanlı Devleti içerisinde savaş yönetiminde sekbanlar arasında yer almış olmasıdır. Karayazıcı aynı zamanda askerlerin örgütleyicisidir. Vergi veren reaya sınıfından, vergiden muaf askeri sınıfına yükselmiştir. Bu özelliğiyle Anadolu'daki çeşitli guruplar arasında kolayca nüfuz etmiş ve onları etkilemiştir. Çevresine sadık adamlar toplayabiliyor, emri altındaki birliklerin hizmetlerini diğer sancak beylerine satabiliyordu ⁴⁷.

Karayazıcı 1598 yazında ortaya çıkmış ve 1599 yazına kadar etrafına Anadolu'nun her tarafından pek çok insan gelip toplanmıştır. Bundan en çok zarar görenler, servetleri herkesten fazla olan kadılar, müderrisler, ayan ve eşraf olmuştur. 1599 yılının Temmuz ayında Sinan Paşazade vezir Mehmet Paşa Celaliler üzerine serdar tayin edilmiştir. Karayazıcı da daha önce Urfa kalesinin almıştır. Mehmet Paşa Urfa'yı kuşatınca Karayazıcı Sivas taraflarına firar etmiş ve burada da halka büyük eziyetler yapmıştır. Padişahın İstanbul'daki danışmanları, Karayazıcı savaşta yenilmezse, rüşvetle yola getirilmesine karar vermişlerdi. Uzun tartışmalardan sonra, hükümet Karayazıcı'ya, kendisini Amasya sancakbeyliğine atayan fermanı göndermiştir. Karayazıcı Amasya'ya 1600 yılının Haziran ayında girmiş ve altı ay orada kalmıştır. Karayazıcı Amasya'da konumunu güçlendirirken, Osmanlı Devleti de Anadolu'da gittikçe büyüyen Celali bunalımı ile boğuşmaktaydı. Daha sonra Karayazıcı Amasya'dan alınıp, daha batıya Çorum'a sancakbeyi olarak tayin edilmiştir. Karayazıcı, Çorum'da yine Celali olduğu zaman yaptığı gibi, halktan kanunlu kanunsuz mallar toplamaya devam etmiştir. Halkın şikâyetlerinin yükselmesi üzerine Bağdat valisi Sokulluzade Hasan Paşa, Karayazıcı meselesini halletmeye görevlendirilmiştir. Orta Anadolu'da duramayan Karayazıcı, Göksün taraflarına geçmiştir. Burada karşısına çıkan Hasan Paşa'ya yenilmiştir. Bir rivayete

⁴⁷ Fatma Acun, "Celali İsyanları", *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 699.

göre, Celaliler 20 bin sekban telef vermişlerdir. Karayazıcı yanında kalanlar ile beraber, Sivas tarafına oradan da Canik dağlarına kaçmış ve orada ölmüştür ⁴⁸.

Karayazıcının ölümünden sonra Celalilerin başına kardeşi Deli Hasan geçerek bir süre faaliyet göstermiş ise de 1603 yılında hükümet ile anlaşarak Rumeli'ye gitmiştir. Ancak Deli Hasan ile birlikte hareket eden Tahvil Halil, Çorum bölgesinde ondan sonra etkili olduysa da bir süre sonra oda ortadan kaldırılmıştır ⁴⁹. Bu bilgiler Çorum kenti ve çevresinin Celali ayaklanmalarından ve yönetim bozukluklarından ne kadar etkilendiğini göstermektedir. Hatta bazı yazarlar tarihte birçok eşkıyanın uğrak yeri olması nedeniyle Çorum'a "Celali Yatağı" adının takıldığından söz etmişlerdir ⁵⁰.

Sivas valisi vezir Süleyman Fevzi Paşanın 1792 yılında İstanbul'a gönderdiği bir tahrirat suretinden anlaşıldığına göre 18. yüzyıl sonunda da Çorum ve çevresi hala isyan ve ayaklanmalara sahne olmaktaydı, ancak devlet bu olayları bastırmakta başarı sağlayamamıştır. Benzer sorunlar 19. yüzyıl başlarında da görülmüştür. Kayıtlardan 1812 yılında İçel sancağı mutasarrıflığına tayin edilen Abidin Paşa'nın Çorum'a gitmek istemediği bunun nedenini de Çorum ve çevresinin Cabbarzadelere verilmiş olmasıdır. ⁵¹ Bu örnekte bize kentin çevresinde merkezi yönetimin ve denetimin ne kadar zayıflamış olduğunu gösteriyor. Böyle bir ortamda güvenlikten yoksun kalan kentsel nüfusun etkilenmesi ve kentteki mahalle düzeninde bazı değişikliklerin ortaya çıkması mahalle sayılarında dalgalanmalar olması beklenen sonuçlardır.

16. yüzyılda Çorum pek çok açıdan aynı dönemin diğer Orta Anadolu kentlerinde görülen seviyede gelişme göstermiştir. Üstelik bu dönem boyunca, Anadolu'nun karayolu sistemi içinde Çorum hiç bir zaman hâkim noktada bulunmamıştır. ⁵²

⁴⁸ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Ankara 1975, s. 380-390.

⁴⁹ Acun, "Celali İsyanları", s. 701.

⁵⁰ Tuğrul, *Çorum Tarihi...*, s. 89.

⁵¹ Sevgi Aktüre, "19 Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum", 5. *Hitit Festivali Komitesi*, Tarihsiz, s. 138.

⁵² Suraiya Faraghi, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum", 5. *Hitit Festivali Komitesi*, Tarihsiz, s. 106.

Çorum tarihin de 17. yüzyıla baktığımız zaman bu dönem ile ilgili en önemli kaynağın Evliya Çelebi Seyahatnamesi⁵³ olduğunu görüyoruz. Bu dönemde Evliya Çelebi Çorum'u şöyle tasvir etmektedir:

“Şehir 42 mahalle ve 42 mihrapdır. 4300 bağlı, bahçeli evler vardır. Sultan Alaaddin Camiini Süleyman Han imar etmiştir. Çarşı içinde Mimar Sinan Ağa yapımı bir cami olup cemaati çoktur. Tahıl Pazarı Camii, Bey Camii, Defterdar Camii, Medrese Camii, Ağa Camii meşhurlarıdır. Hamamlarından Yeni Hamam gayet latiftir. Tokat 'ta Ali Paşa Hamamı vakıf ve hayrattır. Ulema Paşa Hamamı, Beyler Çelebi Hamamı meşhurlardır. Kırk kadar saray hamamları vardır. Yedi yerde medrese varsa da Murad Han Gazi Medresesi mamur ve meşhurdur. 11 mekteb-i sıbyan (sıbyan mektebi), 7 hanı var. 18 yerde âb-ı hayat sulu çeşmeleri vardır. Bir konak yerde Süleyman Han su getirip, bu şehre sebil etmiştir. 3 adet tekkesi var. 300 dükkânı olup, her türlü esnaf mevcuttur. Suyu ve havasının güzelliğinden halkının yüzünün rengi kırmızı olup, orta boylu, iri yapı adamlardır. Güzelleri de çoktur. Halkı ekseriye çuha giyerler. Kadınları beyaz izar bürünürler. Kışı şiddetli olmasına rağmen bahçeleri çoktur. Şehrin kible tarafında celâli ve zorbanın şerrinden emin olmak için dört köşe binası bir kalesi vardır. Ama küçüktür. Bir kapısı vardır. Dizdarı, neferâtı, müstevfî cebe hanesi, bir kaç hanesi ve anbarı vardır”⁵⁴.

18. ve 19. yüzyıllara gelindiğinde Çorum'da sosyal kültürel alanda yenilikler başlamış, fakat idari alandaki bozukluklar devam etmiştir.⁵⁵

1.6. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Çorum

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda zamanında yabancılara verdiği imtiyazlar nedeniyle iktisadi ve mali bir bunalım içerisine girmiştir. Ayrıca Avrupa bilim ve

⁵³ Evliya Çelebi büyük seyahatine 1050 tarihinde Bursa'dan başlamıştır. H.1050 yılı recebinde Evliya Çelebi Defterdarzade Mehmet Paşa ile Erzurum seyahatine çıktı. Bu seyahat esnasında Sabanca, Bolu, Tosya yolu ile Çorum'un Osmancık Ve Hacı Hamza kasabalarından geçmiştir. Erzurum seyahati dönüşünde de Çorum'a uğramıştır. Neşet Köseoğlu, “ Evliya Çelebiye Göre Çorum ve Havalisi”, *Çorumlu*, Sayı 11, Çorum 1939, s. 7.

⁵⁴ Ethem Erkoç, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Çorum Yöresi*, Çorum 2009, s.38-40.

⁵⁵ Anakök, *Çorum tarihi*, s. 103.

teknolojide 14. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'ni geçmiş, hızla yeni tezgâhlar ve makineler ile sanayileşmeye başlamıştır. Bu durum İngiltere Fransa, Rusya Almanya ve İtalya gibi sanayilerini geliştiren devletlerin dünyayı paylaşmalarına ve nüfuz bölgelerini kurmalarına neden olmuştur. Osmanlı Devleti de bilhassa kapitülasyonlar ile sömürge haline getirilmiştir ⁵⁶.

19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle dış etmenler sonucu Çorum'u da kapsayan Anadolu kentlerinde sosyal-ekonomik yapıyı oluşturan süreçlerde ve ögelerde bazı değişimler olmuştur, örneğin kentlerde işlenmiş mal üretimiyle ilgili işkollarında üretim azalmış, üretimin hammaddesi olan ürünlerin iç pazarlar yerine dış pazarlara yönelmesiyle bölgeler arası ticaret önemli bir değişim geçirmiş, bölgedeki tarımsal ürünlerin Avrupa'da hızla gelişen endüstrinin talebi sonucu dış ticarete kayması mal akım ilişkilerinde ve yönünde önemli bir değişime neden olmuştur. Ticaret ilişkilerinde ortaya çıkan değişim süreci içinde bölgedeki tarımsal ürünlerin dış pazarlara gönderilmesi deniz yolu ile olmuştur. Bu nedenle bölgenin liman işlerini gören Samsun 19. yüzyıl sonunda yoğun bir ticaret faaliyetine sahne olmuştur⁵⁷.

19. yüzyılın sonlarında Samsun yolunun önem kazanması ve transit ticaretin gelişmesi Çorum şehrinde ekonomik yaşamı yeniden canlandırmış. Ankara-Çorum karayolunun tamamlandığı 1950'li yıllarının sonuna kadar Samsun her zaman Çorum için bir üst kademe şehri olmuştur ⁵⁸.

Anadolu'nun birçok yerindeki Türkler gibi, Çorumlular da başta 93 Harbi, arkasından gelen Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı'nda sıkıntılar çekmiş ve savaşa asker göndermiştir. Kaynaklara göre Çorum şehri İstiklal Savaşı da dâhil olmak üzere bu savaşlarda toplam 3.238 şehit vermiştir. Bunların 1.332'si Çanakkale Cephesi'nde, 407'si Irak Cephesi'nde, 448'i Kafkas Cephesi'nde, 146'sı Romanya Cephesi'nde, 114'ü Galiçya Cephesi'nde, 76'sı Filistin Cephesi'nde ve 5'i

⁵⁶ Bayram Sakallı, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, İstanbul 1997, s. 15-18.

⁵⁷ Aktüre, "19 Yüzyılda...", s. 124.

⁵⁸ Yılmaz Mutlu, "Osmanlı'nın Son ve Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Çorum'da Endüstri", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu*, 1-3 Ekim 2004, Çorum 2006, s. 86.

de Arabistan Cephesi'nde olmak üzere toplam 2.528 kişi Birinci Dünya Savaşı'nda şehit olmuştur ⁵⁹.

Çorum sancağına bağlı Osmancık kazası da kurduğu Osmancık Milli Taburu ile Birinci Dünya Savaşı'nda yararlılık göstermiştir. Çorum bunun yanı sıra savaş yıllarında cephedeki askerin yiyeceğini de temin etmiştir. Ayrıca şehir savaş yıllarında sürgün yeri olarak da kullanılmıştır. Birinci Dünya Harbi yıllarında Çorum'da İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden, Balkanlardan ve Suriye'den gönderilen sürgünler bulunmaktadır. Çeşitli mesleklerle mensup bu kişilerin kimileri Osmanlı tabasından kimileri ise muhasır devletler tabasından olmuştur. Farklı din ve mezheplerden olan sürgünlerin bir kısmı doğrudan Çorum'a gönderilirken bir kısmı da Sinop ve çevre mahallelerine nakledilmişlerdir. Osmanlı tebaasından sürülenlerin çoğu hükümete muhalefet gerekçesiyle gönderilmişlerken muhasım devletler tebaasından sürülenlerin bir kısmı misilleme olarak bir kısmı ise düşman kuvvetlerine kılavuzluk etmek, asayiş bozmak, Osmanlı aleyhinde propaganda yapmak, casusluk gibi suç ve isnatlar ile sürülmüşlerdir ⁶⁰.

Harbin son yılında Çorum'da muhasır devletler tebaasından 37'si erkek 3'ü kadın olmak üzere toplam 40 kişi sürgün olarak bulunmaktadır. Bunların 11 tanesi İngiliz, 10 tanesi ise şüpheli haller dolayısı ile İstanbul'da kalmaları uygun görülmediğinden sürülmüşlerdir. İtalyan tebaasından 10 kişi İstanbul, Ankara ve İzmit'ten, Karadağ tebaasından 7 kişi ise İstanbul, Ankara ve Karahisar mutasarrıflığından benzer sebepler ile sürülmüşlerdir ⁶¹.

Dünya savaşı yıllarında Çorum'da bulunan yabancı mülteci sayısı bu şekilde iken toplam mülteci sayısı ise Çorum mutasarrıflığının bildirdiği sayıya göre şehir merkezinde 35.000 mülteci vardı. Birer haftalık aralıklarla gönderilen telgraflarda ise bu sayının katlanarak arttığı görülmüştür. Ankara vali vekili

⁵⁹ Milli Savunma Bakanlığı (MSB), *Şehitlerimiz I*, Ankara 1998, s. 286-340.

⁶⁰ Mucize Ünlü, "Birinci Dünya Harbi Yıllarında Çorum Menfasında Sürgünler", *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, 23-25 Kasım 2007, III. Çorum 2008, s. 1558.

⁶¹ Ünlü, "Birinci Dünya Harbi...", s. 1554-1555.

tarafından gönderilen telgraflarda ise mülteci sayısı 60.000 olarak verilmiştir. Son olarak Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ve Maliye Nazırı Cavit Bey'e gönderilen tezkerede ise; 60.000 mülteci Çorum'da ve 70.000 mülteci de Kırşehir'de olmak üzere toplam 130.000 mültecinin bulunduğu bildirilmiştir ⁶².

Savaş yıllarında Çorum'da yaşanan olaylar böyle iken savaş sonrasında ise Ankara polis müdürü imzalı ve "Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Aliyyesi"ne "başlıklı raporlarda 1919 yılının Mayıs, Temmuz ve Ağustos aylarına ait Ankara, Çorum, Kırşehir ve Yozgat'ta meydana gelen bazı suç unsurları görülmüştür. Bunların darp, cerh, hırsızlık, nafaka meselesinden çocuk katli, sarhoşluk, silah atılması, yankesicilik, çocuk düşürme, memura hakaret, haneye taarruz, hayvan hırsızlığı, tehdit, bir Ermeni'nin dükkânından silah hırsızlığı, sahtekârlık, kadın kaçırma gibi suçlar olduğu görülmüştür. Bu suçların failleri büyük çoğunlukla emniyet güçlerince ele geçirilmişlerdir. Buda savaşa rağmen bölgede emniyet güçlerinin etkinliğini ve suçların cezasız kalmadığını göstermesi açısından önemlidir. Ancak söz konusu suçların hemen hemen tamamı Ankara, Kırşehir ve Yozgat'ta işlenmiş, rapora göre Çorum sancak merkezinde "emniyet ve asayiş ber-kamel" olup herhangi bir olay meydana gelmemiştir⁶³. Bu da Çorum'un Osmanlı Devleti'nin en güvenli yerlerinden biri olduğunu göstermektedir. Çorum bu güvenliğinden dolayı Osmanlı Devleti tarafından genellikle sürgün yeri olarak kullanılmıştır.

Şehrin sürgün yeri olması açlık ve hastalık gibi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle buralarda bazı önlemler alınması gerektiğine dair yazışmalar arşiv belgelerinde karşımıza çıkmaktadır. Ankara Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 22 Haziran 1916 yılında çekilen bir telgrafa göre Samsun, Amasya, Zile ve çevresinden vesikalı ve vesikasız, perişan ve sefil durumda mültecilerin bulunduğu bu kişilerin bölgede sorunlara neden olabilecekleri ve bunun içinde bazı önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir ⁶⁴. Yine başka bir telgrafta

⁶² Erol Kaya, *Birinci Dünya Savaşı'nda ve Milli Mücadele'de Türk Mültecileri*, Ankara 2007, s. 29.

⁶³ Ahmet Halaçoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Çorum'da Bazı Polisiye Olayları ve Eşkiyalık", *Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, 23-25 Kasım 2008, I, Çorum 2008, s. 187-188.

⁶⁴ BCA, (D) 272, (Y)14.73.8.4.

Çorum'a gelecek sevk, iaşe ve iskânları için gerekli hazırlıkların yapılarak önlemlerinin alınması Çorum mutasarrıflığına bildirilmiştir ⁶⁵. Yine aşair ve muhacirin müdüriyetinden Dâhiliye Nezareti'nde bulunan Talat Paşa'ya çekilen telgraf ile Çorum ve Yozgat'ta bulunan mültecilerin sevk ve iskanları ile bu kişilerin yollarda sefalet çekmemeleri için her türlü tedbirin alınması belirtilmiştir ⁶⁶. Şehir ve çevresine sürgün olarak gönderilen bu mültecilere karşı her çeşit önlemlerin alınması ve onların rahat ettirilmesine dair telgraflar bu şekilde iken bunlara karşı cevapsız kalınmamış ve gerekli tedbirler alınmıştır. Örneğin Dâhiliye Nezareti Çorum'da bulunan muhacirlerin perişanlıklarının giderilmesi ve hastalıklarının önlenmesi için aşı ve para yardımlarında bulunulmuş ⁶⁷. Böylece Çorum'da bulunan mültecilerin sıhhi durumları için gerekli yenilikler yapılarak tedbirler alınmıştır ⁶⁸. Sağlık alanında tedbirler alınmasından başka maddi anlamda da yardımlar esirgenmemiştir. 2 Ocak 1917 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden, Ankara Valiliği'ne İskilip'te oturan Pasinler muhacirlerinden iki kardeşe yardımda bulunmak üzere 10 lira İskilip Kaymakamlığı'na gönderilmiştir ⁶⁹. Ayrıca kendi yaşadıkları yerlerde eşraf ve tüccar olarak bulunan kişiler muhtaç duruma düştükleri için sosyal seviyelerine göre maaş bağlanması için gerekli yerlere başvurularda bulunulmuştur ⁷⁰. Bu girişim sayesinde dönemde mülteci olarak bulunan 8 nüfuslu Uzunzade ailesi 1.200 kuruş alırken, Sandukçuzade ailesi de 800 kuruş almıştır ⁷¹. Yine Çorum ve Yozgat'ta bulunan mülteciler için 400 bin kilo zahire itası verilmiştir ⁷².

Mültecilerin ihtiyaçlarına cevap verilmesine rağmen bazı zamanlarda sorunlarda yaşanmıştır. Mesela 26 Ekim 1921 tarihinde Çorum'dan Ankara vilayetine çekilen bir telgraf ile Eskişehir ve çevresinden Çorum'a gönderilen mültecilere verilen 50 bin kuruşun bittiğinin ve zamanla artan mültecilerin sayılarına

⁶⁵ BOA, DH. ŞFR, 69/173.

⁶⁶ BCA, (D) 272. 14, (Y) 73.5.12, 4 Mayıs 1333(4 Mayıs 1917).

⁶⁷ BCA, (D) 272, (Y) 11.9.17.3.1, 19 Kanunuevvel 1332 (1 Ocak 1917).

⁶⁸ BOA, DH. ŞFR, 69/233.

⁶⁹ BOA, DH. ŞFR, 71/149, 8 Rebiulevvel 1335 (2 Ocak 1917).

⁷⁰ BCA, (D) 272, (Y) 74. 65.14.10.

⁷¹ BCA, (D) 272, (Y) 12. 36.14.19.

⁷² BCA, (D) 272. 14, (Y) 75. 17.10.

karşı iâşe durumunun ne olacağına dair Ankara vilayetinden çözüm bulunması istenmiştir.⁷³ Yine Çorum’da bulunan mültecilerden askerlik yaşı gelenlerin Ankara askerlik şubesine alınmaları neticesinde kadın ve çocuklar perişan durumda kalmıştır. Ancak bunun içinde önlem alınarak bunların askerlikleri ertelenmiştir.⁷⁴

⁷³ BCA, (D) 272, (Y) 12.39.33.16.

⁷⁴ BOA, DH/UM, 41/12.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MİLLİ MÜCADELEDEN CUMHURİYETİN İLANINA KADAR ÇORUM

2.1. Mücadele Yıllarında Çorumdaki Siyasi Kuruluşlar

2.1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti

Çökmekte olan Osmanlı-Türk İmparatorluğunu kurtarmak, istibdat idaresini yıkararak meşru idareyi ön görmek için kurulmuş olan “Vatan ve Hürriyet” Cemiyeti sonradan daha geniş bir anlamı kapsayarak “İttihat ve Terakki “ partisi adını almıştır. Osmanlı İmparatorluğunda II. Meşrutiyet’in ilanından başlayarak devlet işlerinde her geçen yıl etkisini daha da arttıran İttihat ve Terakki Fırkası Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar da ülke geneline hâkimdi.

Mondros Mütarekesi sırasında Çorum Ankara vilayetine bağlı bir sancak olup Dünya Savaşı yıllarında yörede, İttihat ve Terakki Cemiyeti etkin olmuştur. Bu cemiyet Çorum’da 1908 yılında kurulmuştur. Kurulmasında İdadi Edebiyat ve Fransızca öğretmeni Münür Kemal ile o zaman Çorum’da görevli olan Yüzbaşı Selahaddin öncülük etmiştir. Partinin ileri gelenleri ise şunlardır: İsmet (Eker), Mehmet Galip, Gökeşme oğlu Mehmet, Veli Paşa oğlu Şevket, Tütüncü oğlu Mehmet ve Hacı Abdurrahman oğlu Tahsin’dir. Bu cemiyetin yönetim yeri şimdiki postanenin bulunduğu ev olmuştur. Sözü geçen en önemli üyesi Madenoğlu Hacı Salim Ağa idi. Önemli meseleleri Gökeşme oğlu Mehmet ile Kürkçü oğlu Mehmet Galip’in odalarında toplanarak konuşup karara bağlanmıştır. Tahsin Efendi ise kuvvetli bir yazar olup meclisin idari başkâtibi idi ⁷⁵. Ayrıca parti, II. Meşrutiyet’ten sonra Osmanlı meclisine Münür Çağıl Bey’i 111 oy, Ali Osman Bey’i de 116 oy ile göndermiştir. Ayrıca 3. Dönem mebusan seçimlerinde de 80 oy ile İsmet Eker’i seçmiştir ⁷⁶.

⁷⁵ 1967 Çorum İl Yıllığı, s. 94.

⁷⁶ Sadık Sarısamam, “ Osmanlı Mebusan Meclisinde Çorum Mebusları ”, *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu*, 1-3 Ekim 2004, Çorum 2006, s. 468, 463, 477.

Mütareke sonrasında, İttihat ve Terakki kapanıp önderleri yurt dışına gidince görünürde örgütlü bir siyasal güç kalmamıştır. Savaş koşullarında İttihat ve Terakki tüm muhalif siyasal güçlerini dağıtmış ve önemli bir siyasal boşluk yaşanmıştır ⁷⁷.

2.1.2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti yenik çıkmış, bunun tek sorumlusu da İttihat ve Terakki Fırkası görülmüştür. Bu nedenle ülke genelinde olduğu gibi Çorum'da da İttihat ve Terakki eski gücünü kaybetmiştir. Mütareke sonrası, İttihat ve Terakki'nin kapanması ve siyasi önderlerinin yurt dışına çekilmesi ile ülkede önemli bir iktidar boşluğu yaşanmıştır. Bu boşluk nedeniyle Mütareke sonrası ülkede 11 fırka birçok siyasal amaçlı dernek kurulmuş ve kongre toplanmıştır. Bunlardan Ocak ayı içerisinde kurulan Hürriyet ve İtilaf fırkası 6 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa kabinesinin kurulmasıyla iktidara geldi. Ancak iktidara geldiği dönemde henüz örgütlenmemiştir. Hürriyet ve İtilafçılar teşkilatlarını iktidara geldikten sonra oluşturmaya çalışacaklardır. İlk olarak valileri ve mutasarrıfları değiştirerek örgütlenmeye başlanmıştır. Fakat bu kolay bir iş değildir, güçlü İttihat ve Terakki'nin yerel örgütleri ve büyük ölçüde bu kadrolara dayanan Mudafa-ı Hukuk Cemiyetleri ve Kuva-yi Milliye örgütleri buna direnecektir ⁷⁸.

Ankara'ya Muhittin Paşa vali olarak atanırken⁷⁹ onun bir kazısı olan Çorum'a Samih Fethi Bey'in mutasarrıf olarak atanması⁸⁰ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bu bölgede teşkilatlanma politikasının bir uygulaması olmuştur.

Çorum'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası Avukat Kamil ve Sabit öncülüğünde canlandırılmaya çalışılmıştır. Çorum'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bu yeniden örgütlenme çabasının karşısında iki yeni örgüt güç bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, kapanmış olmasına rağmen eski İttihatçılar, ikincisi Birinci Dünya Savaşı sırasında Çorum'da bulunan yedek subaylar tarafından kurulan "İhtiyat Zabıtları

⁷⁷ İlhan Tekeli, "Mütareke ve Kurtuluş Savaşında Çorum", 5. *Hitit Festivali Komitesi*, Tarihsiz, s. 170.

⁷⁸ Tekeli, "Mütareke ve Kurtuluş...", s. 170.

⁷⁹ Kamil Erdeha, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1993, s. 233.

⁸⁰ İhsan Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim I-II*, Bölüm II, Çorum 2008, s. 9.

Cemiyeti” dir. Hürriyet ve İtilafçıların Çorum’da ileri gelenlerine baktığımız zaman: Kadife oğlu Abbas, Kürt Hacı Mustafa, Avukat Kamil, Avukat Sabit, Alaybeyi oğlu Hacı Sait Ağa, Tüfek oğlu Hacı Bey, Hacı Abdurrahman oğlu Salim Ağa, Kavukçu oğlu Latif Ağa, Battal oğlu Enver Ağa ile bu partinin çığırtkanı olan Hayran oğlu İsmail Ağa’dır ⁸¹.

2.1.3. İhtiyat Zabıtları Cemiyeti

Birinci Dünya Savaşı sırasında Çorum’da yedek subayların kurdukları İhtiyat Zabıtları Cemiyeti Velipaşa Otelı’nin bir odasını kendilerine merkez edinmişlerdir. Örgütün üyeleri ise şunlardır: Osman Köstekçi, Hamdi Kürkcü, Sabir Çorbacı, Mustafa Köksal, Cemal Çorbacı, Mahir Tümer, Osman Biberöglu, Tozburunlu Ahmet Bey, Rifat Kavukçu, Behçet Eyüboğlu, Damat Şükrü Bey, Haboğlu Mehmet Bey, Nuri Uygur, Çeten oğullarından Hacılord Dirgen Şükrü Bey, Abdullah Darendeli, Ziya Babaoğlu, Sabit Müttelip Bey, Kürt hafızın Tahsin Bey, Nuri Güçlü, Lütfi Bilal Bey, İsmail Bozdoğan ve Kemal Karafaki’dır. Kurulduğı tarihten itibaren önemli bir faaliyet gösteremediğı gibi, Milli Mücadele hareketinin başlarında da çalışmaları pek sönük geçmiştir ⁸².

2.1.4. Sulh ve Selamet Cemiyeti

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı merkezi İstanbul olan Osmanlı sulh ve Selamet Cemiyeti kurulmuştur. Çeşitli il ve sancaklarda şubesi bulunan cemiyetin Rum azınlıklar tarafından bir şubesi de Çorum’da açılmıştır. Lazaraki başkanlığında ki bu cemiyetin faaliyetleri şehirde Rum etkisini arttırmaya yönelik olmuştur ⁸³.

Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Rum Pontus devleti kurulmasını amaçlayan bu örgüt, Yunan Kızılhaç gemileri ile getirilen silah ve cephane yardımı ile Rum çeteleri oluşturmuştur. Çorum’un hem kentsel hem de kırsal nüfusunun hemen hemen tamamı Müslüman olması bu Rum çetelerinin yöreye ulaşmasına engel olmuştur.

⁸¹ Tekeli, “Mütareke ve Kurtuluş...”, s. 170,; 1967 Çorum İl Yıllığı, s. 94.

⁸² Bayram Sakallı, *Milli Mücadele’nin Sosyal Tarihi*, İstanbul 1997, s. 15.

⁸³ “Çorum”, *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2038.

Samsun civarında büyük bir milis grubunu kumanda eden, Pontuscu “General Anonya”nın etkileri ile bu çetenin faaliyetleri ancak Çorum mutasarrıflığının kuzey kesiminde hissedilmiştir ⁸⁴.

Mütareke döneminde Çorum Rum çetelerinden ziyade Anadolu’da sık sık görülen çetelerin baskısı altında kalmıştır. Fakat bu durum şehirde çok etkili olmamıştır. Çünkü bu çetelerin faaliyetleri dönemin mutasarrıfı Süleyman Bey tarafından tenkit edilmiştir ⁸⁵.

Cemiyetin içerisinde Çorumlu mahkeme kâtibi Karaca köylü oğlu Ömer, vergi memurlarından emekli Ali Rıza ve Yavru Turna mahallesinde ismi tespit edilemeyen üç Türk bulunmaktaydı. Bu kişiler ve Cemiyeti kuran Rumlar sonradan Amasya Askeri Mahkemesince idam edilerek cezalandırılmışlardır ⁸⁶.

2.2. Savaşlar Döneminde Çorum

2.2.1. Çorum’da Milli Mücadelenin Geç Başlamasının Nedenleri

Dönemin Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa’nın 1913 yılında öldürülmesi ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarlarından, bir olaya karışmamış olanlar bile, sürgüne gönderilmişlerdir ⁸⁷. Sürgün yeri olarak İstanbul ve Sinop olmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla 50 kişilik grup Çorum’da kalmaya zorlanmışlardı. Ancak İttihat ve Terakki Hükümeti’nin sessizliğinden sonra serbest kalmaları ile İstanbul’a dönmüşlerdir ⁸⁸. Bu kişilerin Çorum’da bulundukları süre zarfında İttihat ve Terakki aleyhinde çalıştıkları, propaganda yaptıkları düşünüldüğünde Çorum’da ki milli faaliyetlerin ve Kuva-yı Milliye çalışmalarının neden geç başladığı bir nebze olsun ortaya konulmuştur ⁸⁹.

Çorum mutasarrıfı saltanat yanlısı Samih Fethi Bey milli faaliyetlerin aleyhinde çalışmıştır. Bu duruma en büyük destekçi ise bağlı olduğu Ankara Valisi

⁸⁴ Tekeli, “Mütareke ve Kurtuluş...”, s. 170.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine...*, s. 4-9.

⁸⁶ *1967 Çorum İl Yıllığı*, s. 95.

⁸⁷ Bayram Sakallı, *Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, Ankara 1988, s. 14.

⁸⁸ Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine...*, s. 8.

⁸⁹ Sakallı, *Ankara ve Çevresinde...*, s.15.

Muhiddin Paşa olup beraber Milli harekete cephe almışlardır. Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın Çorum'da Milli Mücadele'yi engellemek için bazı çalışmalarda bulunması Temsil-i Heyeti'ni harekete geçirmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'yı, Çorum'a göndermiştir. 16-17 Haziran gecesi Çorum'a gelen General Ali Fuat Cebesoy, o gece misafir olarak kaldığı eve ilin ileri gelenlerinden birkaçını davet ederek yurdun içinde bulunduğu tehlikeleri işaret etmiş ve Ankara valisi Muhiddin Paşa ile Çorum mutasarrıfının tutumunu beğenmediğini bildirmiştir. Ali Fuat Cebesoy, Çorum'dan ayrılmasından sonra mutasarrıf bir takım engellemelere girişmesine rağmen Sivas Kongresi'ne Çorum'u temsil etmek için Mehmet Tevfik Efendi ile Dursun Bey gönderilmişlerdir.⁹⁰

İstanbul Hükümeti ile beraber vali Muhiddin Paşa'nın sonraki zamanlarda da Çorum'daki faaliyetleri devam etmiştir. Ancak Temsil Heyeti 13 Eylül 1335 (1919)'de *“Cereyan-ı milli aleyhindeki hareket-ı hainanesi takarrür eden ve devren Çorum'da bulunan Ankara valisi Muhittin Paşa'nın derdestiyle mahfuzan Sivas'a sevki zımında Yirminci Kolordu kumandanlığı ile Beşinci Kafkas Fırkası kumandanlığına emir verilmesi takarrür etti.”*⁹¹ şeklinde Ankara valisinin tutuklanması emri verilmiştir. Bunun üzerine valinin yakalanması için hazırlıklar yapılmış ve Ankara'ya gitmek için hareket eden vali, Kılıçlar belinde tutuklanarak Sivas'a gönderilmiştir. Temsil Heyeti, bununla da kalmayıp valiyle birlikte hareket eden mutasarrıfı da Çorum'dan çıkarmak için 17 Eylül 1919'de *“Harekatı Milliye'ye Ankara valisi Muhittin Paşa ile bil-iştirak muhalefet eden Çorum mutasarrıfı Samih Fethi Bey'in Sivas'a davetine karar verildi ve Heyet-i Temsiliye azasından Bekir Sami Beyefendi mumaileyhi davet eyledi”*⁹² şeklinde bir karar alınmıştır. Bu karar doğrultusunda Sivas'a çağrılan mutasarrıf Samih Fethi Bey'de, makamını terk ederek Sivas'a gitmiştir. Böylece Çorum'da, İstanbul Hükümeti yanlısı hareketler son bularak Milli Mücadele'ye gereken desteği rahatlıkla vermiştir ⁹³. Çorum aslında

⁹⁰ 1973 Çorum İl Yıllığı, s. 12.

⁹¹ Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 2. baskı, Ankara 1989, s. 3.

⁹² Baykal, *Heyet-i Temsiliye...*, s. 5.

⁹³ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıratları*, İstanbul 1953, s. 191-192.

milli davaya karşı olan bir merkez değildi. İstanbul Hükümeti, buraya, kendisine sadık kalmış vali, mutasarrıf ve alay kumandanı ile hâkim olmaya çalışmasından dolayı Milli Mücadele'ye destek vermekte gecikmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, memleket içindeki karışıklıklardan yararlanmak isteyen azınlıklar, merkezi İstanbul'da olan Sulh Selamet Cemiyeti adı ile bir cemiyet kurarak zararlı çalışmalarına başlamışlardır. Bu cemiyetin bir şubesi de Çorum'daki Rumlar tarafından, Rum Pontus Cemiyeti ile ilişki kurmaya çalışmıştır. Bu cemiyette bulunan Çorumlular ve cemiyeti kuran Rumlar, sonradan Amasya Askeri Mahkemesi'nce idam edilmişlerdir. Çorum'da kurulan bu cemiyet çevrede pekiyi karşılanmamış ama bölgede milli faaliyetlerin geç başlamasında ve milli hareketin pek canlı olmamasında etkili olmuştur. Çorum merkezinde yaşananlar milli harekete karşı iken Osmancık, İskilip ve Alaca kazaları milli çalışmaları desteklemişler ve kongre kararlarına bağlılıklarını, Sivas'taki "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Kongresi"ne bildirmişlerdir ⁹⁴.

2.2.2. Çorum Gazetesine Göre Çorumluların Milli Mücadeleye Yardımları

İstiklal Savaşı yıllarında, Anadolu kentlerinden birisi olan Çorum Doğu Karadeniz'i, İç Anadolu ve Batı Anadolu'ya bağlaması açısından silah, mühimmat, erzak ve teçhizat nakli açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Çorum ulaşım alanında yaptığı katkının yanı sıra gerek maddi gerek ise manevi hiçbir desteğini esirgememiştir.

2.2.2.1. Para Yardımı

9 Mayıs 1921 tarihli gazeteye göre Belediye Reisi Akif Bey'in para yardımında bulunması; " *Belediye Reisimiz ve Hastane Sertabibi Muhteremi Akif Bey matbaamıza gönderdikleri tezkerede vatanın halası uğruna didinen kahraman mecruh gazilerimizin yaralarının sarılması için Mayıs ayından itibaren Hilal-i Ahmer*⁹⁵ *Cemiyetine her ay muntazaman on lira vereceklerini taahhüt ediyorlar*"⁹⁶.

⁹⁴ Sakallı, *Ankara ve Çevresinde...*, s. 15-19.

⁹⁵ Hilal-i Ahmer: Bağış yeri Kızılay'ın önceki ismi anlamındadır.

⁹⁶ *Çorum*, 9 Mayıs 1921, Sayı 2.

Gazetenin diğer sayılarında yer alan bağışlar ise aşağıdaki gibidir;

Hilal-i Ahmer için teberruatta (Bağış) bulunan zavatin (Şahısların)

İsimleri:

Beheri on lira hesabıyla 10 top kaput bezi

Tütüncü zade Şükrü ve damadı Amin efendiler tarafından 100.000

Darendeli Ceridzade Ömer Efendi 10.000

Deli Karazade Mehmet Efendi mahdumları..... 10.000

Koyuncu Elvan Usta 200

Komiser Ahmet Tahir Efendi..... 200

Ateşfakı zade Halim Efendi..... 200

Polis Memuru Hacı Zaim zade Hacı Ömer Efendi..... 200

Hacı Ömer Efendi 200

Polis Memuru Haşim Efendi 200

Polis Memuru Sera Efendi 200

Polis Memuru Tahsin Efendi 200

Polis Memuru Mustafa Fahri Efendi..... 200

Polis Memuru Hüseyin Efendi..... 200

Polis Memuru Tahir Efendi..... 200 “ 97

“Terlemez zade biraderler ve şürekâsı

On beş top kaput bedeli..... 55.000

Bilalzade Ahmet Efendi..... 50.000

Kalelizade Nuri Efendi 10.000

Battalzade biraderler 10.000 ”98

“Kayserili hacı Bekir Efendi..... 10.00

Hancı Gani Ağa 5.00

⁹⁷ Çorum, 27 Haziran 1921, Sayı 9.

⁹⁸ Çorum, 4 Temmuz 1921, Sayı 10.

<i>Tütüncüzade Mehmet Efendi.....</i>	5.00
<i>Terzi</i>	5.00
<i>Maarif Müdürü Şükrü Efendi.....</i>	3.00
<i>Hacı Cellat.....</i>	1.00
<i>Tütüncüzade Mehmet Efendi Hanımı Nazmiye Hanım.....</i>	1.00 ⁹⁹
 <i>“Arapzade Ahmet Efendi.....</i>	2.000
<i>Müezzinzade Hacı Ahmet Efendi.....</i>	1.000
<i>Kavukçuzade Latif Efendi.....</i>	600
<i>Çorbacızade biraderler.....</i>	500
<i>Turşuzade biraderler.....</i>	500
<i>Evliyazade Salih Efendi ve mahdumu.....</i>	500
<i>Belediye azasından Hacı Osman Efendi.....</i>	500
<i>Belediye azasından Derbendizade Mustafa efendi</i>	250
<i>Fazlızade İbrahim Efendi.....</i>	200
<i>Kuşçu zade Mahmut Efendi.....</i>	200 ¹⁰⁰
 <i>“Benderli zade Mehmet Efendi.....</i>	1.000
<i>Şeydimzade Lütfi Efendi.....</i>	500
<i>Şeydimzade Mehmet Efendi.....</i>	500
<i>Şeydimzade Rıza Efendi</i>	250
<i>Şeydimzade Hasan Efendi.....</i>	200 ¹⁰¹
<i>“Büğetlizade Mustafa Efendi</i>	250
<i>Kürelizade Mustafa Efendi</i>	150 ¹⁰²

⁹⁹ Çorum, 11 Temmuz 1921, Sayı 11.

¹⁰⁰ Çorum, 18 Temmuz 1921, Sayı 12.

¹⁰¹ Çorum, 25 Temmuz 1921, Sayı 13.

¹⁰² Çorum, 1 Ağustos 1921, Sayı 14.

Yukarıda görüldüğü gibi Çorum merkez olarak gerekli maddi yardımı yaparken, kazaları da yardımlarını esirgememiştir. Bunu Çorum gazetesinin 9. sayısında “*Sungurluların Hamiyeti*” diye çıkan bir başlıkta görüyoruz. Buna göre, “*Sungurlu ahali-i hamiyetmendari aralarında cephe kahramanlarına bir muavenat-i insaniye olmak üzere topladıkları 31.900 kuruşu Çorum Hilal-i Ahmer şubesine göndererek ibraz-i hamiyet etmişlerdir.*”¹⁰³ Yazılması ile Sungurlu halkının da yardımlarda bulundukları görülmektedir.

Çorum halkı yapılan savaşa o kadar duyarlıydı ki bazı yeni evlenen çiftlerden düğünleri için çalgıya para vermekten ise bu parayı vatan uğruna savaşanlara hediye etmeleri istemiş. Buda 14 Kasım 1921 tarihli gazetede “*İsimlerini Yazarız*” başlıklı bir haber ile duyurulmuştur. Bu haber şu şekildedir:

“ *Her yapılan düğünde Çorum hanımlarının yekdiğerine rekabet edercesine çağlılara para verdiklerini biliyoruz. Mahallinde sarf edilmemiş olan paralar vatan kahramanları olan muhterem gazilerimize tütün parası olarak teberru ettirilerek verilse veyahut noksanlarının ikmaline tahsis edilse şüphesiz daha iyi olur.*”¹⁰⁴

2.2.2.2. Giyecek ve Yiyecek Yardımları

Milli Mücadele’de vatani için savaşan askerlerimize ve gazilerimize yapılan giyecek ve yiyecek yardımlarının gazetede ki yansımaları ise şu şekilde:

“ *8 müstamel (Temiz) don, 11 müstamel gömlek, 11 çift çorap*
Burhan Kahya Mahallesi namına Muhtar Hacı Abdullah Efendi
tarafından Hilal-i Ahmer’e teslim edilmiştir.”¹⁰⁵

Çorumlu kadınlarda askerler için ellerinden geleni yaparak bağış da bulunmuşlardır. Bunlar:

¹⁰³ Çorum, 27 Haziran 1921, Sayı 9.

¹⁰⁴ Çorum, 14 Kasım 1921, Sayı 29.

¹⁰⁵ Çorum, 18 Ağustos 1921, Sayı 12.

<i>“ Mutasarrıf beyefendinin haremi hanımefendi</i>	31 adet tekke
<i>Tütüncüzade Şükrü Beyefendinin haremi hanımefendi</i>	25 “ “
<i>Tütüncüzade Mehmet</i> “ “ “	20 “ “
<i>Mağdenzade Hacı Salim</i> “ “ “	20 “ “
<i>Ravza-i Nisvan Mektebi Baş Muallimesi</i>	10
<i>Dikiş Muallimesi</i>	10 “ “
<i>Benderlizade Nuri efendi haremi hanım efendi</i>	20 “ “
<i>Mütekait Rıza efendi haremi hanım efendi</i>	8 “ “
<i>Alaybeyizade hacı Said Ağa</i> ” ” ”	10 “ “
<i>Kayışzade Şevket Efendi</i> ” ” ”	8 “ “
<i>Belediye kabilesi hanım efendi</i>	10 “ “
<i>Refika hanım</i>	18 “ “ ” ¹⁰⁶

şeklindedir.

Gazilerimiz için yapılan tütün ve sigara yardımı ise 17 Ekim 1921 tarihli Çorum gazetesinde yer almıştır.

“ İstiklal-i Milliyemiz’i müdafaa uğrunda analarından babalarından ve yavrucaklarından ayrılarak sinelerini alçak düşmana siper ittihaz eden hastanemizde taht-ı tedavide bulunan yaralı gazilerimize tevzi olunmak üzere Çorum eşrafından Battal zade İsmet Bey tarafından 1600 kuruşluk tütünle 400 kuruşluk sigara kağıdı hediye edilmiştir”¹⁰⁷.

19 Aralık 1921 tarihli gazetenin “Teberru” başlığına göre de:

“Çorum tüccarından Şecaattinzade ve Şeydimzadelerden verilen on çuval un ile bin yüz altmış yedi kilo arpa ve Çorum komisyonunca yüz otuz beş tane çuval ile

¹⁰⁶ Çorum, 10 Ekim 1921, Sayı 24.

¹⁰⁷ Çorum, 17 Ekim 1921, Sayı 25.

*yirmi dört top kaput ve bez, kırk arşın yünlü ve ipekli kumaş esmanı mukarrer olan elli altı bin iki yüz elli kuruşu, mumaileyhe(adı geçenler) kendi istek ve rızalarıyla Hükümete terk ve teberru eylemek suretiyle ibrazı hamiyet eylemişlerdir.”*¹⁰⁸ Denilerek Çorum halkından bazı kişilerin yiyecek ve giyecek yardımlarında bulundukları görülmüştür.

2.2.2.3. Askeri Yardımlar

Türk milletine karşı vazifelerinin farkında olan Çorum halkı maddi yardımların yanı sıra bizzat kendi imkânları ile milli kuvvetler meydana getirerek düşmanla çarpışmak üzere cephelere asker göndermiştir. Ankara’ya Çorum mutasarrıfı Cemal Bey imzasıyla, Dâhiliye Vekâleti’ne gönderilen 12 Temmuz 1920 tarih ve 472 numaralı yazı bunu en güzel şekilde ortaya koymaktadır; *“üç yüzü süvari olmak üzere toplam beş yüz kişilik bir kuvvetin Alaca’dan temin edilerek gönderildiği bildirilmiş ayrıca Çorum’dan iaşeleriyle birlikte 100 at tedarik edilerek Refet Bey kıtaatına verildiği ve Sungurlu’dan 100 at ve 75 gönüllü ita kılındığı arz edilmiştir.”* Ayrıca Milli Müdafaa Vekili’nin, Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti’ne (Genel Kurmay Başkanlığı) 28 Temmuz 1920 tarihinde, gönüllü ve milli kuvvetlerle ilgili sunduğu raporun ekindeki çizelge de; Çorum’da Dede Farukzâde Hüseyin Gazi ve Azizâde Veli Bey’lerin önderliğinde gönüllü bir milli birlik teşkil edilerek vatana ve millete hizmet için hazır hale getirildiği belirtilmiştir¹⁰⁹.

19 Eylül 1921 tarihli Çorum gazetesinde ki *“Türk Kadının”* kalbi başlıklı habere göre:

“Dünkü gün kazamız şube dairesi önünde merasimini müteakip sevk olunan askerler meyânında merkez kazadan on altılı bir nefer validesinin elini öpmek üzere yanına varır. Kemal-i ihtiram ile anasının elini öper. Ayrılmanın tesiriyle olacak ağlamaya başlar. Validesi Türk kadınına has bir ruh ve iman

¹⁰⁸ *Çorum*, 19 Aralık 1921, Sayı 34.

¹⁰⁹ Bayram Sakallı, *Milli Mücadelede Çorum*, Tarihsiz, s. 258-259.

ile ağlayan oğluna hitaben; “ *Oğlum ben seni bu günler için doğurdum, büyüttüm. Gavurun topu kapımızda patlarken kadın gibi burada durmak olmaz. Haydi yavrum haydi git sen de...*” bu ana seferberlikte şehit olan iki oğlunun yetimini göstererek, “ *yetimlerin babası gibi vatan kahramanı ol!*” demiş ve oğlunun sırtını sıvayarak zerre kadar fütür ve asar-ı teessür göstermeyen bu müşfik ana oğlunu askere göndermiş, kendisi avdet etmiştir.”¹¹⁰

Çorum’un İskilip kazasında meydana gelen bu hadise bize gösteriyor ki şehir halkı vatanın mücadelesi için evlatlarını teşvik ederek kendi elleriyle gönderiyordu.

Şehir milli mücadeleye asker gönderdiği gibi giden askerlerin ailelerini de düşünerek onlar ile haberleşmek için okuma yazma bilmeyenlere ücretsiz mektup yazmak adına bir mektup odası tahsis etmiştir. Bu durum 5 Eylül 1921 tarihli gazetede şu şekilde ilan edilmektedir.

“ Haftada iki gün yani Pazar ve Pazartesi günleri

Çorum’da ekin pazarı civarında Kayışzade selamlığının altında Hasırcızade Hıdır Hafız’ın taht-ı isticarında ki dükkanda meccanen asker mektupları yazılmak üzere haftada iki gün olarak mektup odası tesisi yazıcılarıyla levazımı kırtasiye temin ve ihzar olunduğundan askerde bulunan evlat ve akrana bi-la-ücret mektup yazdırmak isteyenlerin mezkur dükkandaki memurin-i mahsusuna müracaat eylemeleri ilan olunur.”¹¹¹

2.2.2.4. Ulaşım Katkısı

Samsun-Çorum-Yozgat-Yahşihan-Ankara karayolu Kütahya-Eskişehir savaşları zamanında cepheye 7 adet anahtarlı mavzer tüfeği, 4 adet muaddel mavzer tüfeği, 1.193 adet manliher tüfeği, 15 adet Belçika tüfeği, 184 adet 98 modelli tüfek, 50 sandık çeşitli tüfek, 4.189 adet çeşitli kasatura, 17 adet makineli tüfek, 494

¹¹⁰ *Çorum*, 19 Eylül 1921, Sayı 21.

¹¹¹ *Çorum*, 5 Eylül 1921, Sayı 19.

muaddel maksim makineli tüfek iğnesi, 211 kutu makineli tüfek şarjörü, 6 sandık ve 69 kutu makineli tüfek şeridi, 451 sandık Alman piyade cephanesi, 788 sandık Osmanlı cephanesi, 56 sandık Avusturya piyade cephanesi, 4.339 sandık İngiliz ve manliher cephanesi, 196 sandık Rus piyade cephanesi, 4.920 sandık ve 591 adet çeşitli piyade cephanesinden oluşan piyade silah ve cephanesiyle 3 adet dağ topu, 2 adet kudretli dağ topu, 16 adet kudretli dağ top kalkanı, 7 adet dağ top kalkanı, 5 sandık top kaması, 11 sandık İngiliz top mermisi, 648 atım çabuk ateşli dağ top mermisi, 99 sandık dağ krup, 169 sandık 75 mm.lik mermi, 127 sandık çabuk ateşli krup şarapneli, 8 atım çabuk ateşli krup dağ şarapneli, 525 sandık ve 125 atım top mermisinden oluşan top ve cephanesi Samsun'dan Ankara ve dolaylarına ulaştırılmıştır. Bunlar Doğu Cephesi'nden tertip edilen, Rusya'dan getirilen ve İstanbul'dan kaçırılan çeşitli silah ve cephaneden meydana gelmiştir. Ayrıca Samsun-Çorum-Yozgat-Yahşihan karayolu ile Ankara ve dolaylarına nakledilen çeşitli silahların toplam ağırlığı 96 ton, çeşitli cephane toplam ağırlığı 1.531 ton, gıda maddesi ve yem ile 84 ton donatım malzemesinin sevki yapılmıştır. Samsun - Çorum -Sungurlu - Yahşihan - Ankara karayolu ile İkinci İnönü Savaşı'na: 3 adet makineli tüfek, 148 adet Rus tüfeği, 1.737 adet Alman tüfeği, 1.198 adet Avusturya tüfeği, 100 adet İngiliz tüfeği, 1252 Alman sürgü kolu, 1132 sandık Alman piyade cephanesi, 300 sandık küçük çaplı mavzer cephanesi, 3.900 adet Rus piyade cephanesi, 973 sandık Avusturya piyade cephanesinden oluşan piyade silah ve cephanesiyle, 480 sandık İngiliz top mermisi, 2.000 atım çabuk ateşli dağ top mermisi, 452 sandık çeşitli top mermisinden oluşan top cephanesi cepheye sevk edilmiştir. Nakledilen çeşitli silahların toplam ağırlığı 12 ton 500 kilo, cephanenin toplam ağırlığı ise 965 ton idi. Ayrıca 58 ton gıda maddesi ve yem ile 83 ton donatım malzemesi sevk edilmiştir ¹¹².

¹¹² Ayfer Ertan, “ Milli Mücadele Döneminde Çorum ve Çevresi”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2008, s. 105-106.; Mustafa Şahin, “ Kurtuluş Savaşında Ulaştırma Hizmetleri “,*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 1999, s. 85-95.

Kurtuluş savaşı başlarında Refet Paşa'nın teşviki ile Hıdırlık şeyhi Şeyh Abbas Efendi kurtuluş savaşı için bir taşıma örgütü kurmuş ve buna devam etmiştir. Başlangıçta 35 devesi ve 4 çift atlı arabasıyla Samsun'dan Çorum'a ve Çorum'dan Sungurlu yoluyla Yahşihan'a ve yine Çorum'dan Yozgat yoluyla Ankara'ya kadar cephane ve askeri malzeme sevk ettiriyordu. Sakarya harbi sırasında bu sevk işleri için kullandığı deve adedi 68 iken araba adedi 40'ı bulmuştur. Hem ücretli hem ücretsiz taşıma işleriyle uğraşan Şeyh Abbas, karşılaştığı soyguncu eşkıyalardan da korunma yollarını bulmuştur ¹¹³.

2.2.2.5. Tekalif-i Milliye Emirleri ve Bu Emirlerle Yapılan Yardımlar

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, “Başkomutanlık Kanunu” hükümlerinin kendisine verdiği yetkiye dayanarak 7-8 Ağustos 1921’de on maddeden oluşan emirleri yayınladı. Dünyada ilk kez bu şekilde topyekûn savaşa girildi. Tekalif-i Milli emirleri ile Türk ulusu maddî manevî bütün varlığı ile ordusunun yanında yer alıyordu ¹¹⁴.

8 Ağustos 1921’de Müdafaa-i Milliye vekaletine gönderilen yazıyla milletin elinde bulunan bütün kaynakların ordu için seferber hale getirildiği ve bu tarihten sonra halkın “ Milli Hükümlülük” olarak yerine getireceği Tekalif-i Milliye Emirleri duyurulmuştur. ¹¹⁵

On ayrı konuyu kapsayan Tekalif-i Milliye Emirleri şunlardır:

“1. Her kazada birer “Tekâlif-i Milliye Komisyonu” kurulup, bu komisyonların çalışmaları sonunda topladıkları malzemenin ordunun çeşitli kısımlarına dağıtma şeklinin düzenlenmesi,

2. Ülkede her aile birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp “Tekâlif-i Milliye Komisyonu”na teslim edilmesi,

¹¹³ Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine...*, s. 51.

¹¹⁴ Mehmet Kayıran, “ Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, V/15, Temmuz 1989, s. 6.

¹¹⁵ Serpil Sürmeli, “ Milli Mücadele’de Tekalif-i Milliye Emirleri”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, Ankara 1998, s. 57.

3. Tüccarın ve halkın elinde bulunan çamaşırlık bez, Amerikan patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her cins kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa (ince meşin), taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyen, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tek çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mih, yem torbası, yular, kolon, kaşağı, gebre, semer ve urgan stoklarından yüzde kırkına parası sonradan ödenmek üzere el konulması,

4. Eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum, stoklarından yüzde kırkına parası sonradan ödenmek üzere el konulması,

5. Ordu ihtiyacı için alınan taşıt araçları dışında, halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla, yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar, ayda bir defa olmak üzere, parasız askerî nakliyat yapılması,

6. Ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el konulması,

7. Halkın elinde bulunan savaşta lüzumlu bütün silâh ve cephanenin üç gün içinde teslim edilmesi,

8. Benzin, vakum, gres, makine, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil, kamyon lastiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddeler ve bunlar cinsinden malzeme, asit sülfürik stoklarının yüzde kırkına ordu adına el konulması,

9. Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalâthaneleriyle, bu esnaf ve imalâthanelerin iş çıkarabilme güçleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek ustaların adlarıyla beraber sayıları ve durumlarının saptanması,

10. Halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla, kağnı arabalarının, bütün takım ve hayvanlarıyla beraber ve binek ve top çeker hayvanları, katır ve yük hayvanları, deve ve eşek sayısının yüzde yirmisi ordu adına alınmasıdır ¹¹⁶.

¹¹⁶ Kayıran , “ Tekalif-i Milliye...” , s. 7-8.

Tekalif-i Milliye Emirleri ile halk tüm malların yüzde kırkını devlete vermiştir. Devlet alınan malların bedellerini, savaş sonrasında ödemek için halka birer mazbata vermiştir. Ordunun ihtiyacı için alınan taşıtların dışında, halkın elinde kalan at arabası, yaylı, öküz arabası, kağrı, at, eşek, katır, deve gibi taşıt araçları ile halk ayda bir defa ve 100 km'yi geçmemek şartıyla orduya ait malzemeyi istenen yere ücretsiz taşımıştır ¹¹⁷.

Çorum şehri de milli mücadele için diğer vazifelerde olduğu gibi Tekalif-i Milliye Emirleri'nde de vazifesini yerine getirmiştir. Hatta emirler yayınlandığı zaman Çorum gazetesi de 13 Ağustos 1921 tarihli sayısında “Tekalif-i Milliye Emirleri Can Baş Üstüne” başlıklı bir makale yayınlamıştır. Bu makaleye göre:

“ ...Ya o yiğit neferlerimiz, aslan zabitanımız böylece İslam'ın şerefi ve namusu için herkesin pek sevdiği yaşamayı düşünmezlerken onların yiyeceğini, giyeceğini hazırlamaktan çekinmek bize düşer mi? Onlar kanlarını, canlarını feda ederken biz elimizde avucumuzda tuttuğumuz dünyalığı düşmana saklar gibi esirger isek yakışır mı? Elbette hayır... ve elbette biz de bize düşeni yapacağız. İcap ederse ölmeyecek kadar yemek bulduktan sonra dişimizden tırnağımızdan artırarak bir ekmeğimizin yarısını, iki gömleğimizin birisini verir harp cephesinde bizim için İslamlık için canlarını ve kanlarını feda etmekte olan yiğit oğullarımızın kahraman kardeşlerimizin büyük fedakârlıklarına borçlu olduğumuz şükranı eda edeceğiz.” ¹¹⁸

diyerek halkı yayımlanan Tekalif-i Milliye Emirleri'ne karşı duyarlı olmaya çağırmıştır. Nitekim Sakarya savaşı sırasında çıkarılan bu emirlere Çorum halkı duyarlı olduğunu 10 Ekim 1921 tarihli gazetesinde göstermiştir.

¹¹⁷ Tekeli, “Mütareke ve Kurtuluş...”, s. 188.

¹¹⁸ Çorum, 13 Ağustos 1921, Sayı 16.

“ ...Tekalif-i Milliye Emirleri mucibince kazada tüccar ve ahaliden alınan yüzde kırk emval-i muhtelifin (çeşitli malların) bedeli olan 30 bin küsur lira muhterem Sungurlu halkının muvaffakiyete bir şükranı olmak üzere orduya bağışladıkları haberi alınmıştır. ”¹¹⁹

Yine aynı gazetenin 3 Temmuz 1922 tarihli bir başka sayısında yer alan habere göre:

“ Tüccar ve esnaftan Tütüncüzade Şükrü Efendi Samsun Tekalif-i Milliye Komisyonu'na verdiği üç kıta mazbata muhteviyatı olan 93.352 ve Çorum Tekalif-i Milliye ve Vesait-i Nakliye komisyonlarına verdiği dört kıta mazbata muhteviyatı 32.495 kuruş ki ceman (toplanmış olarak) 125.857 kuruş matlubunu bil-rıza hazineye terk ve teberru etmek suretiyle ibraz-ı asar hamiyet eylemiştir. ”¹²⁰

Görüldüğü gibi halk Sakarya Savaşı esnasında yayımlanan bu emirlere karşı duyarlı davranmıştır. Hatta halkın bu duyarlılığına karşı Müdafaa-i Milliye Vekaleti Çorum halkına teşekkür ederek yardımlarının devamını istemiştir.

“Harb encümeni kararıyla ordu ihtiyacatı için vilayet ve evliye-i nuhtelifeye tertip edilen vesait-i nakliyeden Kozan ve Çorum livalarınca hisselerine isabet eden miktar tamamen bil-müşabaka ikmal edilmiştir. Orduya mürettep her türlü vazâifin ifasında temin-i muvaffakiyette yegane hamil olan vesait-i nakliyenin kıymet ve ehemmiyetini idraken mürettebatlarının hitama erdirilmesi hususunda gayret ve hidematı bergüzîde sebk eden Kozan ve Çorum mutasarrıflarının takdimat-ı müstahsen ellerine, Tekalif-i Milliye Komisyonu'yla teşrik-i mesaide bulunan alız ve asker rüesasına teşekkür ve elviye rüesâ-yı sairenin buna imtisalen azami faaliyet ibrazında devam eylemeleri temenni olunur. ”¹²¹

¹¹⁹ Çorum, 10 Ekim 1921, Sayı 24.

¹²⁰ Çorum, 3 Temmuz 1922, Sayı 62.

¹²¹ Çorum, 10 Temmuz 1922, Sayı 63.

2.2.2.6. Şehit ve Gazileri

İstiklal harbinde şehit olan 36. 236¹²² erin bağlı olduğu askerlik şubelerindeki resmi kayıtlarda şehit olanların sayısına bakıldığı zaman en çok şehidin Orta Anadolu şehirlerinde özellikle Çorum'da verildiği görülmüştür. Buna göre Orta Anadolu'da verilen şehitlerin sayısı;

“Konya 459, Akşehir 231, Ankara 211, Keskin 222, Ayaş 279, Çorum Merkez 226, kazaları Alaca 102, İskilip 269, Mecitözü 347, Osmancık 329, Sungurlu 243 şeklinde olurken diğer şehirlerden bazılarının verdiği şehit sayısı ise şöyleydi: Edirne 24 kişi, Babaski 7, İzmir 68, Ödemiş 25, Adana-Bahçe 26, Osmaniye 38, Gaziantep 40, Urfa 75, Viranşehir 3, Maraş 144, Elbistan 52, Diyarbakır 80, Erzurum 117, Kars 147, Sarıkamış 2, Trabzon 322, Sürmene 127”¹²³ şeklindedir.

Görüldüğü gibi Çorum'un sadece kazalarından bir tanesinin vermiş olduğu şehit sayısı pek çok vilayetin vermiş olduğu şehit sayısının toplamından daha fazladır. Buradan da anlaşıldığı üzere Kurtuluş savaşında en çok şehit veren ilk üç il içerisinde Çorum şehri ikinci sırada yer almıştır¹²⁴.

Tablo 2.1: Çorum'da İstiklâl Madalyası Alanlar ve Harp Malûlü İle Şehit Yetimi Aylığı Alanların Listesi

İlçe	İstiklal Madalyası Alanların Listesi	Harp Malulü Maaşı Alanların Listesi	Şehit yetim Aylığı Alanların Listesi
Merkez	361	16	58
Alaca	125	3	18
Bayat	108	14	16
İskilip	180	—	101

¹²² Tekeli, “Mütareke ve Kurtuluş...”, s. 188.

¹²³ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul 1981, s. 111-113.

¹²⁴ Abdulkadir Ozulu, *Milli Mücadele Yıllarında Çorum Gazetesinde Yayımlanan Makaleler ve Şiirler*, Çorum 2006, s. 3.

Kargı	114	5	40
Mecitözü	77	3	6
Ortaköy	2	1	1
Osmancık	267	3	32
Sungurlu	306	11	49

Kaynak: 1973 Çorum İl Yıllığı, s. 14

Tabloya baktığımız zaman İstiklal Madalyası alanların sayısı toplam 1.510 kişi iken bu madalyayı en çok alan ilk olarak Çorum Merkez olurken ikinci sırada ilçelerinden Sungurlu 306 kişi ile yer almaktadır. Harp malulü alan kişilerin sayısı ise toplamda 55 iken şehit yetim aylığı alanların sayısı 320’dir. Çorum halkı bu kadar şehit vermesinin yanında onları unutmuyarak geride bıraktıklarına da sahip çıkmıştır. Bu konuda yaptıkları bazı faaliyetler dönemin gazetesinde yer almıştır. Bunlardan birkaç tanesine bakacak olursak:

“Büyük Bir Hayır

Şehrimiz tüccarından Şücâaddin zade Hüseyin Efendi bu hafta mahdumuna icra ettirdiği hitanede memleketin selamet ve istiklâli uğruna canlarını feda edip aziz çiğer-parelerini asil milletimizin omuzlarına bırakan şühedamızın yavruları da düşünerek 112 şehit yavrusun elbise ve sairesini bizzat yaptırıp onları da mahdumu ile sünnet ettirmiştir.”¹²⁵

“ Yevm-i Veladet Cenab-ı Risalet penahide Sungurlu da Cami-i kebirde mevlidi şerif kiraat edilip me’sübatı ervah-ı şühedaya ithaf edildiği ve elli neferi evlad-ı şühedanın parlak bir surette hitaneleri (sünnetlerinin)icra kılındığı mahallinden işar edilmiştir.”¹²⁶

“İyd-i Milli (milli bayram)münasebetiyle cumartesi günü camii kebirde birçok kalabalık katılım ile İstiklal ve vatan uğruna şehit olan kahramanların ervah-ı mübareklerine ithafen (mübarek ruhlarına bağışlamak üzere)mevlit

¹²⁵ Çorum, 11 Temmuz 1921, Sayı 11.

¹²⁶ Çorum, 21 Kasım 1921, Sayı 30.

han Hacı Hatip efendi tarafından Mevlid-i Şerif kıraatıyla duahan Mehmet Efendi tarafında ordumuzun nusreti ve zaferi hakkında gayet etkileyici beliğ bir dua icra edilmiştir.”¹²⁷

Şeklinde olup şehir hem merkezlerinde hem de kazalarında şehit çocukları için sünnet şöenleri hazırlayarak onları mutlu etmeye çalışırken onlar için dualar edilerek şehit ailelerine destek olunmuştur.

Çorumlular şehitleri kadar gazilerini de unutmamıştır. Onlar içinde gerekli yardımları esirgememiş, hastanede yatanlar içinde ziyaretlerde bulunulmuştur. Hatta bu konuda Sertabip Binbaşı Mustafa Kazım Bey’in yaptığı ziyaret Çorum gazetesinde yer almaktadır.

“Gazileri Ziyaret

Giriştiğimiz İstiklal ve istihlâs-ı vatan ve millet uğrunda mücahedemizde Türk kadınlığının tarihte şanlı sahifeler işgal edeceği pek tabiidir. Türk kadını senelerce geceleri uykusunu gündüzleri istirahatını terk ederek beşiği önünde ninnilerle büyüttüğü aziz yavrusunu bi-lâ-fütur (hiç çekinmeden) namus-u millî ve istiklal-i vatan uğrunda cephelere gönderdiği zaman kendisine bir inşirah-ı kalbî hissediyor.

Türk kadını bununla da iktifa etmeyerek (yetinmeyerek) bizzat gönderdiği bu aslanlarla yan yana düşmanla çarpışmak için silah be-dest (elinde silah ile) cephe-i harbe koşuyor. Ne ulvi manzara... dahası var... Türk kadını cephelerde yaralı düşen ve hastanelerde berayı tedavi yatan o aziz gazileri yine unutmuyor. Ana şefkati ile yaralarını sarıyor. İstiraplarını teskine çalışıyor. Onların yaptığı bu gaza-yı ekberi, kurtardığı namus-u milliyi düşünerek bizce pek büyük kıymeti olan mütenevvi hediyelerle onların tatyib-i hatırına ve bu suretle kemal-i hürmetle şükran borçlarını ödemeğe çalışıyorlar. Bu cümleden olarak hastanemize yatan gazilerimize bundan evvel mutasarrıf-ı liva Cemal Bey efendinin aile-i muhteremeleri hanımefendinin bazı hediyeler ile gazileri ziyaret maksadıyla iki defa hastanemize teşrif ettikleri gibi bu kere de yine kendileri başında oldukları halde Çorum’un eşraf-ı muteberanı

¹²⁷ Çorum, 25 Temmuz 1921, Sayı 13.

hanımları gazilerimize giydirilmek üzere kendi imal kerdeleri (kendi el işleri) olan hasta takkesi ve peşkirler yed- be- yed (kendi elleriyle) gazilere tevdi etmek suretiyle âlicenaplıklarını ve hakiki Türk anası olduklarını ispat etmişlerdir.

*Çorum Menzil Hastane Ser-tabibi Binbaşı
Mustafa Kâzım”¹²⁸*

Çorum şehri Milli Mücadele’de gerek mühimmat gerekse erzak için sevkiyatın ve naklin yapılacağı yer olarak kalmamış, cepheye gönderilecek her türlü ihtiyacın karşılandığı bir merkez konumunda olarak sıcak savaşın yaşandığı dönemde her hangi bir yardım noktası için gerekli olan vazifesini her zaman en iyi şekilde yerine getirdiğini göstermiştir.

2.2.3. Birinci TBMM’nin Açılışına Kadar Çorum’daki Gelişmeler

Çorum Mustafa Kemal Paşa’nın Kurtuluş Savaşı’nı örgütlemesini izlediği Havza, Amasya, Sivas, Ankara güzergâhına çok yakın bir bölgede yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkmış burada Kurtuluş Savaşı’nın stratejisini hazırlamış, kolordu kumandanları ile ilişki kurarak onların kuvvetlerini saptamış ve milis kuvvetler kurmaya teşvik etmiştir. Bu dönemde Ankara valisi olarak bulunan Muhittin Paşa ve Çorum valisi Samih Fethi milli kurtuluş hareketine karşı işbirliği içerisindeydiler ¹²⁹.

Ankara ve Çorum çevresinde bu gelişmeler yaşanırken Bandırma’da bulunan Rauf Orbay Anadolu’ya geçmiş ve Batı Anadolu’da birtakım incelemeler yaptıktan sonra Ankara’da 20. Kolordu Kumandanı olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’nın yanına gelmiştir¹³⁰. Rauf Orbay’ın Ankara’ya geldiği haberinin Mustafa Kemal’e duyurulması üzerine Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa’ya “ *Ankara’dan ayrıldığınızı ihsas etmeyecek tertibat ve tedbiri aldıktan sonra, tebdili nam ve kıyafet ederek birkaç gün için serian bana mülhak olunuz. İstanbul’dan gelen arkadaşları da bana*

¹²⁸ *Çorum*, 10 Ekim 1921, Sayı 24.

¹²⁹ Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara 1968, s. 59.

¹³⁰ Tekeli, “Mütareke ve Kurtuluş...”, s.171.

getiriniz”¹³¹ diyerek Kurtuluş Savaşı’nın en kuvvetli elemanlarından 20. kolordu komutanı Ali Fuat Cebesoy’u Havza’ya davet etmiştir ¹³².

Mustafa Kemal bu daveti yaptığı sırada İstanbul Hükümeti de Mustafa Kemali İstanbul’a geri çağırılmış ancak o bu çağrıya uymayıp Havza’dan Amasya’ya geçmiştir. Ali Fuat Paşa’da Ankara valisine “mıntıkamı teftişe çıkıyorum” diyerek 12 Haziran’da Tosya, Osmancık, Merzifon yoluyla Havza’ya gitmek üzere yola çıkmış ancak Mustafa Kemal’in Amasya’ya geçmesi üzerine Sungurlu- Çorum-Merzifon yolunu izleyerek Amasya’ya gitmiştir¹³³.

16-17 Haziran’da Ali Fuat Paşa eski Bahriye Nazırı Rauf Orbay ve arkadaşları Recep Zühdü ve İbrahim Süreyya ile Çorum’a gelmiş Müezzinz oğullarının evinde misafir olmuşlardır.¹³⁴

Çorum’da bir gece misafir kalan Ali Fuat Paşa o gece memleketin ileri gelenlerinden bazılarını kaldığı eve davet ederek yurdun içinde bulunduğu tehlikelere işaret eder ve Ankara valisi Muhittin Paşa ile Çorum mutasarrıfının tutumunu beğenmediğini bildirmiştir. Daha sonra Amasya’ya hareket etmiştir. Ali Fuat Cebesoy Amasya’da Atatürk ile görüşüp Amasya Tamimi’ni imzaladıktan sonra 22 Haziran 1919 sabahı Amasya’dan ayrılarak Amasya-Merzifon- Çorum-Yozgat yoluyla bir buçuk günde Ankara’ya gelmiştir ¹³⁵.

Mustafa Kemal Paşa Amasya Tamimi’ni hazırlayıp Edirne’ye kadar olan bütün askeri ve sivil yöneticilere bunu yayınca yetkilerini aşmış olmuştur. Çünkü onun yetki alanı sadece 9. ordu bölgesiydi ve burada da sadece asayiş işleri ile ilgilenecekti. Ancak iki ay içinde bu resmi yetkilerini aşip ulusal bir eylem hazırlamaya kalkışması Mustafa Kemal Paşa’nın görevden uzaklaştırılması kararının alınmasına neden olmuştur. Ancak o bu durumlara kulak asmayarak Erzurum’a

¹³¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1920)*, I, İstanbul 1997, s. 32-33.

¹³² Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 2000, s. 68.

¹³³ Ali Fuat Cebesoy, *Kuva-yi Milliye’nin İç Yüzü*, İstanbul 2002, s. 24.

¹³⁴ Tekeli, “Mütareke ve Kurtuluş...”, s.171.

¹³⁵ Cebesoy, *Kuva-yi Milliye’nin...*, s. 33.

hareket etti ve 3 Temmuz 1919'da oraya vardı. 7-8 Temmuz gecesi de görevine kesin olarak son verilmiştir ¹³⁶.

Erzurum'daki işlerini tamamladıktan sonra Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye başkanı olarak Sivas kongresinin hazırlıklarını yapmak için 29 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrılıp 2 Eylülde Sivas'a gelmiştir ¹³⁷. Sivas'a gelindikten sonra delege seçimleri için çalışmalara başlanmıştır. Bu delege seçimlerine Çorum mutasarrıfı bir takım engellemelerde bulunmak istemiş ise de başarı gösteremeyerek, Çorum'u temsil etmek üzere Mehmet Tevfik efendi ve Zileli Çorum İdadisi (lisesi) eski Fransızca öğretmenini Dursun Bey Kongreye gönderilmişlerdir. Sivas kongresine gerek delege göndermek gerek ise bu kongrenin faaliyetlerinin durdurulması için çalışanlar arasında Ankara valisi Muhittin Paşa'da bulunmaktaydı. Muhittin Paşa önce Hacı Bektaş'a giderek Bektaşilerden yardım istemiş ancak beklediği desteği görememiştir. Buradan Çorum'a geçip mutasarrıf ile iş birliği yapmış ise de bunda da başarılı olamayarak Ankara'ya yola çıkmıştır. Fuat Cebesoy'un Ankara'da bulunun arkadaşları Mehmet Bey ve Ömer Halis Bey'in hazırladıkları bir plan ile Hamildi Rıza tarafından Sungurlu-Keskin arasında yakalanarak 19 Eylül 1919'da Sivas'a gönderilmiştir ¹³⁸. Bu tutuklamanın ardından Çorum mutasarrıfı Samih Bey'de tutuklanarak Sivas'a gönderilmiştir. Daha sonra Ankara valiliğine ulusal hareketten yana olan Yahya Galip Bey, Çorum mutasarrıflığına da defterdar Sabri Bey getirilmiştir. Sivas Kongresi ile adı değişen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti yönünde Çorum'da da Velipaşa oğlu Şevket Bey yönetiminde bir Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. İstanbullu Sedan Efendi de cemiyetin aktif üyelerinden olmuştur ¹³⁹.

Elazığ valisi olan Ali Galip İstanbul hükümeti tarafından Sivas valiliğine getirilmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşları yakalatılmak istenilmiştir. Fakat bu durumun zamanında öğrenilmesi sonucunda Ali Galip İstanbul'a kaçmak zorunda

¹³⁶ Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 22. Baskı, Yayın Yeri Yok Tarihsiz, s. 36.

¹³⁷ Mumcu, *Tarih Açısından...*, s. 40.

¹³⁸ Cebesoy, *Milli Mücadele...*, s. 194.

¹³⁹ Tekeli, "Mütareke ve Kurtuluş...", s. 174.

kalmıştır. İstanbul Hükümeti de istifaya zorlanmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal milletin hükümete karşı güveninin kalmadığını ve hükümetin de ihanet içinde olduğunu belirten bir telgrafi padişaha iletmek istemiştir. Bunun engellenmesi üzerine 12 Eylül'de Mustafa Kemal bütün vilayetlere ve komutanlara çektiği telgraf ile İstanbul ile olan haberleşmenin kesilmesini istemiştir. Bunun ile Anadolu harekâtı İstanbul ile açık bir çatışmaya girerek amacına ulaşma yolunda ilerlenecekti. Bu durumda hareketin Anadolu'ya yayılmasına olanak sağlayacaktı. Haberleşmelerin kesilmesi ile çevresinden tamamen soyutlanmış olan İstanbul son bir çare olarak Mustafa Kemal'in Selanik'ten tanıdığı yakın arkadaşı Abdülkerim Paşa'nın aracılığına başvurmuştur. 27-28 Eylül gecesi gerçekleşen ve 8,5 saat süren bu telgraf gecesine daha sonra Nutuk'ta yer verilmiştir. Buna göre:

“ Medarı istinat ittihat buyrulan beyanname muhteviyatının Ferit paşa ve rüfekasına bir hitap ve itap olduğu edna mülhaza ve tetkik ile sübut bulacak bedihiyattandır. Kalbi humayunu amik teesürata duçar eden ahval ve hareket, milletimiz tarafından değil, fakat Ferid Paşa, Dahiliye Nazırı Adil bey, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa ve bunların rüfekayı mesaisi bulunan Harput valisi Ali Galip Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Trabzon valisi Galip Bey, Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey, Konya Valisi Cemal Bey taraflarından irtikabolunmuştur.

Malatya teşebbüsü ihanetkaranesi, Çorum terdibi hainanesi, Konya teşebbüsü mezbuhanesi safahatı hakikiyesi ile vasılı ıttılınız olmuş değilse, zatıalilerinizi de mebdei hallolmak üzere tasavvur buyurduğunuz noktada isabetsizlikten dolayı mazur görünüz.”¹⁴⁰

Nutuk da yer alan bu konuşmadaki “ Çorum tertibi hainanesi” kelimesi Çorum halkını oldukça üzmüştür. Ancak burada suçlanan Damat Ferit Paşa hükümetinin valileri olmuştur. Zaten valilerin görevlerine son verilmesinden sonra Çorum halkı Milli Mücadele için gerekli olan yardım ve desteği yapmıştır.

¹⁴⁰ Atatürk, *Nutuk...*, s. 178.

Abdülkerim Paşa'nın aracılığı da sonuç vermeyince 2 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa hükümeti istifa etmiş yerine Ali Rıza Paşa hükümeti kurulmuştur. Böylece İstanbul ve Anadolu arasındaki çatışma Anadolu hükümetinin başarısıyla sonuçlanmıştır. Bu kabine Anadolu harekâtının baskısı ile kurulmuş, amacı Anadolu harekâtını kuvvetlendirmek değil onu tekrar İstanbul hükümetinin siyasal denetimi altına almak olmuştur. Nitekim 3 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa'nın Sivas ve Erzurum kongresi kararlarını kabul etmesi, barış konferansına gidecek olan delegenin ulusun güvenini kazanmış kişilerden seçilmesi ve İstanbul ile Anadolu'nun yayınladıkları ayrı birer beyanname ile iki tarafında antlaştığı açıklanmıştır. 20-22 Ekim 1919'da İstanbul hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında Amasya protokolü imzalanarak, Sivas ve Erzurum Kongresi kararları tanınmış, barış zamanına kadar Meclisi Mebusanın Anadolu'da toplanması kabul edilmiştir ¹⁴¹.

Amasya protokolünde meclisin Anadolu'da bir şehirde toplanması öngörülürken İstanbul saray meclisi, İstanbul'da toplanmasından yana olmuştur. Nitekim İstanbul'da toplanacak meclis için iki dereceli olarak seçim yapılacaktır. Heyet-i Temsiliye yapılacak seçimlerde mümkün olduğu kadar kendi belirlediği kişilerin meclise gelmesini istemiştir. Heyet-i Temsiliye'nin Çorum için belirlediği kişi Ahmet Rüstem Beydi, ancak Ahmet Bey burada kazanamadı daha sonra Yozgat için aday düşünülmüş, buradan da İsmail Fazıl Paşa kazanınca Ankara merkez livasından seçilmesi istenmiştir ¹⁴². Nitekim yapılan seçim sonucunda Ahmet Rüstem Bey Ankara merkezden mebus seçilmiştir. Çorum'da yapılan seçimlerde ise İstanbul Meclisi için iki mebus seçilmiştir. Bu mebuslar, İsmet Bey ve İsmail Kemal Bey'dir¹⁴³. 16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesiyle Anadolu harekâtını mecliste temsil eden önderler İngilizler tarafından tutuklanmıştır. Böylece 18 Mart 1920'de meclis toplantılarına son vermek zorunda kalmıştır.

¹⁴¹ Tekeli, "Mütareke ve Kurtuluş...", s. 177.

¹⁴² Taha Niyazi Karaca, *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Geçiş Sürecinde Son Osmanlı Meclis-i*, Ankara 2004, s. 292-293.

¹⁴³ Karaca, *Meclis-i Mebusan'dan...*, s. 296.

İstanbul'un işgal edilmesi ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtılması üzerine Mustafa Kemal Anadolu'da yeni bir meclisin toplanması kararını almıştır. 19 Mart 1920'de vilayetlere, müstakil livalara ve kolordu komutanlıklarına bir seçim talimatı vererek en geç on beş gün içerisinde her livadan beş kişi seçilmesini ve seçilen bu kişilerin en kısa süre de Ankara'ya gönderilmesini istemiştir¹⁴⁴.

Mustafa Kemal'in vermiş olduğu bu karar üzerine Çorum'da da seçim yapılmış ve yapılan seçim ile Büyük Millet Meclisi (BMM) için beş kişi seçilerek gönderilmiştir. Bunlar: Mumcuzade Sıddık Bey, Fuat Bey, Haşim Bey, Kastamonu defterdarı olan Ferit Bey ve Dr. Atıf Bey'dir. Dr. Atıf Bey yeni meclis için seçilen mebuslar arasında olmasına rağmen daha sonra "*kanaati siyasiyesine*" uygun bulmadığından mebusluktan istifa etmiştir. Çünkü Dr. Atıf Bey Kadifeoğlu Abbas ile birlikte meclisin toplandığı günlerde bir ayaklanma girişiminde bulunmuş, 1920 Nisan ayında da sancak kaldırarak halkı bu sancağın etrafına toplayıp halkı Kuva-yı Milliye aleyhinde kışkırtma faaliyetinde bulunmuşlardır. Bununla da yetinmeyip amaçlarını gerçekleştirebilmek için, İstanbul Hükümeti tarafından yayınlanan fetvayı okuyarak halkı isyana teşvik etmeye çalışmışlardır ama bunda başarılı olmayarak Amerika'nın yardımı ile İstanbul'a kaçmışlardır¹⁴⁵. Dr. Atıf'ın mebusluktan istifası üzerine yerine Sivas Kongresi'ne Çorum delegesi olarak katılan Sabıkzade Abdurrahman Dursun Bey seçilmiştir¹⁴⁶.

2.2.4. Birinci TBMM'nin Açılması

İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesi Birinci Meclisin açılması sürecinin başlangıcını oluşturmuştur. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali, meclisin 18 Mart 1920'de çalışmalarını süresiz olarak ertelemesine neden olmuştur. İstanbul'un işgali üzerine özgür çalışma ortamının bittiğini gören Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da yeni bir meclisin toplanması için vakit geçirmeden çalışmalara başlamıştır. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de bütün vilayetlere, müstakil livalara ve Kolordu Komutanlarına bir tamim göndermiştir.¹⁴⁷ Bu tamim

¹⁴⁴ Atatürk, *Nutuk...*, I, s. 422.

¹⁴⁵ Sakallı, *Milli Mücadelenin...*, 17-19.

¹⁴⁶ Koçbey-Şahinci, *Çorum Tarihi*, s. 15.

¹⁴⁷ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis*, İstanbul 1990, s. 13-14.

gereğince Birinci Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli tamimi uyarınca yeni seçilmiş üyelerin yanı sıra, 1919'da Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı için seçilmiş olup, İstanbul'un işgalinden sonra Ankara'ya gelip TBMM'ye katılan mebuslar da yer alacaktı. Böylece iki seçim sonucunda meydana gelmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, o güne kadar anayasa tarihinde görülmemiş bir durumu ortaya koymuş olacaktı.

Seçim genelgesinin yayınlanmasından sonra Anadolu'da mebus seçimi süratle yapılmaya başlandı. Fakat bazı kazalardaki seçmenlerin liva merkezlerinde ve vilayetlerde toplanmasının çok zaman gerektireceği görülünce Mustafa Kemal Paşa, 21 Mart'ta her kazadaki seçimlerin, livalar ve vilayetler ile aynı günde ve bulundukları yerlerde yapılabileceğini bildirdi. Ankara'nın gerçek gücünün tam manasıyla belli olmaması nedeniyle birkaç ilde seçim konusunda tereddütler ve engellemeler ortaya çıkmıştır. Bu yerler, Maraş, Urfa, Elazığ, Diyarbakır ve Trabzon'du. Bu bölgelerde seçimlerin yapılması Mustafa Kemal'le bağlantılı olan komutanların çabalarıyla sağlanabilmiştir ¹⁴⁸. Seçim yerlerinden birisi olan Çorum'da da Dursun Yalvaç, Ferid Törüm Küney, Fuad Bey, Haşim Apaydın Bey, Sıddık Mumcuzade Bey 23 Nisan 1920 tarihinde meclise giren yeni kişiler iken İsmet Eker Bey'de 21 Temmuz 1920 tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisinden (OMM) gelerek birinci meclise Çorumlu milletvekili olarak katılmıştır. Çorum'dan mebus olarak seçilenler arasında yer alan Dr. Atıf (Köse) ise “*kanaati siyasiyesine*” uygun bulmadığından mebusluktan TBMM'ne hiç katılmadan 1 Mart 1921'den önce istifada bulunmuştur. Yine Birinci Meclis'te yer alan Çorum Mebusu Fuad Bey'in de 3 Eylül 1921 'de vefat etmesi üzerine ikinci toplantı yılında meclis üyeliği sona ermiştir. Diğer kalan Çorum mebuslarından Dursun Bey'de meclis içindeki gruplaşmalarda Mustafa Kemal'in karşısında olan İkinci Grup'ta yer almış diğer beş mebus da Birinci Grup'ta Mustafa Kemal'in yanında olmuşlardır¹⁴⁹.

¹⁴⁸ İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Eskişehir 1985, s. 48.

¹⁴⁹ TBMM Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, s. 99-104.

Mebusan Meclisi'nden çağrıya uyanlar ile yeni seçilen milletvekillerinin birçoğu 10 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmıştır. Bu milletvekillerine yatakhane olarak Muallim Mektebi binası tahsis edilmiştir¹⁵⁰. Seçimlerin tamamlanmasından sonra kurulması amaçlanan meclis için bir bina teşkil edilmeliydi. Oysa o günün Ankara'sında böyle bir işlevi görececek binayı bulmak son derece güçtü. Bu konuda yapılan çalışmaların sonucunda meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti için yapılan tek katlı, uzunca koridorlu, bu koridorun iki yanında birer salon ile beş büyük ve üç küçük odayı kapsayan bina meclise tahsis edilmiştir¹⁵¹. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplanması için, yapılan hazırlıklarla bizzat halk meşgul olmuştur. Ankara halkı kucaklarında taşıdıkları kiremitlerle binanın üstünü örtmüşler, toplantı salonuna okullardan getirdikleri sıraları yerleştirmişlerdi¹⁵².

Seçimlerin zor şartlar altında tamamlanmasıyla Mustafa Kemal Paşa 21 Nisan 1920'de askeri ve sivil makamlara çektiği telgrafla meclisin açılacağını resmen duyurmuştu. 23 Nisan 1920'de meclisin toplanması için gerekli işlemler tamamlanmış oldu. Diğer taraftan meclisin açılış günü, düşman işgali altında bulunmayan kısımlarda büyük ölçüde milli ve dini törenler yapılması kararlaştırılmıştı. Mustafa Kemal'in yayınlamış olduğu bu beyanname yurdun her tarafına hızlı bir şekilde yayılmıştı. 23 Nisan 1920'de Hacı Bayram Veli Camii'nde kılınan Cuma namazının ardından kurbanlar kesildikten sonra okunan dualarla kalabalık bir halk topluluğunun katılımıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Saat 13.45'te Ankara'da hazır bulunan 115 milletvekilinin katılımıyla yapılan ilk oturum gayet kısa sürmüştür. Yapılan ilk celsede en yaşlı üye olan Sinop milletvekili Şerif Bey geçici başkan seçilmiştir. Şerif Bey yaşına göre çok dik bir yürüyüşle ağır ağır başkanlık kürsüsüne çıkıp açılış söylevini okumuştur¹⁵³.

“ Sayın Baylar

İstanbul'un geçici kaydıyla yabancı kuvvetler tarafından işgal edildiği ve bütün esasları ile halifelik makamı ve hükümet merkezinin bağımsızlığının

¹⁵⁰ Velidedeoğlu, *İlk Meclis*, s.15.

¹⁵¹ Güneş, *Birinci Türkiye Büyük ...*, s. 53.

¹⁵² Velidedeoğlu, *İlk Meclis*, s. 18.

¹⁵³ Velidedeoğlu, *İlk Meclis*, s. 18.

kaldırıldığını bilmektesiniz. Bu duruma boyun eğmek milletimizin teklif olunan esareti kabul etmesi demektir. Ancak tam bağımsız olarak yaşamak azim ve kararında olan yaratılışından özgür ve serbest milletimiz, esareti tam bir şiddet ve kesinlikle reddetmiş ve derhal milletvekillerini toplayarak yüksek meclisinizi meydana getirmiştir. Bu yüksek meclisin en yaşlı üyesi ile milletimizin, tanrının yardımı ile içte ve dışta tam bağımsızlık içinde mukadderatını idare etme bağlılığını bütün cihana ilan ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum. Osmanlıların halifesi ve Padişahı VI. Sultan Mehmet hazretlerinin yabancı kayıtlarından kurtulmasına ve ölümsüz başkent olan İstanbul ile işgal altında ve türlü zulüm ve facialar içinde maddeten ve manen insafsızca yok edilmekte bulunan bütün zulüm görmüş illerimizin kurtarılmasına başarı ihsan buyurmasını Tanrıdan dilerim.”¹⁵⁴

Merasimler ve dualar neticesinde açılan meclis, millet iradesini gerçekleştiren, milletin gerçek temsilcilerinden oluşan bir meclisti. Tarihi sorumlulukları ve vazifeleri olan bu Meclis, Mustafa Kemal Paşa’yı meclis reisliğine seçmiştir¹⁵⁵.

Birinci meclis, Meclis-i Mebusandan, 19 Mart’ta yapılan seçimlerden ve Malta’dan gelen mebuslardan oluştuğu için meclisin kaç mebustan oluştuğu konusunda tam bir bilgi olmamıştır. Milletvekilleri sayısının tam olarak bilinmemesinde, ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle seçilenlerin zamanında meclise gelememelerinden, ülkede yerleşmiş bir seçim sistemi geleneğinin olmayışından ve yapılan seçimin özgün koşullarından kaynaklanmıştır. Bazı milletvekilleri ise, vekilliğin riskini göze almayıp istifa ederek memuriyetlerine devam etmiş bazıları da yolda öldürülmüştür. Bu nedenlerle Meclis üyelerinin sayısı TBMM’nin faaliyetine başlamasından sonraki aylarda da uzun süre belirsiz kalmış, bir yandan yeni katılmalar, bir yandan da vefat ve istifalar sürmüştür. 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu’nu izleyen bir kaç ay içinde TBMM üyelerinin sayısına ilişkin belirsizlik büyük ölçüde giderilmiştir. Bu kanunun ardından o güne

¹⁵⁴ *Türk İstiklal Harbi*, Batı Cephesi, II, Ankara 1965, s. 161.

¹⁵⁵ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara 1990, s. 140.

kadar meclise katılmayan yeni seçilmiş üyelerin mebusluk sıfatı sona erdirilmesine ve Mebusan Meclisi'nden gelenlerin kabul edilmemesine karar verilmiştir¹⁵⁶.

2.2.5. Birinci TBMM'deki Çorumlu Mebuslar

2.2.5.1. Ferid Bey

Babasının memuriyet hayatı nedeniyle ilkokulu Kütahya'da, ortaokulu İstanbul'da bitirmiştir. 1897 senesinde İstanbul Mülki İdadisi'nden mezun olduktan bir yıl sonra yani 1898'de Maliye Vekâleti'nde memur olarak çalışmaya başladı. Hem çalışmasını yürüttü hem de Darüşşafaka ve Vefa İdadisi'nde öğretmenlik yaptı. 1915'te Diyarbakır, 1917'de Kastamonu Defterdarlığı'nda çalışmıştır¹⁵⁷. 4 Nisan 1920 tarihin de Çorum mebusan seçimlerinde 73 oy alarak meclise girmiştir. Birinci toplantı yılında Maliye Komisyonluğu'nun Başkanlığını, ikinci toplantı yılında Bütçe Komisyonluğu'nun sözcülüğü görevlerini yerine getirmiştir. Bu görevleri sırasında 3'ü gizli oturum olmak üzere 51 kez söz alarak açıklayıcı konuşmalar yapmıştır¹⁵⁸. 25 Kasım 1920'de Konya Ayaklanması'nın soruşturmasını yapmak üzere seçilen kurulda görevlendirilmiştir. 1923'te Çorum şehrinden yeniden milletvekili olarak kabul görmüştür¹⁵⁹. 17 Nisan 1923 tarihinde 8.000 kuruş maaşla Kastamonu'ya tayinin çıkmasıyla Meclisteki görevinden ayrılmıştır. Ancak daha sonra 5 Temmuz 1923 tarihinde Çorum'dan oy çokluğuyla tekrar meclise katıldı. Bu milletvekilliği dönemi de kısa sürerek iki yıl sonra 12 Mart 1925'de vefat etmiştir. Ferid Bey Mecliste Maliye, Bütçe, Anayasa, Dışişleri gibi komisyonlarda önemli görevler almıştır. Orduya yardım etme onların ihtiyaçlarını karşılama gibi faaliyetlerden dolayı da gümüş donanma beyaz şeritli gümüş harp liyakat muharebe madalyası ve Hükümet-i Milliye tarafından verilen İstiklal Madalyası'nı almaya layık

¹⁵⁶ TBMMZC, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri), III, Devre I, İçtimai Sene I, 24.4.1336 (24 Nisan 1920), s. 281.

¹⁵⁷ TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı, s. 100.

¹⁵⁸ Fahri Coker, "*Türk Parlamento Tarihi*" Milli Mücadele Ve TBMM Birinci Dönem 1919-1923, III, Ankara 1994, s. 265.

¹⁵⁹ BCA, (F) 030.18.01, (Y) 7.16.2.

görülmüştür¹⁶⁰. Ferid Bey'in vefat etmesi üzerine yerine Demiryolları Genel Müdürü Ziya Bey seçilmiştir¹⁶¹.

Ferid Bey gerek meclis içindeki kanun teklifleri ile gerek ise takrirleri ile aydınlatıcı faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlara baktığımız zaman merhum Kolağası Resneli Niyazi Bey ailesi ile Ankara mebusu Sabık Atıf Bey'e daha öncesinde vatana hizmetten dolayı verilen maaşın kaldırılmasından sonra bunun tekrar verilmesine dair teklifi,¹⁶² Ferit Bey ve arkadaşlarının, eski Ankara Valisi Reşid Bey'in vatana karşı yapmış olduğu hizmetlerden dolayı ailesine maaş bağlanmasına dair bir kanun teklifi ve Layiha Encümenine mazbatasına sunar ve sunulan bu mazbata Kavanin-i Maliye ve Muvazene-i Maliye Encümenlerine gönderilir, gönderilen bu mazbatanın sonradan kabul edilmesi,¹⁶³ Çorum mebusu Ferit Bey'in, Ereğli havzasındaki maden işletme ve şimendifer inşası ruhsatnamesinin sanki olmamış gibi kabul edilmesine dair meclisteki takrir,¹⁶⁴ Mebusların ihtiyarı olarak tekaüd ve mezuliyet aidatı verecekleri hakkında kanun teklifi ve Kavanini Maliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri mazbatasına, ve Ferid Bey'in mazbatayı Müstecal ruznameye alınmasını teklif etmesi bunun kabul edilmesidir¹⁶⁵. Bunlardan başka Harput Defterdarı'nın mebusluk ve memuriyet vazifesini birlikte idare etmek istemesinden dolayı mecliste görüşler ortaya atılmıştır. Mebusluğa seçilen kişilerin memuriyetlerinin devam edip etmeyeceği konusunda Ferit Bey ve encümenleri dâhil görüş olarak hem mebusluğu hem de memuriyeti beraber yürütmek isteyen kişilerin durumlarının mevcut kanunlara göre bir sorun teşkil etmeyeceği görüşünde olması ve Meclise sunulan bu görüş kabul edilerek memuriyetle birlikte mebusluğunda yerine getirilmesinin kabul edilmesi,¹⁶⁶ Ferit Bey'in, isteğe bağlı olarak emekli olanlardan, mebuslardan ve işinden çıkarılmış olanlardan faydalanma hakkında kanun teklifi¹⁶⁷ gibi faaliyetleri

¹⁶⁰ TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı, s. 100.

¹⁶¹ BCA, Dosya(D) 7838, Fon Kodu (F)30.10.0.0, Yer (Y) 74.483..16.

¹⁶² TBMMZC, XII, Devre I, İctimai Sene II, 15.9.1337 (15 Eylül 1921), s. 222.; TBMMZC, XVIII, s. 338.

¹⁶³ BCA, (D) 621, (F)30..10.0.0, (Y)3.16..3.; TBMMZC, XIII, Devre I, İctimai Sene II, 29.9. 1337 (29 Eylül 1921), s.47.

¹⁶⁴ TBMMZC, VIII, Devre I, İctimai Sene I, 26.2.1337 (26 Şubat 1921), s. 428-433.

¹⁶⁵ TBMMZC, XXVII, Devre I, İctimai Sene III, 5.2.1339 (5 Şubat 1923), s. 166.

¹⁶⁶ TBMMZC, I, Devre I, İctimai Sene I, 1.5.1336 (1 Mayıs 1920) s. 155.; TBMMZC, XVI, 4.2.1338 (4 Şubat 1922), s. 202-204.

¹⁶⁷ TBMMZC, XV, Devre I, İctimai Sene II, 6.12.1338 (6 Aralık 1922), s. 316.

vardır. Ferit Bey 30 Mart 1922 tarihinde Denetleme Heyetliği'nden istifa ettiğine dair takriri meclise sunması ancak mecliste kabul görmemesi nedeniyle istifasını geri almıştır¹⁶⁸.

2.2.5.2. Dursun Bey

Dursun Bey 1873 yılında Tokat'ın Zile ilçesinde doğmuştur. Babası Müderris Sofuoğlu Hüseyin Yalvaç annesi Ayşe Dudu Yalvaç'tır. İlköğrenimini Zile'de okudu, 1888 senesinde Tokat Medresesi'nde Müftü Osman Efendi'den ders ve icazetname almıştır. Orta okulu 1901 yılında İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nda okuduktan sonra 1903 yılında yüksek okulunu bitirmiştir. Aynı yıl içerisinde Çorum idadisi tarih-coğrafya öğretmenliğine atanmıştır. 1904'te Tarım ve Fransızca öğretmenliği ertesi yıl Erzurum İdadisi Türkçe kitabet ve tarih öğretmenliğinde çalışmıştır. 1909 Eylül'ünde Erzurum Öğretmen Okulu Müdürü olarak görevlendirilmiştir. 1911 senesinde de Amasya İdadisi Müdürlüğü'ne atanmıştır. 1913-1916 yılları arasında Kastamonu Sultanisi Müdür Başyardımcılığı; Malatya, Bolu idadileri, Edirne ve Erzurum Sultanileri Müdürlükleri görevini icra etmiştir. 1916 yılının Şubat'ında atandığı Ankara Sultanisi'nde Edebiyat ve Felsefe Öğretmenliği yapmıştır¹⁶⁹.

Dursun Bey Sivas Kongresi'ne Çorum Delegesi olarak katıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisinin birinci döneminde istifa eden Dr. Atıf Bey'in yerine Çorum'dan milletvekili seçilmiştir. Meclis içerisinde Milli Eğitim, Sağlık ve Bayındırlık Komisyonları'nda görev yapmış. İkinci grup üyesi olan Dursun Bey meclis içerisinde 5'i gizli olmak üzere 44 konuşma gerçekleştirmiş ve 3 soru, 2 gensoru önergesi ve 2 kanun teklifi vermiştir. Milletvekilliğı birinci dönemde sona ermesiyle, Sivas Kız Öğretmen Okulu Psikoloji ve Öğretim Usulü Öğretmenliğine atanmıştır. Daha sonra 8 Mart 1931'de Tokat Orta Okulu Tarih-Coğrafya Öğretmeni olan Dursun Bey, 1 Nisan 1933 senesinde emekliye ayrıldı. Fransızca, Arapça ve

¹⁶⁸ TBMMZC, XVIII, Devre I, İçtimai Sene III, 30.3.1338 (30 Mart 1922), s. 410-417.

¹⁶⁹ TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı, s. 99.; Coker, “*Türk Parlamento Tarihi*”, s. 261.

Farsça dillerini bilen, üç erkek ve iki kız çocuğuna sahip olan Dursun Bey 9 Eylül 1948 tarihinde hayatını kaybetmiştir ¹⁷⁰.

Dursun Bey'in Meclis içerisindeki faaliyetleri ise şöyleydi; Dursun Bey Harb-i Umumiye'ye sebep olanların ve memleketi aç bırakanların yargılanması için Divan-ı Ali teşkili hakkında kanun teklifi vermesi, ancak bu kanun teklifinin reddedilmesi, ¹⁷¹ görevlere atamalar ve terfiler konusunda Dursun Bey'in, Yozgat Milletvekili Bahri Bey ile birlikte Dahiliye Bakanlığına bir soru önergesi vermesi. Buna göre; Bünyan Kaymakamı'nın gereksiz yere değiştirildiğinden ve yerine atanan Memduh Efendi'nin hakkı olmadığı halde buraya gönderilmesinin nedeninin açıklanmasını istemesi Dursun Bey'in bu teklifi oylanmış ancak kabul görmemiştir. ¹⁷² Dursun Bey İstanbul'a maaş ve masrafları için dört buçuk milyon liralık avansın verilmesine çok sıcak bakmamaktadır. Çünkü İstanbul öteden beri gereksiz harcamaların merkezi olmuş bundan dolayı da oraya verilecek paranın lüzumsuz yere harcanacağını belirtmiş ve avans isteyenlerin gerekçelerini belirtmelerini gerekçeleri uygun görüldükten sonra verilmeli demesi, ¹⁷³ Dursun Bey'in, koca, oğul veya biraderlerinin askerlikten kaçmaları sebebiyle uzaklaştırılan ailelerin affedilmesine yönelik kanun teklifine sıcak bakmamasıyla askerlik vazifesinin tamamının fakir köylülerin üzerine yüklendiğini bunun için bu konunun halledilmesini meclisten istemesi, ¹⁷⁴ iane toplanmasının yasak olduğu halde Çorum şehrinin havalisinden iane alınmasından dolayı Dâhiliye Vekâletine soru önergesinde bulunması, ¹⁷⁵ Dahiliye Vekaleti'nin 1922 bütçesi görüşmeleri esnasında söz alması ve vilayet masrafları ile livanın masraflarının aynı olmadığını ve mutasarrıflığa sahip hiçbir vilayet kalmadığını, hepsinin livalarının müstakil olduğunu, bu nedenle de vilayet teşkilatının kaldırılarak liva yapılmasını önermesi, böylece liva teşkilatının yeniden düzenlenmesini ve bütçenin de buna göre meydana getirilmesini teklif

¹⁷⁰ Coker, "Türk Parlamento Tarihi" , s. 261-262.

¹⁷¹ TBMMZC, XXVI, Devre I, İçtimai Sene III, 6.1.1339 (6 Ocak 1923), s. 206.

¹⁷² TBMMZC, XXVII, Devre I, İçtimai Sene III, 7.2.1339 (7 Şubat 1923), s. 246-247.

¹⁷³ TBMMZC, XXVII, Devre I, İçtimai Sene III, 12.2.1339 (12 Şubat 1923), s. 291-292.

¹⁷⁴ TBMMZC, XXV, Devre I, İçtimai Sene III, 18.12.1338 (18 Aralık 1922), s. 439-440.

¹⁷⁵ TBMMZC, XVI, Devre I, İçtimai Sene II, 12.1.1338 (12 Ocak 1922), s. 133.

etmesi,¹⁷⁶ faaliyetleri vardır. Birde Resmi makamlara gönderilen posta ve mektupların sansür edilmesine dair açıklamayı meclise sunmuştur. Ancak mecliste bulunan bazı mebusların karşı çıkmaları nedeniyle bu durumun ya doğrudan doğruya Heyet-i Vekiliye'ye gönderilmesini yada gelecek celsede görüşülmesini istemesi sonucu yapılan oylama ile gelecek celsede yapılmasına karar verilerek ancak bir sonraki celsede Dahiliye Vekaletinin olmamasından dolayı bu sorunun görüşmesi gerçekleşmemiştir¹⁷⁷. Ancak bir sonraki oturumda Dahiliye Bakanı milletvekillerine gelen mektupların hiçbir zaman sansüre uğramadığını ve yapan yerler var ise de bunları arayıp bularak cezalandıracağını söylemesiyle bu durumda kapanmıştır¹⁷⁸.

2.2.5.3.Fuad Bey

Babası Hafız Halil Efendi olup 1882 senesinde doğmuştur. Çorum milletvekili seçimlerinde 85 oy ile meclise girerek yerini almıştır. Meclis'te Anayasa, İçişleri, Maliye ve Bütçe Komisyonları gibi görevleri yerine getirmiştir. Bir tanesi gizli oturum olmak üzere kürsüde 58 kez açıklama yapmıştır. Bir dönem mebusluk yaptıktan sonra 1921 yılında Yozgat'ta vefat etmiştir¹⁷⁹.

Kısa süren mebusluk döneminde çok aktif olamamıştır. Sadece birkaç takdir ve teklifi vardır. Bunlarda Dersaadetten gelecek mebuslar hakkındaki layihanın celse-i hafiye (gizli oturum) ve icra heyetinin huzurunda görüşülmesini istemesi,¹⁸⁰ Umuru Şeriye Encümeni teşkiline ve adı geçen encümenin reisini Heyet-i İcra-iyeye dahil edilmesine dair takriri¹⁸¹ vardır ki kendiside Kanun-i Esasi Encümenliği'ne seçilmiştir.¹⁸² Fuad Bey ve arkadaşlarının meclise Reis-i sani seçilmesine dair bir takdir vermeleri vardır ki meclisin icra vazifesine sahip olmasından dolayı ikinci bir başkanın seçilmesine oy çokluğu ile karar verilmesi istenmiş sonuç olarak ta bu teklif kabul edilmiştir.¹⁸³

¹⁷⁶ TBMMZC, XIX, Devre I, İçtimai Sene III, 6.4.1338 (6 Nisan 1922), s. 13-17.

¹⁷⁷ TBMMZC, IX, Devre I, İçtimai Sene II, 14.3.1337 (14 Mart 1921), s. 100-101 ve 390.

¹⁷⁸ TBMMZC, X, Devre I, İçtimai Sene II, 28.4.1337 (28 Nisan 1921), s. 131-134.

¹⁷⁹ Coker, "Türk Parlamento Tarihi" s. 266.

¹⁸⁰ TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 24.4.1336 (24 Nisan 1920), s. 222-223.

¹⁸¹ TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 26.4.1336 (26 Nisan 1920), s. 71.

¹⁸² TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 19.5.1336 (19 Mayıs 1920), s. 342.

¹⁸³ TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 24.4.1336 (24 Nisan 1920), s. 32.

2.2.5.4. İsmet Eker

Abdullah İsmet Bey, Mehmet Nazif Efendi'nin ve Meryem Hanım'ın oğlu olarak 1877'de Çorum'da dünyaya gelmiştir. İsmet Bey, ilk ve orta öğrenimini Çorum iptidai mektebinde ve babasının müderrislik yaptığı medresede tamamlamıştır. İlk vazifesini yine Çorum'da 1 Temmuz 1889'da Çorum Defter-i Hakanı Kalemî'nde almıştır. 13 Ocak 1901'de geçici olarak boşalan Tapu Kâtipliği'ne, 17 Ocak 1903'te Tapu İkinci Kâtipliği'ne asil olarak atanmıştır. 3 Şubat 1908'de Defter-i Hakanı Kalemî Başkâtibi olmuştur. İsmet Bey, son memurluk vazifesini, 30 Mart 1912'de atandığı Liva Evkaf memurluğunda yerine getirmiştir. 1 Mart 1914'te Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Çorum mebusu olarak seçilmesiyle memurluk hayatı sona ermiş siyasi yaşantısı başlamıştır¹⁸⁴. Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Milli Mücadele'ye katılmıştır. Osmanlı Mebusan Meclisinde yararlı çalışmalar göstermiştir. Ancak Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağılmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı doğrultusunda Ankara'ya gelerek, 21 Temmuz 1920'de, Birinci TBMM'ye katılmıştır¹⁸⁵.

İsmet Bey, ilk yıl toplantıya katılmamasından dolayı ilk şubeye girememiş ancak daha sonraki yıllarda yapılan toplantılarda hep Birinci Şubelerde yer almıştır. Bu dönemler içerisinde de Muvazene-i Maliye Encümenliği, Hariciye Encümenliği ve Defter-i Hakanı Encümenliği görevlerini yerine getirmiştir¹⁸⁶.

İkinci dönem meclis seçimlerinde de Çorum'dan milletvekili seçilen İsmet Bey 13 Ağustos 1923'te meclis İkinci Başkan Vekilliği'ne getirilmiştir. 29 Ekim 1923'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin düzeltildiği, Cumhuriyet'in ilan edildiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçildiği oturuma başkanlık etmiştir. Başkan vekilliği görevi dönem sonuna kadar devam etti.

¹⁸⁴ Mahmut Şener, "Çorum Mebusu İsmet Beyin Birinci Mecliste Yaptığı Faaliyetler", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2008, s. 1.

¹⁸⁵ TBMMZC, III, Devre I, İçtimai Sene II, 18.8.1336 (18 Ağustos 1920), s. 372.

¹⁸⁶ TBMMZC, IX, Devre I, İçtimai Sene II, 7.4.1337 (7 Nisan 1921), s. 17.; TBMMZC, XVIII, Devre I, İçtimai Sene III, s. 20.; TBMMZC, XXVIII, Devre I, İçtimai Sene II, 8.3.1339 (8 Mart 1923), s. 20, 42.

Daha sonraki meclis seçimlerinde de mecliste yer alan İsmet Bey uzun süren siyaset yaşantısında bütçe, tekeli, gümrük ve maliye komisyonları vazifelerini yerine getirdi. Ancak uzun süren bu siyasi hayatı 14 Mayıs 1950’de sona ermiş ve ayrıldıktan 12 yıl sonra, 4 Ekim 1962’de Ankara’da vefat etmiştir ¹⁸⁷.

İsmet Bey’in mecliste içinde bulunduğu faaliyetleri ise şunlardır; 20 Haziran 1921 tarihli meclis oturumunda, yerli kumaştan elbise giyilmesi hakkında hükümetin 10 Mart 1921 tarihli kanun teklifinin görüşülmesi, görüşmeler sonrasında bu kanun teklifi kabul edilmiştir. Nitekim İsmet Bey, yerli imkanlarla üretilen malların kullanılmasının gerekli olduğunu ve bunun yaygınlaştırılması için yapılacak olan kanunun belirli bir tabakayı değil herkesi kapsamı gerektiğini bunun dışındaki bir uygulamanın adaleti bozacağını belirtmesi, ¹⁸⁸ yapılan müzakereler neticesinde bu konu ile ilgili kanun maddeleri İktisat ve Adliye Encümenleri’nde birlikte incelenmek üzere bu encümenlere gönderilmiştir ¹⁸⁹. Müzayede ve taksitle satılan emval-i gayri menkulenin vergi, harç ve ferağ kıymetlerine dair kanun teklifi, ¹⁹⁰ bir başka faaliyeti ise Maliye Vekaleti’nde çalışan Hasan Bey’in istifasından sonra boş kalan yere Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Beyefendi ve Saruhan Mebusu Reşat Beyefendi ve İsmet Bey’in kendisinin de dahil olduğu bu üç kişiden birinin seçilmesi için gereken işlemleri yapılmasını istemesi, İsmet Bey’in bu teklifi ve arkasından yapılan seçim sonucuna göre Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Beyefendi Maliye Vekaletine seçilmiştir ¹⁹¹.

Meclisin 04 Şubat 1922 tarihli gizli oturumunda, Karadeniz limanlarına ithal olunacak mısır ve mısır unları ile İzmir sancağına gelecek buğday, arpa, mısır ve bunların unlarının gümrük resminden istisnası hakkında görüşülmüştür ¹⁹². Yerli üretimin ve üreticilerin korunması düşüncesindeki İsmet Bey, gümrüklerin açılmasını “...dâhildeki istihlak fazlasını imha edecek tarzda gümrük kapılarını açmayı arzu

¹⁸⁷ Şener, “Çorum Mebusu İsmet Beyin Birinci Mecliste Yaptığı Faaliyetler”, s. 4.

¹⁸⁸ TBMMZC, X, Devre I, İçtimai Sene II, 20.6.1337 (20 Haziran 1921), s. 429.

¹⁸⁹ TBMMZC, XI, Devre I, İçtimai Sene II, 23.6.1337 (23 Haziran 1921), s. 26.

¹⁹⁰ BCA, (D)453, (F) 30..10.0.0, (Y) 3.16..3.

¹⁹¹ TBMMZC, XIX, Devre I, İçtimai Sene III, 22.4.1337 (22 Nisan 1921), s. 377.

¹⁹² TBMMGZC, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi), II, Devre I, İçtimai Sene II, s.681.

etmiyoruz. Çünkü memleketi mahvederiz... Ecnebi zevahirine gümrükleri açmak bu memleketin iktisadi varlığı olan ziraatı imha etmek demektir” sözleriyle eleştirmiş ve gümrüklerin açılmasının, memleketin geleceği için; çiftçi, tüccar ve mutavassıtlar için oldukça tehlikeli sonuçlar doğuracağını belirtmiştir ¹⁹³. Jandarma sınıflarının düzenlenmesi için yapılan kanun görüşmelerinde Seyyar Jandarma teşkilatının iptal edilmesine rağmen “Gönüllüler” adının verildiği teşkilatın devam ettiğini ve devam eden bu teşkilatın eğitimlerine Jandarma okulunda yapılmasının gerektiğini mecliste ifade etmiştir ¹⁹⁴. İcra Vekilleri Heyeti tarafından hazırlanan kanun tasarısının çarşıda perakende olarak yüz para ve üç kuruşa satılan bir kutu kibritten alınan on paralık verginin yetersiz olduğu düşünülerek on para verginin yirmi paraya çıkarılmasını ve 15 gün içerisinde kibrit tacir ve bayilerinin ellerindeki kibritlere yeni bandrol yapıştırmaları, yapmayanlar hakkında ceza uygulanacağı kararlaştırılmış. İsmet Bey’in de aza olarak görev aldığı bu görüşme kabul edilmiştir ¹⁹⁵.

2.2.5.5. Sıddık Bey

Babası Ali Mumcu, annesi Necibe Mumcu 1880 senesinde Merzifon’da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra ticaret ile uğraşmaya başlamış. Yani tahsil durumu Rüştîye’ydi. Evli ve altı çocuk babasıdır. 23 Eylül 1905 senesinde Merzifon Mal Müdürlüğü’nde tahsildarlık göreviyle devletteki ilk işine başlamıştır. 14 Mart 1906 yılında Köprü Maliye tahsil memurluğuna, 1910’da Havza Mal Müdürlüğüne, 17 Haziran 1911’de Mecitözü Mal Müdürlüğüne, 12 Şubat 1911 de Amasya Hususi Muhasebe memurluğuna, burada birkaç gün çalıştıktan sonra 18 Şubat 1911 günü Tokat hususi muhasebe memurluğuna ve 23 Haziran 1912’den 4 Nisan 1914 de kadar Zile Müdürlüğünde çalıştı. 1920 senesinde Mecitözü Belediye Başkanlığı’na geldi. Aynı yılı içerisinde de Çorum’dan birinci dönem milletvekili olarak 23 Nisan 1920 ‘de mazbatasını aldı. 1923’te yapılan seçimlerde meclis dışında kalınca önce Mecitözü’ne döndü ardından Konya’ya

¹⁹³ TBMMGZC, II, Devre I, İçtimai Sene II, s.600

¹⁹⁴ TBMMZC, IV, Devre I, İçtimai Sene I, 9. 9. 1336 (9 Eylül 1920), s. 96.

¹⁹⁵ TBMMZC, XIX, Devre I, İçtimai Sene III, 15.4.1338 (15 Nisan 1922), s. 170.

yerleşti. 30 Aralık 1940 senesinden 16 Eylül 1942 senesine kadar Ilgın Hususi Muhasebe Memurluğu'nda çalıştı. Ölümüne kadar burada kalarak tedavi ve işi ile ilgilenmiştir ¹⁹⁶. Meclis içerisinde Maliye, Bütçe, Tapu ve Kadastro, Mali Kanunlar, İktisat ve Komisyonlarda çalışmıştır. 4 Aralık 1920'de Diyarbakır İstiklal Mahkemesi Üyeliği'ne seçildi. ¹⁹⁷

Sıddık Bey'in meclis içindeki bazı faaliyetleri ise şu şekildeydi. Encümenlerin biran evvel meydana getirilmesi için takriri, ¹⁹⁸

Riyaset-i Celile'ye

“Meclisimize bir ahenk ve intizam vermek ve faaliyetini müsmir bir hale ifrağ eylemek ancak encümenlerin teşkil ve mütahassıllarının ihtisasından istifade edilmesine mütevakkıf bulunduğu viran evvel encümenlerin teşkilini talep ve kabulünü Heyet-i Muhteremden rica ederim, efendim.”

27 Nisan 1336

Çorum Fevkalade Azasından

Sıddık

Sıddık Bey ve arkadaşları ağnam vergisi hakkında her yerde söylentilerin dolaştığı bu nedenle meclisin biran evvel ağnam vergisinin miktarını tespit ederek bunu duyurmalarını, alınan bu vergilerin hilafeti ve halifeyi kurtarmak maksadı ile yapıldığının halka duyurulması gerektiği konusunda meclise sunduğu takriri, ¹⁹⁹

Riyaset-i Celile'ye

“Ağnam Resmi hakkında her tarafta dedikodular mevcut olduğundan müstaceliyet kararıyla Ağnam Resmi miktarının bugün Meclisi Âlice tayinini ve hemen her yere tebliğini ve esas maksadın Meclisi Alice makamı hilafeti ve halife-i

¹⁹⁶ TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı, s. 104.

¹⁹⁷ Coker, “Türk Parlamento Tarihi”, s. 263.

¹⁹⁸ TBMMZC, I, Devre I, İctimai Sene I, 27.4.1336 (27 Nisan 1920), s. 73.

¹⁹⁹ TBMMZC, I, Devre I, İctimai Sene I, 24.4.1336 (24 Nisan 1920), s. 38.

mukaddesimizi kurtararak başımızda görmekten ibaret olduğunun tamimini teklif eyleriz.”

Yine Çorum mebusu Sıddık Bey ve arkadaşlarının Nahiye Teşkilatı hakkında meclise sunduğu takrir ve sunulan bu takririn Meclis reisi tarafından, ilgilenilmesi için dâhiliyeye gönderilmesi,²⁰⁰ Posta ve Telgraf Umuru’nun durumunun düzenlenerek belirtilmesine dair takriri ki bu takrir dâhiliyeye gönderilmiştir ²⁰¹. Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisinin Büyük Millet Meclisi’nde de tatbikine dair talebi,²⁰²

Riyaset-i Celile’ye

“Bir çok taktik ve telebbuat mahsulü olarak tanzim ve şimdiye kadar meclis-i mebusanda tatbik edilmekte olan Nizamname-i Dahili’nin işbu Meclisi Milli’de dahi aynen kabul ve tatbikiyle müzakeratın taht intizama alınmasına rica ederim, efendim.”

27 Nisan 1336

Çorum Fevkalade Azasından

Sıddık

Çorum mebusu Sıddık Bey’in vermiş olduğu tekliflerden biride Mecitözü kazasının nahiyyeye çevrilerek Çorum merkezine bağlanmasına karşın meclise sunduğu teklif, bu teklife göre liva içindeki kazalarda önemli bir yere sahip olan Mecitözü’nün Çorum ile arasındaki mesafenin altı saat olduğu ve yeniden oluşacak kazalar ile iktisadi ve idari yönden ilişkisi olmadığından, 800 evden ve 150 dükkandan oluşan kazanın nahiyyeye çevrilmesinin orada bulunan halkın durumunun ve iyi olan asayişinin bozulmasına neden olacağından buranın kaza olarak kalmasını istemiştir. Sıddık Bey’in bu teklifi mecliste kabul görerek adı geçen kanun maddesinin yeniden görüşülmesi için Dâhiliye Encümeni’ne gönderilmiştir ²⁰³. Bundan başka Çorum Mebusu Sıddık Bey istihbarat şubesi oluşturulması hakkında

²⁰⁰ TBMMZC, II, Devre I, İçtimai Sene I, 4.5.1336 (4 Mayıs 1920), s. 171.

²⁰¹ TBMMZC, II, Devre I, İçtimai Sene I, 4.7.1336 (4 Temmuz 1920), s. 172.

²⁰² TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 27.4.1336 (27 Nisan 1920), s. 71-72.

²⁰³ TBMMZC, VI, Devre I, İçtimai Sene I, 4.12. 1336 (4 Aralık 1920), s. 191-192.

takriri meclise sunması, bununla istihbarat teşkilatının önemine dikkat çekerek bu iş ile meşgul olacak uzman kişilerden oluşmuş yedi kişilik bir istihbarat şubesinin oluşturulmasını ve üyelerinin de Heyet-i Umumiye'den seçilmesini teklif etmesi gibi ²⁰⁴ meclis içerisinde faaliyetlerde bulunmuştur.

2.2.5.6. Haşim Bey

Babası Muhittin Apaydın, annesi Hatice Apaydın olup Erzurum'da doğmuştur. Evli ve üç çocuk babasıdır. Milletvekili olmadan önceki görevi Tapu Sicil Müdürlüğü'dür. Koyulhisar Rüştüyesi'nden mezun olduktan sonra Tapu Müdürlüğü Kalemî'nde stajyer olarak devlet hizmetine girmiştir. 1898'de Karahisar-ı Şarkî Tapu Kâtipliği'ne atandı. 1909 da Niğde de, 1914'de Karaman da, 1915'te de Konya'da çalışmıştır ²⁰⁵. 1920 yılında yapılan seçimlerde Çorum'dan milletvekili olarak Meclis'teki yerini almıştır. Meclis'e Maliye, Tapu- Kadastro ve Dilekçe Komisyonları işlerinde hizmet etmiştir. İlk yıl Dilekçe Komisyonu'nun katipliğini yapmış. 7 Kanun önerisi verip, 2'si gizli oturum olmak üzere kürsüde 44 kez söz alıp konuşmuştur ²⁰⁶. Mebus içerisinde çok konuşmasına rağmen 1923 yılında yapılan seçimler sonucu meclise giremedi. 1932 yılında da emekliye ayrıldı ve emekliye ayrılmasından sonra mebusluğunu yaptığı Çorum'da yaşamına avukat olarak devam etti.

Meclis içinde yapmış olduğu teklifleri ise şöyleydi; Haşim Bey'in, Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun kırk ikinci maddesinin tadili hakkında bir kanun teklifi vardı yapılan bu teklifin meclis reisinin kanun teklifi ile Layiha Encümenine gönderilmesi ²⁰⁷, Haşim Bey'in bir başka teklifi de Şer'iye ve Evkaf ve Heyeti İrşadiye unvanının Meclis-i Meşayih İlmîye ve Vakfiye ve Heyeti İrşadiye unvanıyla isimlendirmesi, ²⁰⁸ Patrikhane ve Hahamhanelere verilen imtiyazın ilgasına dair kanun teklifi vardır ki bu teklif 6 Aralık 1922 birleşiminde okunmuş ve

²⁰⁴ TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 4.5.1336 (4 Mayıs 1920), s. 212.

²⁰⁵ TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı, s. 102.

²⁰⁶ Coker, "Türk Parlamento Tarihi", s. 267.

²⁰⁷ TBMMZC, XIII, Devre I, İçtimai Sene II, 15.10.1337 (15 Ekim 1921), s.148.; TBMMZC, XIII, Devre I, İçtimai Sene II, 24.10.1337 (24 Ekim 1921), s. 247.

²⁰⁸ TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 1.5.1336 (1 Mayıs 1920), s. 168.

oradan da Layiha Encümeni'ne ve Adliye Encümeni'ne gönderilmiş ancak bu konu bir daha gündeme gelmemiştir ²⁰⁹. Haşim Bey'in 2 Mayıs 1920 tarihinde meclise sunduğu bir başka görüşte Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde çıkan neşriyat ve Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatları doğrultusunda İstanbul'dan kaçıp Ankara'daki meclise katılacak olanların durumu ile ilgili bir kanunun biran evvel hazırlanarak Layiha Encümeni'ne sunulması,²¹⁰

Makam-ı Riyaset-i Celile'ye

“Gerek Kemal Paşa Hazretlerinin merasimi iftitahtedeki beyanatı, gerek Zatı Samilerinin Hâkimiyeti Milliye Gazetesiyle vukubulan neşir ve ilanâtı üzerine Dersaadetten firaren Ankara'ya gelmiş olup da yevmi iftitahta mevcudolanların kabulü ve vürudedecek zevat için de ahvali ruhiyeleri nazarı teemmüle alınmak şartıyla başkaca karar itası Büyük Millet Meclisi'nce takarrür etmiş iken hala bir neticeye raptedilmedi. İngiliz parasıyla birçok zevatın Anadolu ve sair mahallere gittikleri rivayet olunmakta olduğundan ileride tevellüt ve tevalisi melhuz mehazir kemali ehemmiyetle nazarı dikkate alınarak derhal bir kararı acil ile şu işe bir nihayet verilmesini ve bu bapta bir maddei münferidi kanununun tanzim ve Meclisi Âli'nin tetkikine vaz'ı için müstaceliyet kararıyla Layiha Encümenine tevdi buyurulmasını teklif ederim.”

2 Mayıs 1336

Haşim Bey'in bir başka takriri ise İstanbul'dan gelen memura verilecek harcırahlar hakkında verdiği kanun teklifidir. Buna göre İstanbul'da bulunan bir memur başka bir şehirde ki mahallesine kadar yaptığı bütün masrafların verilmesi gerektiğine ancak bunun fazlası verilmiş ise onun da geri alınmasını ve bu durumun 23 Nisan 1921 tarihine kadar geçerli olmasını isteyerek, bu görevle Heyet-i Vekiliye'nin ilgilenmesini istemesi, bu da meclis reisi tarafından kanun şeklinde

²⁰⁹ TBMMZC, XXIV, Devre I, İçtimai Sene III, 6.11.1338 (6 Kasım 1922).; TBMMZC, XXIV, Devre I, İçtimai Sene III, 13.11.1338 (13 Kasım 1922), s. 391, 478.

²¹⁰ TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 5.2.1336 (5 Şubat 1920), s. 187.; TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, II, s.289.

olduğu için Layiha Encümeni'ne gönderilmiştir ²¹¹. Bunlardan başka sarhoşluk veren şeylerin yasaklanmasına dair bir kanun teklifi, ²¹² Lazistan Livası isminin Rize Livası olarak değiştirilmesine çünkü tamamen Türklerden oluşan Rize'nin Lazistan diye adlandırılmasının doğru olmadığını böyle olunca yabancı bir yerden bahsedildiğini düşünerek düzenlemeye gidilmesini istemiştir. Ancak Trabzon milletvekillerinin bu şekilde bir yaklaşıma karşı çıkmaları ile meclis içerisinde oylamaya sunulmuş ancak mecliste bulunduğu bu faaliyet red cevabı almıştır ²¹³. Görüldüğü gibi Haşim Bey'in meclis içerisinde ki bazı istekleri kabul görürken bazıları ise kabul edilmemiştir.

2.2.6. Savaş Yıllarında Çorum ve Çevresinde Çıkan İsyamlar

2.2.6.1. İsyamlardan Önce Ülkenin Durumu Ve İsyamların Nedenleri

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sonrasında müttefiklerinin yenilmesi sonucu diğer devletler ile antlaşmalar imzalaması, kendisinin yalnız kalması ve başarısız olmasından dolayı barış anlaşması yapmaya mecbur kalmıştır. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nı noktalayan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi imzalandı ve Türk tarihinde Milli Mücadele adı verilen yeni bir döneme başlanmıştır. Bu dönem, mütareke şartlarının uygulanması sırasında yaşanan işgaller, azınlık terörü gibi her türlü olumsuzluğu içeren bir dizi uygulamaya karşı Türk halkının başlattığı direnme ruhu ile alevlenen Kurtuluş Savaşı'nı ve ardından gelen yeni Türk devletinin varlığının ve bağımsızlığının dünya devletlerince kabul edilmesini kapsamaktadır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile savaştan galip olarak çıkan İtilaf Devletleri 1915-1916 yılları arasında kendi aralarında imzaladıkları Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki topraklarını paylaşmaya yönelik olan gizli antlaşmaları yürürlüğe koymuşlardır. Bu antlaşmalar ile ülkeyi paylaştılar arkasındanda işgallere başlamışlardır. Bu işgallere karşı İstanbul Hükümeti kayıtsız kalırken Mustafa Kemal Atatürk ve Türk milliyetçileri bir direniş için hazırlık yapıyordu. Bunun için ilk adım

²¹¹ TBMMZC, IX, Devre I, İçtimai Sene II, 11.4.1337 (11 Nisan 1921), s. 455.

²¹² TBMMZC, II, Devre I, İçtimai Sene I, 12.7.1336 (12 Temmuz 1920), s. 268.

²¹³ TBMMZC, XXVII, Devre I, İçtimai Sene III, 27.1.1339 (27 Ocak 123), s. 6-7.

olarak Mustafa Kemal Samsun'a çıkmış ve burada kurtuluş savaşı için atılacak adımların sayısını artırmaya yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Kurtuluş savaşı için atılacak adımların sayısının artması ile engelleme girişimleri ve iç isyanların etkisi de gittikçe artarak sertleşecekti²¹⁴.

Mustafa Kemal'in Samsuna çıkmasıyla arkasından gelen Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri sonucu İstanbul Hükümeti ile bozuk olan görüşmeler Amasya Görüşmeleri ile düzeltilmiş ve 12 Ocak 1920'de Son Osmanlı Mebusan Meclisi toplanmış arkasındanda 28 Ocak tarihinde Misak-i Milli kararları kabul edilmişti. Ancak bu gelişmeler karşısında işgal güçleri de boş durmayarak 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmişti. İstanbul'un İşgal edilmesinden sonra mücadelenin hızlı hareket edebilmesi için 23 Nisan 1920 Cuma sabahı erken saatlerde, Hacı Bayram Camii'nde kılınan öğle namazından sonra, Saat 13.45'de, Ankara'ya gelebilen 115 milletvekilinin katılımı ve Sinop Milletvekili Şerif Bey'in konuşmasıyla Büyük Millet Meclisi (BMM) ilk toplantısı için açılmıştır²¹⁵.

Meclisin açılması ile siyasi ve askeri hâkimiyet Mustafa Kemal Paşa'ya geçmiştir. Böylece İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'da denetim yapacağı ortam kalmamıştı. Bunun karşısında yapabileceği tek şey ayaklanmaları örgütleyerek illi hükümetin kurulmasına engel olmaktı. Böylece Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca Anadolu'nun çeşitli yerlerinde birçok ayaklanmalar ortaya çıkarmıştır. İsyancılarda ortak olan ve halkı isyana sürükleyen kanı, ulusal mücadeleyi başlatan, yöneten ve sürdüren kişilerin hilafete, şeriata, saltanata karşı olmaktır. Düşmana karşı durabilmek için, cephe gerisinin güvencede olmasını zorunlu gören Atatürk, öncelikle iç isyanların bastırılmasına, ülkede iç güvenliğin sağlanmasına son derece önem vermiştir. Bir yandan vatana ihanet yasası çıkarılırken, öbür yandan da iç isyanları bastırmada kullanılmak üzere Seyyar Jandarma Müfrezeleri adı altında örgüt oluşturulmuş, halkın milli mücadelenin yanında yer almasını sağlamak için

²¹⁴ Kemal Çelik, “ Milli Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S ayı 40, Kasım 2007, s. 570-572.

²¹⁵ Sadet Kaplan, “ Türk Kurtuluş Savaşında İç ve Dış Mücadele”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Malatya 2009, s. 91.

propaganda harekâtına büyük bir önem vermiştir. Anadolu'daki müftülere ulusal eylemin şeriata aykırı olmadığını belirten bir fetva yayımlanmıştır²¹⁶.

Yapılan çalışmalar ve birkaç neferle asayişsizliğin önüne çıkılması imkansız olmuştur. Bu nedenle Erkan-ı Harbiye Umumiye'si, Hükümetin kurulması ile Anadolu'da mevcut olan askeri teşkilatlanmalar hızlandırılmıştır. Yapılan çalışmalardan bir tanesi merkezi Eskişehir olan Asker-i Polis Teşkilatı'nı kurmaktır. Teşkilatın amacı; ordu gerisinde kalan yerlerde ve ordu içerisinde düşmanın casusluk faaliyetleri ile gizli teşkilat kurmasını, karışıklık çıkarmasını engellemek ve bu kişilere karşı gerekli tedbirleri almak olmuştur. Bundan başka sahillerden, hudutlardan gelen giden herkesi araştırmak, gerekirse tutuklamak ve komuta makamları aracılığıyla vesikalarıyla mahkemelere sevk etmektir. Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi İsmet Bey, 1 Kasım 1920'de 3. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda Samsun sancağında da bir tane Asker-i Polis Teşkilatı kurulmasını emretmiştir. Bu bölgede kurulmasının nedenleri ise İstanbul'dan gelen kişilerin Anadolu'ya buradan da çıkmaları ve Pontus'çu faaliyetlerin bu bölgede yoğun olmasıdır. İsmet Bey'den emir alınmasıyla 3. Kolordu Komutanlığı, 15. Fırka'ya Samsun merkezinde ve uygun görülecek kazalarda Asker-i Polis Teşkilatı kurulacağını ve hemen girişimlerde bulunmasını emretti. Burada iki sınıf teşkilat merkezi oluşturulup başında da birer subay bulundurulacaktı. İsyanlar için Çorum'da gerçekleştirilmeye çalışılan başka bir askeri tedbir ise; Merkez Ordusu'nun uzağında kalan yerlerin emniyetini ve asayişini sağlamakla görevli olabilecek bir "Asayiş Bölükleri" kurulması fikri olmuştur. Müdafaa-i Milliye Vekâleti bu fikre sıcak bakmamasına rağmen merkez ordusu Asayiş Bölüklerini kurmaya başlamış, Çorum'da da sayısı 75 eri bulan ve 150'ye çıkarmaya çalıştığı bir Asayiş Bölüğü kurulmuştur²¹⁷.

Ülke içerisinde düzenli ordunun kurulması için uğraşılırken bir taraftan da kurulacak ordunun her türlü ikmal maddelerinin bulunması, depolanarak cephelere

²¹⁶ Kaplan, "Türk Kurtuluş...", s. 93.

²¹⁷ Mustafa Balcıoğlu, *Belgeler ile Milli Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Ankara 1991, s. 21-23.

gönderilmesi için menzil teşkilatının kurulması konusu üzerine durulmuştur. Milli Mücadele'nin en önemli safhalarından biri silah, cephane ve diğer mühimmatların Anadolu içlerine güvenli ve kolay bir şekilde taşınabilmesi meselesi olmuştur. Bunun için gerekli en kısa yol Karadeniz kıyılarından Samsun- Amasya- Çorum- Yahşihan- Ankara hattından geçirilmesi olmuştur. Cephelerin muharebe ve menzil sahaları içinde ikmal ulaştırması bakımından en elverişli yol olan bu hat içerisinde Çorum - Sungurlu arasındaki yol bozuk olmasından dolayı Müdafaa-i Milliye Vekâleti cephelere gönderdiği 2 Mart 1921 tarihli emrinde “Yol İnşaat Taburları”nın en kısa zamanda kurulmasını bildirmiş ve merkez ordusu Çorum’un da dâhil olduğu altı yerde menzillerini kurmuştur. Yol İnşaat Taburları’nın personeli Birinci Dünya Savaşı’nda olduğu gibi Hristiyanlardan oluşmuştur. Çorum taburu Çorum Mıntika Komutanlığı tarafından teşkil edilmiştir. Oluşturulan Çorum Amele Taburu 13 numara ile Nafia Vekâleti emrine verilmiş olup bu Amele Taburu 30 muhafız ve 404 gayr-i müslimden oluşmuştur. Ancak Amele Taburları’nda meydana gelen firar olayları ve bunların çetelere katılması yüzünden Müdafaa-i Milliye Vekâleti 26 Mayıs’ta aldığı bir kararla Amele Taburları’nın Trabzon - Erzincan hattının doğusuna alınmasını emretmiştir. Merkez ordusu hemen emri uygulamaya başlamıştır. Çorum Taburu dışında diğerleri doğuya sevk edilirken, Çorum Taburu Yahşihan’a sevk edilmiştir ²¹⁸.

Genel olarak baktığımız zaman Anadolu’da ortaya çıkan iç isyanların nedenleri ise şu şekildedir;

1. *Uzun savaş yılları ve yenilgilerin halkta yarattığı bıkkınlık, yorgunluk, yokluk ve ümitsizlik,*
2. *Bunun sonucu asker kaçağı sayısının artması,*
3. *Millî Mücadele'nin yoksul, yorgun ve ümitsiz halka yüklediği ağır fedakârlık ve halkın bu yükten kaçma eğilimi,*
4. *Padişah ve Halife’ye olan dinî ve geleneksel bağlılığın neden olduğu gerici akımlar,*

²¹⁸ Ertan, “ Milli Mücadele...”, s. 67-68.; Balcıoğlu, *Belgeler ile Milli...*, s. 28-31.

5. Bu bağılıktan kişisel çıkar sağlayanların Millî Mücadele'ye karşı kışkırtıcılık yapması,
6. İtilâf ve Hürriyet Partisi'nin, Atatürk ve Kemalist hareket taraftarlarının "İttihatçı" oldukları ve "Bolşeviklik" getirecekleri propagandasının yarattığı korkusu,
7. Padişah iradesi olmadan asker toplanması,
8. Buna karşılık; Osmanlı Devleti'nin vergileri affettiği ve askerliği kaldırdığı propagandası ile Millî Mücadele'yi yozlaştırma çalışmaları,
9. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılmasını takiben, Ankara'da kurulacak meclis için seçimlere gidilmesi ve TBMM'nin açılması.
10. Padişah'ın, kadim dost diye nitelediği İngilizler tarafından, İstanbul'un kendi yönetimine bırakılacağı ve geçmişte küçük bir beylik iken nasıl koca bir imparatorluk haline gelindiye; ileride yine büyük bir imparatorluk oluşturacağı hayaliyle, işgal güçlerinin her isteğine baş eğme (serfûru) politikası gütmesi.
11. Boğazlara egemen olmak isteyen İngilizlerin, Doğu'dan gelebilecek tehditlere karşı Biga, Gönen, Bolu çevresinde, Saray ve İstanbul Hükûmetiyle, rütbelere verip altınlar dağıtarak, zayıf iradeli kimseleri amaçlarına alet etme. Boğazları elde tutma isteği,
12. Bazı il ve ilçelerin ileri gelenleri arasındaki çekememezlik ve uyuşmazlıkların yol açtığı bölgesel olaylar,
13. Çete veya Kuva-yı Milliye olarak da adlandırılan Millî Kuvvetlerin, yiyecek, giyecek, para ve ihtiyaç duydukları diğer maddeleri sağlamanın halka verdiği yük ve bazı yerlerde bu maddelerin halktan zorla alınması,
14. Bazı millî kuvvet komutanlarının bu ihtiyaç maddelerini toplarken takındığı keyfi ve sert tutum ile millî harekete karşı olduğu bildirilen şahısları yargılamadan cezalandırmalarının yarattığı olumsuz hava ve bazı millî kuvvetler Komutanlarının düzenli ordu denetimine girmeye karşı çıkarak isyan etmesi,
15. İşgalci güçler ve özellikle İngilizler tarafından, Anadolu halkının. etnik ve mezhep farklarını ön plâna çıkaran propagandaların yarattığı olumsuzluklar,

16. İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve ABD'nin Anadolu'daki örgütlü misyonlarının yardım, teşvik ve kışkırtmaları ile ayaklanan bazı Rumlar ve Ermenilerin Millî Mücadele'yi engelleme faaliyetleri.”²¹⁹

Milli Mücadele yıllarında ortaya çıkan isyanlar bu sebeplere bağlı olmakla beraber daha çok Damat Ferit Paşa hükümeti ile İngilizlerin yaptıkları yıkıcı propagandaların etkisi ile meydana gelmiş ve milli kuvvetleri aylarca uğraştıran olaylara sahne olunmuştur. Vatandaşları birbirine düşürmek suretiyle milli mücadele fikrini yok etmek amacını güden bu ayaklanma hareketi değişik safhalardan oluşmaktaydı. Bunlardan bir kaç ve Çorum şehrinin içinde olmasına yol açanlar ise başta Çapanoğlu olarak geçen Birinci ve İkinci Yozgat ayaklanmaları, Zile, Pontus, Aynacıoğlu ayaklanmaları ile Yıldızeli olayları olmuştur.

2.2.6.2. Yıldızeli İsyanı

Ayaklanma Yıldızeli'nde, Postacı Nazım ve Çerkez Kara Mustafa adlı kişiler tarafından başlatılmıştır. Aslen Erzurumlu olan Hüseyin Nazım Yıldızeli diğer bir adı ile Yenihan - Sivas posta nakliyatı işine bakmaktaydı, fakat zimmetine para geçirdiği suçlaması ile hakkında soruşturma açılmıştır²²⁰. Postacı Nazım kendisini kanun tatbikatından kurtarmak için adres değişikliği yaparak gizlice Yıldızeli civarındaki köylerden birisine gelerek saklanmıştır. Burada Müdafaa-ı Hukuk mensuplarından Kara Mustafa ve Katil Salih ile birlik olup Yıldızeli Akdağmadeni arasındaki köylerde, İstanbul Hükümeti lehinde propaganda faaliyetleri yapmaya başlamışlardır. Köylerde dolaşarak kendisine göre adamlar bulan Postacı Nazım bununla yetinmeyerek nahiye müdürü ile arası bozuk olan Yıldızeli ilçesi Kiremitli Köyü Çerkezlerini, Düzce ve Bolu isyancılarından buraya gelmiş bulunan Çerkezleri de yanına alarak, padişahın bildirge ve fetvalarını halka dağıtıyordu. Bu davranışı ile kendisini daha da güçlendirmiştir²²¹. Oluşturduğu bu isyancı kuvvetlere de “Halife Adını” takarak faaliyetlerini daha da genişletmiş hatta

²¹⁹ Çelik, *Milli Mücadele'de...*, s. 584-585.

²²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, “Milli Mücadele’de Çapanoğlu İsyanı”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1970-1973, s. 115

²²¹ Türk İstiklal Harbi, *İç Ayaklanmalar*, VI, Ankara 1974, s.142.

ilerleyen tarihlerde Mayıs ayı içerisinde Yozgat beyleri ile bağlantı kurmuştur. İsyancılar Direkli Bucağı'nda Mayıs ayının başlarında ilk silahlı toplantılarını yaptılar. Yıldızeli kaymakamının idaresizliğinden dolayı isyancılar, silahlanarak toplanmaya ve geniş alana yayılma imkânı buldu ²²².

14 Mayıs 1920 tarihinde, Nazım ve Çerkez Kara Mustafa adlı kişiler beraberindeki otuz, kırk kişiyle Yenihan'a tabi Kaman karyesinde ilk isyanlarını başlatmışlardır ²²³.

İsyan hareketine karşı Sivas Süvari Bölüğü Yıldızeli'ne gönderilmiştir. Ancak isyancılar halkı koyun vergisinin 45 kuruşa, yol vergisinin 200 kuruşa çıkarılacağı, yeniden seferberlik ilan edileceği, halkın malına ve canına el konulacağı, Kuva-yı Milliye'nin yaptığı işlerin hiç birinden padişahın haberinin ve rızasının olmadığını, bütün bunları önlemek için halife ordusunun Samsun yakınlarına geldiğini ve bu ordunun öncüsü olmalarından dolayı Yıldızeli'nden Sivas'a doğru yürümek gerektiği gibi yalan haberleri halk içerisinde yaymaktaydı ²²⁴.

İlk olaylar 13 Mayıs 1920 tarihinde Yıldızeli kaymakamının kendisine yapılan tehditler sonrasında yardım istemesiyle başlamıştır ²²⁵. Kaymakamın görevden alınmasından sonra isyancılar, yerine gelen Jandarma Komutanı İhsan Bey'e bir talimat vermişler bu talimat ise:

*“Vatana İhanet Kanunu'nun uygulanmasından vaz geçilmesini padişah ile derhal uyuşulmasını, aksi takdirde İstanbul'dan Samsun'a gönderilen Halifeci Birliklere katılacaklarını, halka vergi verilmeyeceklerini ve silah altındaki askeri birlikleri dağıtmaya uğraşacakları...”*²²⁶ şeklindeydi.

²²² Kenan Esengin, *Milli Mücadele'de İç Ayaklanmalar*, 2. Baskı, İstanbul 1975, s. 134.

²²³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1920-1927)*, II, İstanbul 1997, s. 447.

²²⁴ Esengin, *Milli Mücadele'de...*, s. 134.

²²⁵ Türk İstiklal Harbi, *Batı Cephesi*, II, 2. Kısım, s. 86.

²²⁶ Esengin, *Milli Mücadele'de...*, s. 135.

İsyancıların giderek tehlike oluşturmaları ile 14 Mayıs 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa 3. Kolordu Komutanı Albay Selahattin'e Yıldızeli olayları için bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta olaylar için paşa "Acele tenkil tedbirlerinin alınmasını" istemiştir. Fakat elde yeteri kadar kuvvetin olmamasından dolayı olaylar gittikçe yayılmıştır. Mayıs ayının son günlerine gelindiğine Yıldızeli isyanının elebaşı Nazım ve yandaşları Çamlıbel'de bir karakolu basmış ve karakolun silahlarını almışlardı. Bununla da yetinmeyerek Tokat nahiyesinde bir askeri kıta'yı bozmuştur. İsyancılar artık silah ve teşkilat bakımından kuvvetliydi bu nedenle Zile'yi işgal etmişlerdir. Bundan sonra Kara Mustafa müfrezesiyle birleşerek Yozgat'ın Akdağ bölgesini ele geçirmiştir. Bu durum, Yozgat ve Boğazlıyan köylerinin şeriatçı geçinen kimselerin cesaretini arttırdı. Yozgat, Akdağ ve Boğazlıyan'ın serseri ve maceraperest eşkıyaları etrafta faaliyet göstermeye başlamışlardır ²²⁷. Bu gelişmeler olurken Mustafa Kemal Paşa'da, Mucur Askerlik Şubesi Başkanı'na bir talimat göndererek Yıldızeli ve Zile'de bulunan bazı kişileri uyarak onlara olumlu fikirlerin aşılmasını istemiştir. Bunu da Büyük Millet Meclisi üyesi olan ve bu esnada Mucurda bulunan Bektaşî Şeyhi Çelebi Efendi'nin yapmasını istemiştir. Bu durum şeyhin kendisine bildirildiğinde şeyh hasta olduğunu söyleyerek böyle bir yardıma katılamayacağını belirtmiştir ²²⁸.

27 Mayıs 1920 gününe gelindiğinde ise genel Kurmay Başkanlığından Erzurum'da bulunan 15. Kolordu komutanlığına bir mesaj gönderilmişti. Bu mesaj: *"Yıldızeli ayaklanması önem kazanmıştır. Sulusaray olayında bir taburumuz dağılmıştır. Makineli tüfeklerini asiler almıştır. Çamlıbel'deki müfrezeye de baskınlar yaparak silahları ile beraber esir etmişlerdir. 27-28 Mayıs gecesi Yıldızeli'nin haberi alınmıştır. Sizin bölgenizden süvari olarak istifade etmek zarureti hasıl olacaktır. Emir ve yardımlarınızı istirham ederim..."*²²⁹ şeklinde yardımlar istenmiştir.

²²⁷ Ocak, *Milli Mücadele'de...*, s. 115-116.

²²⁸ Türk İstiklal Harbi, *İç Ayaklanmalar*, VI, s. 144.

²²⁹ Esengin, *Milli Mücadele'de...*, s. 136.

1 Haziran'da Ankara hükümetince Yenihan isyanını takip etmekle görevlendirilen Kılıç Ali Bey, emrindeki 80 kadar adamıyla Yozgat'a gelmiştir ²³⁰. Bu sırada Zile'deki halifeciler Avukat Ali Bey'in elebaşlığında ayaklanmış ve bunların başına Süvari Binbaşı Hilmi Bey Komutasındaki 2 dağ topu ile takviyeli Çorum Müfrezesi, 3 Haziran günü Zile'ye gönderilerek bir af çıkarılmıştır. Çıkarılan bu af ile biraz yatışma görülmeye başlandı ise de Postacı Nazım ve arkadaşları 6-7 Haziran gecesi Zile'yi basmaktan geri kalmamışlardır ²³¹. Yapılan baskın sonrasında Çorum Müfrezesi kaleye çekildi. Ancak askerin erzak ve cephanesinin tükenmesiyle 3 gün sonra teslim olmuşlardır²³².

12 Haziranda Zile'den kaçan bazı kimseler Alaca'nın Kapaklı ve Sultan Köylerinde bulunan Çapanoğulları'na katıldılar. Buradaki köylünün hayvanlarını alarak alaca üzerine yürüdüler 14 Haziran'da da şehri işgal ettiler böylelikle isyan Yozgat şehrine de sıçramıştır ²³³.

Yozgat'ın işgal edilmesinden sonra buraya Eskişehir'den Ethem Bey Müfrezesi, Bolu havalisinden de İbrahim Bey Müfrezesi Yozgat bölgesine sevk edilmiştir. İbrahim Bey Müfrezesi'nin üç aylık uğraşmasından sonra ancak bölgedeki isyan bastırılmıştır ²³⁴.

2.2.6.3. Zile Ayaklanması

Yıldızeli isyanı ve bu isyanın zaman sonra Zile'ye sıçraması aslında İç Anadolu'da bulunan başka fesat yuvalarına cesaret vererek harekete geçmelerine neden olmuştur. Bu nedenle bu isyan için Yıldızeli ve Yozgat isyanları ile iç içe gelişmiştir denilebilir.

Kurtuluş savaşı zamanında Tokat ve Zile bölgesinde patlak veren olay döneminde gerçekleşen Yıldızeli ve Yozgat ayaklanmasından başka Damat Ferit Paşa'nın desteğini alarak cesaretlenen Avukat Ali, eski Bucak Müdürü Naci, eski

²³⁰ Türk İstiklal Harbi, *İç Ayaklanmalar*, VI, s. 146.

²³¹ Tekeli, "Mütareke ve Kurtuluş...", s. 182.

²³² Atatürk, *Nutuk...*, II, s. 447.

²³³ Anakök, *Çorum Tarihi*, s. 161.

²³⁴ Atatürk, *Nutuk...*, II, s. 447.

mal müdürünün oğlu İhsan'ın 30 kadar atlıyı toplayarak Zile köylerinde propaganda yapması ile teşkilatlanmıştır ²³⁵.

Zile'de meydana gelen teşkilatlanmaya karşı Süvari Binbaşısı Hilmi Bey Komutası 3 Haziran 1920 Günü Zile'ye gönderilmiştir. Ayrıca isyana teşvik edenlerin bağışlanacağı haberi duyuruldu, bunun üzerine bölgede yatışma görüldü ise de cüretlerini arttıran asiler 6-7 Haziran günü Zile'yi işgal etmişlerdir. Daha sonra 3. Kolordu komutanı Selahattin Bey, Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey komutasındaki 5. Tümeni Zile'ye gönderdi. Zile yamaçlarına yerleşen tümen 8 Haziran tarihine gelindiğinde ilerlemeye başladı. Bu sırada Zile'nin işgali sonrasında kaleye sığınan Çorum müfrezesi teslim olmuştu. Onların teslim olması ile halifeciler olarak nitelendirilen Postacı Nazım ve yandaşları Müdafaa-ı Hukukçuların evlerini yağmaladılar, müftüyü ilçeye kaymakam yapmışlardır. 5. Tümen komutanı da Mecitözü, Merzifon, Amasya, Turhal Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerinden yardım istemiştir. Tümen kumandanı ilçenin ahşap binalardan yapılmasından dolayı top ateşi sonucunun doğuracağı zararlardan dolayı daha temkinli davranmıştır. Ancak daha sonra Yıldızeli müfrezesinin kendisine katılması ile Zile bölgesine yürümüş Deveci dağında yaşanan çatışma sonucu halifeci güçler dağıtılmıştır ²³⁶.

Halkı hükümet aleyhine kışkırtmaya çalışan asilerle ilk ciddi çarpışma burada yaşanmış, 150 kadar asi ölü ve yaralı olarak etkisiz hale getirilmiş, 30 kadarı da teslim alınmıştır. Yakalananlardan 50 kişi askeri mahkemede yargılanmış ve 22'si idam cezası almıştır ²³⁷. Böylelikle 5. Tümenin gerçekleştirmiş olduğu çatışmalar sonrası 12 Haziran 1920 tarihinde Zileli asilerin isyanı bastırılmış oldu.

²³⁵ Süreyya Hami Şehidoğlu, *Milli Mücadele'de Zile Ayaklanması*, Ankara 1983, s. 33.

²³⁶ Tekeli, "Mütareke ve Kurtuluş...", s. 182.

²³⁷ Şehidoğlu, *Milli Mücadele'de...*, 33.

2.2.6.4. Yozgat İsyanı (Çapanoğlu İsyanı)

2.2.6.4.1. Birinci Yozgat Ayaklanması (15 Mayıs-27 Ağustos 1920)

Erzurum ve Sivas Kongreleri sırasında, düşmanlar Anadolu’da yaratılan milli kurtuluşa pek önem vermiyorlardı. Düşmanlar Anadolu’daki bu milli kurtuluş ruhunun, Türk milletini teşkilatlandırmayacağını sanıyorlardı. Fakat Atatürk Ankara’ya geldikten ve Ankara’da Büyük Millet Meclisini topladıktan sonra, düşmanlar Anadolu’nun kurtuluş yolunda netice alıcı hareketlere girişeceğini anladı. Bu nedenle düşmanlar bilhassa Büyük Millet Meclisinin ve beraberinde milli kurtuluş ruhunun çökmesini sağlamak maksadıyla Anadolu’nun her tarafında isyanlar çıkarmaya başlamışlardır. Bu isyan Hareketlerine Padişah Vahdettin ve İstanbul Hükümeti de yardımcı olmuştur²³⁸. Bu isyanlardan biri olan tarihi kayıtlara Çapanoğlu İsyanı olarak geçen Yozgat İsyanı, Anadolu da ortaya çıkan isyanlar içerisinde daha çok tehlike yaratmış Büyük Millet Meclisi meydana gelen bu isyan karşısında bir hayli endişeli korku dolu günler geçirmiştir²³⁹. İsyân Yozgat’ta meydana gelmesine rağmen Çorum’u da etkisi altına almıştır²⁴⁰.

Yozgat İsyanı, Yozgat’ın ünlü ayan ailesinden Çapanoğlu Süleyman Bey’in üçüncü göbekten torunları olan Edip, Celal ve Halit²⁴¹ Beyler tarafından gerçekleştirilmiştir. İsyanın ortaya çıkmasında Milli harekâtın gayesini anlayamama, Ankara hükümetinin görevlerini yanlış yorumlama, ayanlık sebebi ile İstanbul hükümetini benimseme ve bağlılık, milli mücadelenin padişahı tahtan indirmeye yönelik olduğunu sanma, bilgileri değerlendirememiş, ileri görüşlü olmama, İttihat ve Terakki’nin kadrine uğrama gibi nedenler etkili olmuştur.²⁴²

Afyon mutasarrıfı Çapanoğlu Celal Bey, milli kurtuluşa taraftar gözükmeyişi gerekçesi ile Heyet-i Temsiliye tarafından görevden alınmıştı.

²³⁸ Refik Korkut, *Milli Mücadele Takvimi*, İstanbul 1963, s. 165.

²³⁹ Ocak, *Milli Mücadele’de...*, s. 86.

²⁴⁰ Koçbey- Şahinci, *Çorum Tarihi*, s. 14.

²⁴¹ İncelediğimiz birçok kaynakta isyanın bu üç kişi tarafından gerçekleştirildiği yazılsa da bazı kaynaklarda Çapanoğlu Salih Bey’in de bu İsyânın içerisinde oldu belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkzn. Koçbey- Şahinci, *Çorum Tarihi*, s. 14.; Korkut, *Milli Mücadele Takvimi*, s. 165.

²⁴² Mustafa Uslu, “Çapanoğlu İsyanı Bir Sebep Olarak Ayanlık”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 18, İstanbul 1988, s. 51.

Mutasarrıflıktan azledilen Celal Bey, daha önce ağabeyi Edip Bey'in yaptığı gibi Yozgat'a gelip yerleşti ²⁴³. Yozgat'taki Hürriyet ve İtilaf Partisi başkanı olan Çapanoğlu Edip Bey ve kardeşi Celal Bey, daha seçimler sırasında Ankara'da bulunan Büyük Millet Meclisi'ne karşı tavır almışlardır ²⁴⁴. Heyet-i Temsiliye, Ankara'da bir toplantı düzenleyerek, yönetimi daha esaslı ve sağlam temeller üzerine oturma bilemek için, 19 Mart 1920 tarihinde her tarafa telgraflar göndererek bu iş için temsilciler seçilip Ankara'ya gönderilmesini istemişti. Bu telgrafi alan Yozgat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hemen mebus seçimi çalışmalarına başlamış Yozgat'tan gönderilecek olan temsilcilerin seçilmesi için toplantı yapmayı kararlaştırmış, kasaba eşrafının, ileri gelenleri ve Çapanoğulları da bu toplantıya çağırılmıştır ²⁴⁵. Ancak toplantıda, Celal ve Edip Beylerin; “Böyle bir Meclis ve seçim, kanuna aykırıdır. Bu Sultan'a karşı ayaklanmadır” diyerek seçime karşı çıkmışlardır ²⁴⁶. Zaten Afyon mutasarrıfı Çapanoğlu Cemil Bey ve Yozgat mutasarrıfı Necip Bey'in, Heyet-i Temsiliye tarafından görevden alınmaları, bu kişilerin Heyet-i Temsiliye'ye karşı oluşacak olan öfkelerinin çekirdeğini oluşturmuştur ²⁴⁷.

Yapılan seçime karşı çıkan Edip ve Celal Beylere karşı, Yozgat Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi “‘Padişahımız İngilizlerin elinde tutsaktır. Ferit Paşanın yaptıklarından haberi yoktur’”²⁴⁸ diyerek Çapanoğlu kardeşlerin düşüncelerine karşı çıkmıştır. Müftünün bu şekilde konuşması üzerine Çapanoğlu kardeşler toplantıyı bırakarak ve 30 imzalı bir telgrafi “Ankara'da bir meclis toplanmasının, padişahın arzusuna ve kanunlara aykırı olduğunu” dile getirerek Ankara vilayetine çekmişlerdir²⁴⁹. Bu gelişmelerden çok önce Postacı Nazım'ın 14 Mayıs'ta ayaklanmasından iki gün sonra 16 Mayıs'ta Yozgat'ta at yarışları tertiplenmiştir. Buraya gelen Hacı Bekir, Zileli Musa, Osmaniye köyünden Meşeci İdris ile

²⁴³ Ocak, *Milli Mücadele'de...*, s. 93

²⁴⁴ Yunus Kobal, “ Milli Mücadele'de İç İsyanlar ”, *Türkler Ansiklopedisi*, XVI, Ankara 2002, s. 82.

²⁴⁵ Ocak, *Milli Mücadele'de...*, s. 93

²⁴⁶ Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara 2005, s. 236.

²⁴⁷ Karaca, *Ermeni Sorununun...*, s. 235.

²⁴⁸ Türk İstiklal Harbi, *İç Ayaklanmalar*, VI, s. 140.

²⁴⁹ Esengin, *Milli Mücadele'de...*, s. 132.

arkadaşları Çapanoğlu Edip'in evinde misafir edildiler. Burada gizli toplantılar yaparak köylere dağılıp Ankara aleyhinde propagandalarına hız vermişlerdir ²⁵⁰. Çapanoğullarının, Kuva-yi Milliye'yi desteklemeyen bu kimseleri evlerinde toplamaları, özellikle onlara muhalif olanlarca iyi karşılanmadı ve isyan etmek maksadıyla yapılan gizli bir toplantı olarak yorumlanmıştır ²⁵¹.

Yozgat'taki bu gelişmelerin Ankara Hükümetince öğrenilmesi üzerine Kuva-yi Milliye Müfrezesi kumandanı olan Kılıç Ali Bey 1 Haziran günü Yozgat'a gelmiş, 3 Haziran'da Akdağmadeni'ne gitmiş Boğazlıyan'da toplanan 10 kişilik bir milli kuvveti müfrezesine katmıştır ²⁵². Ayrıca Kılıç Ali Bey, Yozgat'ın ileri gelenleriyle temasa geçerek durum hakkında bilgi almış, Postacı Nazım harekâtının bir hayli genişlemiş ve kendi gücünün dışına çıkmış olduğunu öğrenmiş ayrıca Çapanoğullarına karşı olan bazı kişilerde Kılıç Ali Bey'i onlar aleyhine kışkırtmalarını duymuştur. Duydukları karşısında endişeye kapılan Kılıç Ali Beyde, bir telgrafla kendisine anlatılanları Ankara'ya bildirmiştir. Kılıç Ali Bey'in telgrafını alan Ankara valisi Yahya Galip Bey, Çapanoğulları hakkında yumuşak davranmayı uygun bularak Kılıç Ali Bey'e cevap olarak gönderdiği telgrafta Celal ve Edip Beylerin, kendileriyle görüşülmek üzere "tatyiben" Ankara'ya gönderilmelerini bildirmiştir. Fakat Kılıç Ali Bey bu isteğe uymamış ve tesir altında kalarak evlerinin önüne nöbetçi dikmek suretiyle Çapanoğullarını gözaltına almayı uygun bulmuştur²⁵³.

Yozgat'ta olup, bitenleri duyan Halit Bey, oturduğu Arapseyfi Nahiyesi'nden Yozgat'a gelmiş onun Yozgat'a gelmesiyle işlerin büyüyeceğinden endişe duyan Kılıç Ali Bey, müfrezelerini alarak, Boğazlıyan taraflarına çekilmiştir. Çapanoğullarının bu tutumlarına karşı Mustafa Kemal Yozgat Mebuslarından Süleyman Sırrı ve Madenli Rıza Bey'den oluşan bir heyeti Çapanoğulları ile konuşmak için Yozgat'a gönderdi ancak konuşma, anlaşma boyutlarına ulaşamadı.

²⁵⁰ Tekeli, "Mütareke ve Kurtuluş...", s. 183.

²⁵¹ Türk İstiklal Harbi, *İç Ayaklanmalar*, VI, s. 14.

²⁵² Tekeli, "Mütareke ve Kurtuluş...", s. 183.

²⁵³ Ocak, *Milli Mücadele'de...*, s. 98

Bu durum Ankara Valisi Yahya Galip Bey'e bildirildi ve Çapanoğullarının Ankara'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Çapanoğullarının Ankara'ya gitmemeleri üzerine 7 Haziran'da haklarında tutuklama emri verilmiştir. Ancak Ankara'nın vali vekili Galip Bey Çapanoğullarının eski dostu idi. Padişah Sultan Abdülhamit zamanında Tokat'a sürgün edildiğinde Tokat Mutasarrıfı Çapanoğlu Celal Bey'den iyilik görmüştü. Bu nedenle Celal Bey ve ailesine karşı minnet duygusu vardı. Vali vekilinin haber vermesi ile Çapanoğulları Boğazköy tarafına kaçtılar ve burada Hamit ve Yenihan da ayaklanan gruba katıldılar böylece isyan daha da genişlemeye başlamıştır. İsyanın genişlemesi ile 9 Haziran günü Yozgat'a sıkıyönetim ilan edilerek başına da tümen komutanı yetkisiyle Kılıç Ali bey getirilmiştir. Niğde'de bulunan 11. tümenin 33 alayının Kayseri'de bulunan taburu da 11 Haziran günü yardım maksatlı Kılıç Ali Bey'e katılmıştır ²⁵⁴.

Yozgat'ın dışına çıkan Çapanoğulları diğer kardeşleri ile de birleşerek 13 Haziran'da şehir yakınlarında ki Sorgun'u ele geçirmişlerdir. 14 Haziran gününde Yozgat'ı işgal etmişlerdir ²⁵⁵. Yozgat'a giren asilerin elebaşları, Çapanoğlu Celal, Edip, Halit, Hakkı, Salih, Şekip, Mahmut, İhsan, Muhlis ile Hayri, Paşaoğlu Osman, Emekli Yarbay Hakkı ve Hüsnü olmuştur ²⁵⁶.

Çapanoğlu Celal Bey Boğazlıyan'dayken Kılıç Ali Bey'e bir mektup göndererek "Halife ordusunun maksadı Mustafa Kemal Paşayı ve yedi arkadaşını yakalamak, Kırşehir Mebusu Rıza Bey ile temas ve muharebe halindeyiz, yakında Ankara'ya yürüyeceğiz..."²⁵⁷ demelerine rağmen başkaldırı daha çok Ankara yönünde değil, Çorum yönünde gelişmiştir. 16 Haziran'da Çapanoğlu Halit Bey Sungurlu'yu işgal ederken diğer ayaklanmacılar da Akdağmadeni'ni işgal ettiler, daha sonra Sivas Kongresi'ne katılan Hacı Tatlızade Bahri Beyin evini ve Hükümet konağını yakmışlar, Hapishaneden mahkûmları çıkararak kendilerine katmışlardır. Kaymakam Tabir Bey ile Askerlik Şubesi Başkanı Sivaslı Binbaşı Ahmet Bey'i Sorgun'un Alişar köyünde kurşuna dizmişlerdir. İsyanlıların bu seferki yerleri Alaca

²⁵⁴ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara 1970, s. 198.

²⁵⁵ Koçbey- Şahinci, *Çorum Tarihi*, s. 14.

²⁵⁶ Türk İstiklal Harbi, *İç Ayaklanmalar*, VI, s. 149.

²⁵⁷ Esengin, *Milli Mücadele'de...*, s. 137.

ilçesi olmuştur. Bu nedenle Küre'den Alaca'yı savunmak için kuvvetler getirilmiş, ancak bu kuvvetler de Çapanoğullarının 800 kişilik süvarisi karşısında dağılmışlardı. Böylece Alaca 16 Haziran'da ayaklananların eline düşmüştür. Bundan sonra Çapanoğulları kuvveti Çorum'a 15 km. uzaklıktaki köylere kadar girmiş gözcülerini de Hatap Boğazı'na kadar göndermişlerdi ²⁵⁸. Yozgat'ta ayaklanmanın yayılması üzerine Zile yöresindeki halifeci güçlerin faaliyetleri yine artmıştır. 15 - 16 Haziran gecesi Artova, Çamlıbel karakoluna baskın yapıldı. Bu durumdan güç alan soyguncularda Yıldızeli karakolunu basarak Jandarmanın silah, elbise ve paralarını alarak kaçmışlardı²⁵⁹. Bölgede isyanın bu şekilde devam etmesi diğer bölgeleri de tehlikeye düşürecekti bu nedenle tedbir alınması gerekmiştir. Bu maksatla o esnada Çerkeş'te bulunan Albay Refet'e, Genel Kurmay'dan şu telgraf çekildi;

*“Yozgat düştükten sonra Çorum ve Çankırı'nın da tehlikeye girmesi muhtemeldir. Bunlar da düşerse fesat çok genişlemiş olur. Çerkeş'de toplanan kuvvetle Çankırı'ya hareket lazımdır. Ne vakit hareket edeceğinizi bildiriniz. Ethem kuvvetleri 18 Haziran akşamı, Çolak İbrahim kuvvetleri 19 Haziran akşamı toplanabileceklerdir.”*²⁶⁰

Çapanoğulları tarafından Sungurlu ve Alaca'nın işgal edilmesinden sonra Çapanoğlu Halit kumandasında 100 kişilik müfrezenin Sungurlu'dan hareket ile Çorum'a doğru geldiği haberinin yayılması üzerine yukarıda ki gibi yardımlar istenmiş ancak bu yardımlar gelene kadar Çorum kendi kendini savunmak zorunda kalmıştır. Bu duruma duyarsız kalmayan İskilip kaymakamı 45 kişilik gönüllü müfrezesini yola çıkartmış, Harar köyünde bulunan tabur kumandanlığına da Çorum'dan 75 kişi gönüllü olarak gitmiştir. Bu kuvvetlerin başına herhangi bir şey gelmeden yerlerine sağ salim ulaşmışlardır. Manevi anlamda da halkı kuvvetlendirmek için Çorum mutasarrıfı Cemal Bey halkı toplayarak konuşma yapmıştır. Yapılan bu konuşma sonrasında 200 gönüllü müfrezesi toplanmış

²⁵⁸ Tekeli, “Mütareke ve Kurtuluş...”, s. 185.

²⁵⁹ Esengin, *Milli Mücadele'de...*, s. 137.

²⁶⁰ Esengin, *Milli Mücadele'de...*, s. 138.

bunlardan 160 tanesi köylere nöbet tutması ve haberleşme için gönderilmiş ki bunların daha sonra görevlerini layığı ile yerine getirdiği görülmüştür. Ayrıca günün sonunda maddi destek sağlayan halktan 15.000 lira para toplanmıştır ²⁶¹.

Yozgat ve çevresinin isyancılar tarafından ele geçirilmesi ile Ankara Genel Kurmay Başkanlığı, Düzce ayaklanmasını bastırmada başarılı olan Kuva-yi Seyyaresi komutanı Çerkez Ethem'in buraya gönderilmesini uygun buldu. Çerkez Ethem'in ikna edilerek gönderilmesi görevi 20. Kolordu komutanı Ali Fuat Paşa'ya verilmişti. Mustafa Kemal tarafından alınan emir gereğince Çerkez Ethem karargâha çağırılmıştır. Ethem buraya geldiğinde normalde her kötü olay karşısında dimdik duran Ali Fuat Paşa'nın moralinin çok bozuk olduğunu görmüştür. Fuat Paşa masanın üzerinde bulunan haritayı ona göstererek ayaklanmanın Ankara yakınlarına kadar ilerlediğini ve "Ethem Bey size yine yol göründü" demiştir. Ancak Ethem Bey isyan bölgesine gitme taraftarı değildi çünkü Yunanlıları Ege Bölgesi'nde tekrar saldırıya geçeceklerini bu nedenle kendisi ile birliklerinin burada durmasının daha uygun olduğunu belirtmiştir. Ancak Fuat Paşa bu durumda burada durmasını kendisinin de istediğini ancak verilen bu emrin kendisi tarafından değil de Genel Kurmay Başkanlığı tarafından istendiğini ve Mustafa Kemal Paşa tarafından da onayladığını belirtmiştir. Bunun üzerine ayağı kalkarak el sıkıştılar ve Fuat Paşa bu isyanı başarı ile bastırdıktan sonra bir an önce cephenize dönersiniz diyerek Ethem'i uğurlamıştır. Ethem birliklerinin başına birazda gönülsüz olarak gitti ve hazırlıklarını yaptıktan sonra Ankara'ya doğru yola çıktı. Ankara'ya geldikten sonra 2 gün burada misafir edilmiştir ²⁶².

19 Haziran'da Ankara'ya gelen Ethem Bey kuvvetleri 70 subay, 2100 er, 1.300 hayvan, 4 topluk bir dağ bataryası, bir sahra topu, 8 makineli tüfek gücündeydi. Ethem Bey ve kuvvetleri Ankara'ya geldikten sonra Genel Kurmay Başkanlığı tarafından isyan bölgesi hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Buna göre:

²⁶¹ Anakök, *Çorum Tarihi*, Fotokopi halinde olduğu için sayfa sayıları tam belli değildir. Ancak Yirminci Asır Olayları başlığında el yazısı ile 2 olarak rakamlandırılmış sayfada mevcuttur.

²⁶² Esengin, *Milli Mücadele'de...*, s. 139-140.

“Ankara’da Kuva-yi Tedibiye Umum Komutanı Ethem Bey’e

19 Haziran 1920

1- Yıldızeli-Yozgat- Zile bölgesindeki ayaklanmaların durumu şöyledir.

a. Akdağmadeni, Yozgat, Alaca mevkileri asilerin elindedir

b. Tokat, Zile, Mecitözü, Çorum, Sungurlu, Çiçekdağı mevkileri bizim elimizdedir.

2. İsyan bölgesinde Genel Kurmay emrinde bulunan kuvvetler şunlardır :

a. Çankırı da 58 inci Alay Komutanı Binbaşı Vasfi emrinde 300 piyade 50 süvari, 6 makineli tüfek. Albay Refet 19 Haziran’da 250 atla ile Çerkez’den Çankırı yönünde hareket edeceğini bildirmiştir.

b. Zile’de 5 inci Tümen Komutanı Cemil Cahit emrinde takip müfrezelerimiz ve birliklerimiz vardır.

c. Boğazlıyan’da Kılıç Ali müfrezesi, Sivas ve Yenihan mevkilerinde de milli, mahalli müfrezeler ve küçük kıtalar mevcuttur.

3. Tedip müfrezesi 20 Haziran sabahı Ankara’dan hareketle, Yahşihan, Şekilli genel istikametinde Yozgat’a gidecektir. Müfrezenin erzak ve yem ihtiyacı, iki günlük beraber alınacaktır. Kılıçlar ve Kesin’de erzak ve yem biriktirmek üzere tedbirler alınmıştır.

4. Kuva-yi Tedibiye Umum Komutanlığının vazifesi, isyan bölgelerinde toplanmış olan asi kuvvetleri dağıtmak, asayişini temin ve idame fesat teşkilâtın kökünden yok etme, isyanın kıskırtıcılarını cezalandırmaktır.

5. Harekât hakkında gerektikçe Genel Kurmaydan emir ve direktifler verilecektir. İrtibatın en yakın telgrafhaneler ve bunun dışındaki bölgelerde gezici makineler ile sağlanması gerekir. Her gün en az bir rapor verilecektir.

Genel Kurmay Başkanı

Albay İsmet’’²⁶³

20 Haziran günü de Çerkez Ethem, kuvvetlerinin başında Ankara’dan Yozgat’a doğru yola çıkmıştır ²⁶⁴. 23 Haziran sabahı Yozgat’a gelen Çerkez Ethem

²⁶³ Esengin, *Milli Mücadele’de...*, s.141-142.

²⁶⁴ Ocak, *Milli Mücadele’de...*, s. 105.

ve kuvvetleri vakit kaybetmeden şehri kuşattı ve topçu ateşi ile taarruza geçmiştir. Gafil avlanan Çapanoğlu kardeşler hemen atlarına binerek bir kısım asilerle beraber Muslubelen tarafından Alaca'ya doğru kaçtılar. Böylece şehir kısa zamanda Ethem'in kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. Öğleye doğru şehir tüm olarak ele geçirildi ve şehirde hâkimiyet tamamıyla sağlanmıştır. Şehrin durumu aynı gün bir raporla Ankara'ya Genel Kurmay Başkanlığı'na bir rapor ile bildirildi. Bu rapor şu şekildedir:

“ Yozgat asilerine karşı kasabanın güney çıkarlarından taarruza geçildi. Topçu ateşinden ürken asilerin büyük bir kısmı dayanamayarak Akdağmadeni yönünde kaçmaya başlamışlarsa da önceden alınan tertipler ile buna engel olunarak şehir içinde ve dışında iki saat kadar muharebe oldu. Ermeniler dahi asilere katılarak askerlerimize karşı silah ve bomba kullanmak suretiyle bir erin şehit ve sekiz erin yaralanmasına sebep olduklarından bu Ermenilerin evleri ateşe verilmiş ve birkaç ermeni evi yakılmıştır.

Daha sonra Sungurlu'ya gidip orada kuvvet topladıktan sonra Yozgat'a doğru yola çıkan Çapanoğlu Halit emrinde ki asi kuvvetlere karşı gereken tedbir alınmış, fakat fazla yorgunluk yüzünden bu gün kasabada kalınmıştır. Milli kuvvetten üç şehit, dokuz yaralı, asilerden ise 50 den çok ölü ve yaralı ve esir vardır. Elebaşlarından bir kaçı da yakalanmıştır.”²⁶⁵

Yozgat'ın asilerin elinden alınmasından sonra bu ayaklanmayı kışkırtanlardan 12 kişi derhal kurulan askeri mahkeme kararı sonucu şehrin ortasında asılmışlardır. Bunlardan bir kaçı; Şeria hakimi Hafız Şahap ve oğlu Refet, Yürükzade Hüsnü kişileri olmuştur. Bunun yanı sıra Yozgat mutasarrıfçısı ve savcısı tutuklanırken Çapanoğlu Celal ve Edip kardeşler de bulunamamıştır. Yozgat'a durumlar böyle iken isyan bölgesinin kuzeyinden ve batısından Çolak İbrahim Bey komutasında, İkinci Kuvayı Seyyare ve Albay Refet Bey kuvvetleri bölgeye doğru girmişlerdir. 21

²⁶⁵ Esengin, *Milli Mücadele'de...*, s. 143.

Haziran'da Çankırı'ya gelen Albay Refet Bey Çorum mutasarrıfı ile konuşmuş ve mutasarrıf asilerin şehre çok yakın olduğunu bu nedenle Albay Refet Bey kuvvetlerinin biran önce gelmesini istemiş ise de Refet Bey askerlerin ve atların yorgun olduğunu ancak ertesi gün hareket edebileceğini bildirmiştir. Ayrıca Mecitözü'nden mülazım Münir Beyin bir makineli tüfekte Çorum'a hareket ettiğinin haberini vermiştir. 21 Haziran'da Çorumu savunan güçlerden Binbaşı Mehmet Bey; Kara Hasip ve San Süleyman köylerini işgalcilerden geri almıştır. 22 Haziran'da Çorum'u savunan Kara Yusuf, Kırkdilimli Nuri Bey, Yüzbaşı Remzi Bey vb. müfrezeler ayaklananların daha da, ilerlemesini güçlkle önlerken, Çorumda Refet Bey kuvvetlerine katılmak üzere bir miktar jandarma ve ücretli asker beklemiştir. Buna rağmen 23 Haziran tarihi olduysa da, Refet Bey kuvvetleri hala Çorum'a ulaşmamıştır²⁶⁶.

Ethem'in Yozgat'ı asilerin elinden almasından sonra Kılıç Ali Bey, Ethem Bey ile konuşarak; müfrezesinin ihanetine uğradığını ve Boğazlıyan'da fena vaziyette bozulduğunu, emrindeki kuvvetin dağıldığını, kendisinin bir kaç arkadaşıyla Kayseri'ye zor sığındığını ve Boğazlıyan'ın ayaklananlar eline geçtiğini anlatması üzerine canı sıkılan Ethem Bey kendisinin doğrudan Ankara'ya gitmesini istemiştir²⁶⁷.

Ethem Bey, Yozgat'a hakim olup burada işleri yoluna koyduktan sonra 200 kişilik bir müfrezeyi şehre bırakarak 24 Haziran günü isyancıların toplanmakta oldukları haberi alınan Alaca üzerine yürümüştür. Aynı günün akşamı, Alaca'yı çarpışma olmadan ele geçirerek iki gün burada kalmıştır. Bu esnada da Çapanoğullarının Alaca ile Yozgat arasında bulunan Arapseyfi boğazında toplandıklarını öğrenince kuvvetleri ile buraya doğru yürümüştür²⁶⁸. Kurnaz bir manevra sonucu boğazı tutan isyancıları, cephede bağlayarak onları iki ateş arasında tuttu 4 saatlik bir çarpışma sonrasında isyancıların tümü dağılarak kaçtılar, aralarında yaralı olarak bulunan Çapanoğlu Halit'te bulunuyordu. İsyancılardan 300 ölü verilirken bir top ve dört makineli tüfek onlar tarafından bırakılmıştı. Bu darbe

²⁶⁶ Tekeli, “ Mütareke ve Kurtuluş...”, s. 185-186.

²⁶⁷ Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, s. 200.

²⁶⁸ Ocak, *Milli Mücadele'de...*, s. 107.

Yozgat isyancılarına vurulan ikinci ama kesin darbe olmuş, isyancılar büyük ve toplu bir güç olmaktan çıkarak moralleri bozulmuştur. Halit'te yaralı kaçtıktan bir süre sonra ölmüş diğer kardeşlerde ilk olarak Aziziye'ye daha sonrada oradan Kayseri'ye sığınmışlardır. Ethem Bey ve kuvvetleri kalan dağınık güçlerin temizlenmesi işini diğer kuvvetlere bırakarak 9 Temmuz 1920'de Batı Cephesine geri dönmüştür²⁶⁹.

Yozgat bölgesinin güvenliğinin sağlanması için bölgede kalan kuvvetlere Genel Kurmay Başkanlığı tarafından 6 Temmuz 1920 tarihinde şu emir verilmiştir:

1. Binbaşı İbrahim müfrezesi imkân oldukça Albay Refet'ten emir alacaktır. Karamağara, Akdağ istikametinde hareketle yol üstündeki asileri temizleyecektir.
2. Albay Refet emrindeki kuvvetler, Ortaköy'den Kadişehir, gereğine göre Karamağara veya Akdağmadeni istikametinde hareketle Binbaşı İbrahim müfrezesiyle İşbirliği yapacaktır.
3. 3'üncü Kolordu Komutanı Albay Selahattin emrinde Yıldızeli'nde ki kuvvetler Akdağmadeni yönünde tenkilde devam edeceklerdir.
4. Yarbay Cemil Cahit şimdilik Lâdik havalisindeki durumu Islah edecektir...²⁷⁰

Çerkez Ethem ve kuvvetlerinin Batı Cephesi'ne dönmesinden sonra 12 Temmuz 1920 günü bazı kuvvetler Zile'ye tekrar girdiler ise de ayaklanmanın elebaşılığını yapan 22 kişi idam edilmiştir. Böylece isyancılar tarafından tutuklanan Amasya'nın ileri gelenleri kurtarılmıştır. Tokat Zile ve Yıldızeli'nde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bazı kişiler silahaltına alınırken, Yarbay Cemil Cahit Bey kuvvetleri Tokat ve Merzifon'dan gelen gönüllülerle kuvvetlendirilmiştir. Bunun sonucunda isyanın birinci kısmı kapanmıştır²⁷¹.

²⁶⁹ Esengin, *Milli Mücadelede...*, s.144-145.

²⁷⁰ Tekeli, “Mütareke ve Kurtuluş...”, s. 186-187.

²⁷¹ Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, s. 236.

2.2.6.4.2. İkinci Yozgat Ayaklanması (9 Eylül- 31 Aralık 1920)

İlk isyanın bastırılması ile Yozgat ve çevresinde tam bir sükûnet ortamı yaşanmamıştır. Yer yer de olsa asilerin hareketleri devam etmiştir. Ancak en büyük patlama Eylül aylarında kendini göstermiştir.

İsyanın asıl nedeni Yozgat milletvekillerinden Cevdet ve Bahri beylerin birinci Yozgat ayaklanması sonucu aman dileyerek sığınanlardan oluşturduğu 500 kişilik Akdağmadeni Alayı'nın cepheye gönderilmek istenmesi sonucu oluşmuştur. Bu kişiler Ankara'ya sevk edilmek üzere Yozgat'a getirilmişlerdir²⁷². 5-6 Eylül 1920 gecesine gelindiğinde bunlardan 49 kişi Kuva-yı Milliye emrinde çalışmak ve savaşmak istemediklerinden firar etmişlerdir. Kalanların önemli bir kısmı başlarında bulunan Deli Hacı, Hasan ve Küçük Ağa gibi elebaşların kışkırtmaları sonucu arkadaşları ile birlikte tekrar ayaklandılar ve bu ayaklanma kısa sürede Deveci Dağı bölgesine kadar yayılma göstermiştir²⁷³.

Ayaklanmacılar 6 Eylül'de Erbaa'yı, 9 Eylül tarihinde de Zile'ye bağlı bulunan Ortaköy'ü basmışlardır²⁷⁴. Hareketlerini daha da genişleterek Çengelhan, Negakızıközü, Ayvalıközü, Koyuncu yerlerinde kısa süreli olayların yaşanmasına sebebiyet vermişlerdir²⁷⁵.

Bu olaylar üzerine jandarma binbaşısı Naci Bey komutasında ki bir grup, Ortaköy'e gönderilmiş ancak yolda baskına uğrayarak ve esir edilmişlerdir. Bu gelişmeler sırasında Amasya ve Tokat arasında da hareketler başlamış Çengelhan basılmıştır. Yozgat'tan kaçan halifeciler Kırşehir'in Negakızıközü, köyünde toplanmış, üzerlerine gönderilen jandarma müfrezesinin subay ve erlerini şehit ve esir etmişlerdir. Bunun üzerine Eskişehir'e dönmüş olan ikinci Kuva-yı Seyyare Komutanı Çolak İbrahim Bey kuvvetleri ayaklanmayı bastırmakla yeniden görevlendirilerek Yozgat'a çağırılmışlardır²⁷⁶.

²⁷² *Türk İstiklal Harbi*, Batı Cephesi, II, 2. Kısım, s. 87.

²⁷³ *Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar*, VI, s. 158.

²⁷⁴ Tekeli, “ Mütareke ve Kurtuluş...”, s. 187.

²⁷⁵ Esengin, *Milli Mücadele'de...*, s. 146.

²⁷⁶ Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, s. 237.

6 Ekim 1920 tarihinde toplu halde bulunmayan asilere karşı ikinci Kuva-yı Seyyare, üç kol halinde yeniden Deveci Dağı bölgesini taramaya başlamıştır. Yapılan tarama sonucu birçok asi toplanmış. 12 Ekim 1920’de ikinci Kuva-yı Seyyare Zile’ye gelerek tutuklu olan asi elebaşçılarında Karakahyaoğlu Deli Ömer ile Çavdaroğlu Topal Hafız’ı 13 Ekim 1920 günü Zile’de asmıştır²⁷⁷.

Çolak İbrahim Bey kuvvetlerinin, iki ay süren uğraşmaları sonucu ayaklanan kuvvetler tamamıyla dağıtılmış. Alaca’nın Karatepe köyünde saklanan Çapanoğlu Halit Bey Amasya Divan harbinde yargılanarak idam edilmiştir. Asilerden bir kısmının af dilemesi bir kısmının da yakalanması sonucu İkinci Yozgat ayaklanması da bastırılmış oldu.

2.2.6.5. Aynacıoğlu İsyanı

Aynacıoğlu Tokat ve Kırşehir çevresinde nüfuz sahibi ailelerinden biridir. Aynacıoğlu Rüştü (Ali) , Aynacıoğlu Hasan (Haydar), Aynacıoğlu Mehmet ve Aynacıoğlu Deli Hacı lakaplı aile reisleri önderliğinde 1919-1920 yılları arasında Çiftlik Bucağı (Çamlıbel - Artova) ve Tokat, Yıldızeli, Mecitözü, Amasya, Çorum, Alaca, Sungurlu, Sorgun, Yozgat, Delice, Kırşehir, Maden, Karamağara, Haymana, Çiçekdağı, Akdağmadeni yörelerinde kuvvetleri ile bazen toplu bazen gruplar halinde şehirlere, kasabalara, köylere, hükümet binalarına, karakollara baskınlar yapan her fırsatta halkın ve hükümet kuvvetlerinin yiyeceklerini, paralarını, hayvan ve silah ve mühimmatlarını soymuşlardır. Aile Ankara’da meydana gelen yeni güç merkezi karşısında kendi çıkarlarının tehlikeye düşeceğinden endişelendiği için tıpkı Çapanoğlu ailesi gibi TBMM Hükümeti’ne karşı ayaklanmıştı. İsyancılar 1920 yılının Haziran ayında patlak veren Birinci Yozgat ayaklanmasını bastırdıktan sonra ayaklanmaya katılan grubun dağılması sonucu bunlardan bazıları ile birleşerek Tokat ve Yozgat Arasında ki Deveci Dağlarında isyanlarını başlatmışlardır²⁷⁸.

Yunanlıların 22 Haziran 1920 tarihinde başlattıkları toplu saldırının ardından 20 Temmuz günü Eskişehir’in düşmesini de fırsat bilen Kuva-yı Milliye karşıtçısı

²⁷⁷ Türk İstiklal Harbi, *İç Ayaklanmalar*, VI, s. 161.

²⁷⁸ Koçbey- Şahinci, *Çorum Tarihi*, s. 15.

eylemciler harekete geçmişlerdir. Bunlardan biri olan Aynacıoğlu da o sırada Aziziye’de bulunana Çapanoğlu Halit Bey’i de yanına alarak teşkilatında ki 300 atlıyla beraber Deveci dağı ile Çiçekdağı arasında dolaşarak hükümete karşı kışkırtıcı propagandalar yapmaya başlamıştır. Yapılan bu propagandalar etkisini göstererek isyancıların sayıları gün geçtikçe artmış ve güçlenmeye başlamışlardır²⁷⁹.

Aynacıoğulları aslında genellikle Postacı Nazım, Kara Mustafa çeteleri ile ve Çapanoğulları ile birlik olarak onların yapmış olduğu Zile ve Yozgat ayaklanmaları içerisinde yer alıp destek olmuşlardır. Onlar ile beraber Kadişehri ve Zile’nin Kızılca (Günümüzde Tokat’ın Artova İlçesi) bucaklarını basmışlardır. Artova askerlik şubesi ve Nüfus Müdürlüğü kayıtlarını tamamen yakmışlardır. Zorla adam ve silah toplayarak Zile’nin Kasın (Alıçözü) köyüne saldırarak burayı yağma etmek, 20-21 Mayıs gecesi Çamlıbel Jandarma Karakolu’nu basarak, buradaki jandarmaları tutuklamak gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır. 23 Kasım’da Mecitözü Kaymakamlığı’ndan Çorum mutasarrıflığına çekilen bir telgrafta, “Ayaklananların altı yüz kişilik bir kuvvetle Kargı’nın Doğla köylerini bastığı, söz konusu köylerin Mecitözü’ne iki buçuk saat uzaklıkta bulunduğu, o gece ya da ertesi sabah mutlaka Mecitözü’nü de basacakları” belirtilmiştir²⁸⁰.

Mecitözü kaymakamı yukarıda verilen bilgiyi bir süvari birliğinin hızla kasabaya götürmesini istiyordu. Ancak o sırada Çorum’un değil birlik gönderecek kendini dahi savunacak gücü bulunmuyordu. Askeri güç olarak sayılan 5. Alay daha oluşum aşamasındaydı bu nedenle silahları bile mevcut değildi. Çorum’da ki durumun bu şekilde olması Aynacıoğulları’nın ilerlemesini kolaylaştırmış ve onların Çorum’a girmesi an meselesi olmuştu. Çorum mutasarrıfı Cemal Bey bu olay üzerine 3. Kolordu Komutanı Cemil Cahit Beyden yardım istedi. Cahit Bey Amasya’dan Merzifon’a yardım gönderildiğini ancak bu kuvvetinde zamanında ulaşamayacağını bu nedenle gerekli önlemlerinin alınması gerektiğini bildirmesi üzerine Cemal Bey derhal derme çatma da olsa bir birlik oluşturarak Mecitözü yönüne göndermiştir. Ayaklanmacılar, Çorum’dan üzerlerine bir birlik gönderildiğini

²⁷⁹ “Çorum”, *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2039.

²⁸⁰ Koçbey- Şahinci, *Çorum Tarihi*, s. 15.

öğrendikleri için Mecitözü ne yapacakları saldırıdan vazgeçmişlerdir. 25 Kasım sabahı da Çorum'un 20 km geçerek Sungurlu'ya yönelmişlerdir. Aynacıoğulları'nın bu faaliyetlerine karşı İbrahim Çolak komutasında ki İkinci Seyyare Birliği'nin gönderilmesine karar verilmiş ve Kasım ayının son günlerinde bölgeye gelen kuvvet kısa sürede duruma hâkim olarak isyanın elebaşlarını yakalayıp karışıklıkları büyük ölçüde bastırmıştır ²⁸¹.

Çorum ve çevresinde etkili olan isyanlardan biriside Rumlar tarafından çıkarılan Pontus isyanı olup alınan önlemler sayesinde kısa sürede bastırılmıştır. Bu önlemlerden biriside sıkıyönetim ilanı olmuştur. Buna göre merkez ordusu çevresinde bulunan Canik, Tokat, Amasya ve Çorum livalarında Milli Savunma Bakanlığı'nın önerisi ile sıkıyönetim ilan edilmesi Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmış ve bu durum Dahiliye Vekaleti'ne bildirilmiştir ²⁸². 5 Mart'ta alınan sıkıyönetim kararı asayişin sağlanması için 27 Kasım 1921 tarihinde bölgeden kaldırılmıştır. İsyana da çok yankı uyandırmadan bölgede yok olmuştur ²⁸³.

²⁸¹ “Çorum”, *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2039

²⁸² BCA, (F) 030. 18. 01, (Y) 01. 2. 8.2.

²⁸³ BCA, (F) 030. 18. 01, (Y) 01. 4. 39.9.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CUMHURİYETİN İLK ON YILINDA ÇORUM

3.1. Cumhuriyetin İlanı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolun başında milletimizin “kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti” kurmak üzere “ya istiklal ya ölüm” ilkesi ile başlatmış olduğu Milli Mücadele yatmaktadır. Bu süreç içinde Erzurum ve Sivas Kongrelerini takiben 23 Nisan 1920’de, milli iradeye dayanan Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış ve bütün dünyaya karşı, yayınladığı beyanname ile “egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğunu” ve “Büyük Millet Meclisi”nin üzerinde hiçbir makam bulunmadığını” ilan etmiştir. Gerçi bu meclis ve bu meclisin içinden çıkan “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” yapısı ve işleyişi yönünden, aslında ismi konmamış bir Cumhuriyet yönetiminden farksızdır. Ama Milli Mücadele’nin zaferle bitişi, Saltanat’ın kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasından sonra artık Milli Mücadele dönemi kapanmış ve geriye Yeni Türkiye Devleti’nin siyasal devlet şeklinin ne olacağı sorunu kalmıştır. Bunun için gerekli çalışmalar aslında önceden beri sürdürülüyordu ancak yüzeyle çıkması için zamanının gelmesi bekleniyordu ki artık o zamanda gelmişti. TBMM’nin açılmasından sonra 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu benimsemiş ve bu kanunun maddesindeki “*Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir. İdare usulü halkın kendi kaderini fiilen kendisinin idare etmesi ilkesine dayanır.*” cümleleri aslında o zamanlar adı söylenmemekle beraber Cumhuriyet’e doğru gidişi açıklamaktadır.

Cumhuriyet yolunda yapılan hazırlıklardan en önemlisi Anayasa değişikliğidir. Lozan anlaşmasının imzalanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyete giden Anayasa değişikliklerini bir müsvette kâğıdı içerisine yapmış, daha sonrada bunu özel kalemi olan ve kişisel güvenini kazanmış olan Hasan Rıza Soyak’a vererek temize geçmesini ve burada yazılanların sadece ikisi arasında kalmasını bunu amirlerine dahi bahsetmemesi gerektiğini söylemiştir. Bu kağıt aslında 20 Ocak 1920 yılında kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun devlet

şekline ait maddelerini değiştiren ve Türk devletine “Cumhuriyet” şeklini verecek olan taslağı kapsamıştır. Cumhuriyet ilan edilmeden önce aslında gerek ülkede gerek ise tüm dünyada en büyük yankıyı Mustafa Kemal Atatürk’ün, Avusturya’da yayınlanan Neue Freie Presse muhabirlerinden Lazar’a 22 Eylül 1923’de verdiği demeç olmuştur. Bu demeç ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yapılacak değişikliklere değinmiş, Türkiye’nin rejiminin Cumhuriyet ve başkentinin de Ankara olacağını belirtmiştir²⁸⁴.

Haberin yayınlanması ile Cumhuriyet tartışmaları içerde ve dışarıda yankısı çok büyük olmuştur. Hatta Fransızların tanınmış gazetelerinden olan Le Temps’da Fransızlar “... Türkler Cumhuriyeti ilan ettikleri zaman önce onları Fransızlar kutlayacaktır” diyerek yayın yapmışlardır. Bu haber dönemin Çorum gazetesinde de yayınlanmıştır.

*“Tana Gazetesi baş makalesinde Cumhuriyet idaresinin Türk ananeti ile hiçbir vecihle gayr-i kabil-i telif olmadığını ispat ile ilmin İslam hükümdarlarının halkçılık zihniyetinde bulunduklarını hatırlatıyor. Mezkur gazete netice-i makal olarak idare-i mutlakanın alel-ekser milletleri şiddetle ikaz eylediğini bunun tecrübesinin Fransa’nın kendi efkar ve mütalaatını hiçbir kimseye kabul ettirmek iddiasında bulunmamakla beraber Cumhuriyeti ilan ettiği zaman Türkiye’yi tebrik edeceğini kayıt ediyor.”*²⁸⁵

Mustafa Kemal’in Avusturya gazetesine vermiş olduğu demeçten kısa bir süre sonra Halk Fırkası 5 Ekim 1923’te büyük divanını toplamıştır. Altı saat süren uzun toplantının ardından Anayasada yapılacak değişiklikleri yerine getirecek görevli bir uzman heyeti seçilmiş ve heyet hemen çalışmalarına başlamıştır. Mustafa Kemal bu heyetin çalışmaları ile çok yakından ilgilendiği için heyete sık sık başkanlık etmiştir²⁸⁶.

²⁸⁴ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara 1990, s. 213- 215.

²⁸⁵ *Çorum*, 24 Ekim 1923, Sayı 130, s. 2.

²⁸⁶ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu*, İstanbul 1955, s. 43.

Yeni rejim için Anayasa değişikliği ile ilgili çalışmaları yürütecek komisyon kurulduktan sonra geriye birde ülkenin merkezinin seçilmesi kalmıştı. Ankara'nın hükümet merkezi olması konusunda bir tasarının hükümet içerisinde müzakere edilmesi ve işbirliği sağlanması zaman alacak ve dayanışma içinde çalışması da güçlükler arz edecekti. Bu bakımdan meselenin süratle çözümlenmesi ve Bakanlar Kurulu üyeleri arasında herhangi bir uyuşmazlığın çıkmaması açısından Ankara'nın hükümet merkezi olması konusu bir hükümet tasarısı şeklinde değil bir kanun teklifi şeklinde, İsmet Paşa ve 14 arkadaşının birlikte hazırladıkları bir önerge ile TBMM'ye gelmiştir. İsmet Paşa'ya göre Ankara'nın başkent yapılmasının çeşitli iç ve dış nedenleri vardı. Buna göre İstanbul Hükümeti'ni ve İstanbul muhitini tanıyan yabancılar vardı ve onlar İstanbul'un merkez yapılmasını ve burada yapılacak merkezin o muhiti tanıyan insanlar tarafından kurulmasından yana olmaları, Lozan anlaşması gereğince boğazların askeri bakımdan tamamıyla açık ve emniyetsiz olması bunun endişe yaratması, ayrıca merkez Ankara olur ise Anadolu'nun ortasında bulunarak devlet çalışmalarının daha rahat olacağı görüşünde olması, yine İstanbul aydınının İstanbul'un merkez olmasından yana olması ve hilafet merkezinin İstanbul'da bulunmasından dolayı karışıklığa sebebiyet vereceği endişesinden Ankara'nın merkez yapılması daha uygun görülmüştür²⁸⁷.

Aslında İsmet İnönü'nün Ankara'nın başkent olmasını isteme sebebi kısaca Ankara'nın ülkenin kuvvet kaynaklarına yakın olması, coğrafi ve stratejik durumu ile iç ve dış tehlikelere karşı güvenli olması olmuştur²⁸⁸.

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması ile Ankara fiilen başkent görevini üstlenirken²⁸⁹ 13 Ekim 1923 günü, mecliste yapılan uzun görüşmeler sonucunda anayasaya konan ek bir madde ile "*Türkiye Devleti'nin Makam-ı idaresi, Ankara şehridir.*"²⁹⁰ Ankara yeni devletin baş şehri olmuştur. Böylece yeni devletin başşehri

²⁸⁷ İsmet İnönü, *Hatıralar*, II, Ankara 1987, s. 166-169.

²⁸⁸ Naşit Uluğ, *Siyasi Yönleri ile Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 1973, s. 367-368.

²⁸⁹ Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İstanbul 1998, s. 45.

²⁹⁰ Atatürk, *Nutuk...*, II, s. 796.

olacağı şeklindeki görüşlere son verdiği gibi Cumhuriyet'in ilanı içinde önemli bir adım atılmış oldu.

Cumhuriyetin ilanı için önemli adımlar atılırken 27 Ekim 1923'de Vekiller Heyeti istifa etmiştir. Bu istifalar TBMM'sinde okunduktan sonra, yeni bir Vekiller Heyeti kurma yolunda çalışmalara başlanılmıştır. Tertip edilen listeler üzerinde bir birliğe varmanın güçlükleri ortaya çıktığından, Halk Fırkası yönetim kurulu bir liste düzenleyerek, Fırka Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya durumu bildirmiştir. Listede yer alan isimlerin bir kısmının muvafakatlerinin alınması ve kesin bir liste düzenlemesi gerekmiştir. 28 Ekim 1923 günü Çankaya'da İsmet Paşa (İnönü), Fethi Bey (Okyar), Kâzım Paşa (Özalp), Kemalettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rize Mebusu Fuat ve Afyon Karahisar Mebusu Ruşen Eşref Bey, Mustafa Kemal Paşanın misafirleri olarak akşam yemeğine davet edilmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, yemek esnasında, "yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz" demiştir. Yemekten sonra Çankaya'da misafir kalan İsmet Paşa (İnönü) ile birlikte Mustafa Kemal bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Atatürk'ün söylediği ve İsmet Paşanın kaleme aldığı müsvedde, 20 Ocak 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi öngörülmüştür. Atatürk, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesine, "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyet'tir." cümlesinin eklenmesini uygun görmüştür ²⁹¹.

Halk Fırkası grubu 29 Ekim günü sabah saatlerinde, Heyet-i Vekile'yi belirlemek üzere toplanmıştır. Yapılan görüşmelerde, tartışmalar yaşanmış ve Heyeti İdare'nin hazırladığı hükümet listesi reddedilmiştir. Bazı kişiler Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini açıklaması ve durumu düzeltmesi için teklif vermişlerdir. Bu teklifin verilmesi ile Mustafa Kemal Paşa kürsüye gelerek, hükümet bunalımının çözülebilmesi için bazı temel değişikliklere ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Yapılan görüşmelerden sonra, Çankaya'da hazırlanan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu değişiklikleri akşam saatlerinde toplanan Meclis Genel Kurulu'nda da görüşülmüş ve Cumhuriyet'in ilanı oy birliği ile kabul edilmiştir. Yine oy birliği ile Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçilmiştir ²⁹². Bu durum Çorum gazetesinde de "Ankara Mektubu" başlıklı haberi ile ana sayfada yer almıştır.

²⁹¹ Eroğlu, *Türk İnkılap*, s. 219.

²⁹² Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin...*, s. 87-88.

“... Cumhuriyetin İlanı üzerine riyaset-i cumhura kimin geleceği konusunda bir an bile düşünülmezsizin Başkumandan Gazi Mustafa Paşa hazretleri intihap buyrulmuştur...”²⁹³

3.2. Çorumda Belediyecilik

3.2.1. Cumhuriyetin İlanında Belediyecilik

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti’nden 389 belediye devralmıştır. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yeni bir yapılanmaya gidilirken Türk idare yapısında belediyeler de çok önemli bir yer tutmuş ve bu konuda pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak 1920’lerden 1930’lara kadar olan dönemde Türk belediyeciliği halen Osmanlı Devleti’ndeki gelişmemiş belediyecilik anlayışı etkisinde kalmış ve onun devamı niteliği taşımıştır. Bu dönemde yeni yapılan düzenlemeler oldukça yüzeysel ve dağınık kalmıştır. Bu nedenle 1923-1930 dönemi bir çeşit hazırlık dönemi olmuştur. Cumhuriyet rejimi ilk yıllarda önemli belediyecilik ve imar sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu da Cumhuriyetin ilk zamanlarında belediyeciliği bu sorunlara aranan çözümler ve uygulamalar içinde olmasına yol açmıştır. Cumhuriyet hükümeti savaş sonrasında iki önemli belediyecilik ve imar sorununu çözmek zorunda kalmışlardır. Sorunlardan birincisi, özellikle Batı Anadolu’daki kentlerin savaş sonrası durumunun yeni koşullara uydurulmasıdır. Yunan işgali sonrasında Batı Anadolu kentlerinin önemli bir kesimi yangına maruz kalmış, yanan kesimlerin imar edilmesi en önemli ihtiyaç olmuştur. Cumhuriyet’in karşılaştığı ikinci önemli sorun ise, Ankara’nın başkent olarak ilan edilmesiyle Ankara’da modern bir başkent yaratılmasıyla ilgili olmuştur. 13 Ekim 1923’de İsmet İnönü ve arkadaşlarının bir yasa önerisi kabul ederek Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin başkenti olmuştur²⁹⁴.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkede yeni başkent yapılan Ankara dışında hızla büyüyen kent olmamıştır. Bu durum belediyelerin sorunlarını bir ölçüde

²⁹³ Çorum, 21 Kasım 1923, Sayı 134.

²⁹⁴ İlhan Tekeli, *Cumhuriyet’in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)*, İstanbul 2009, s. 32.

hafifletmiştir. Bu nedenle Ankara dışında önemli bir konut ve arsa sorunu doğmamıştır. Bu durgunluk ülke nüfus artış hızının düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Oysa devlet, ülke nüfusunu hızla artırmayı siyasal bir amaç olarak benimsemiştir. Bunun için de sağlık koşullarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu konuda belediyelerce yapılacak çok şey vardır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki belediye programlarında bu nedenle sağlık ölçütü ön plana geçmiştir. Göz önünde tutulması gereken diğer bir durum da, savaş koşullarının içinde paranın enflasyon yüzünden çok değer yitirmiş olmasıdır. Zaten sınırlı olan belediye gelirleri (resimler ve vergiler) bu değer kaybı yüzünden tümüyle önemsizleşmiştir²⁹⁵.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden 389 belediye devralmış ve bu sayıda zamanla artış yaşanmıştır. Belediye sayısı 1923 yılında 421'e ulaşırken, 1924 yılında 426'ya 1930 yılında ise 492'ye yükselmiştir. 1923 yılında belediyelerin sayısal dökümü içme suyu olan yerler 20, fenni su tesisatı olan yerler 2, elektrik tesisatı olan yerler 4, mezbaha tesisatı olan yerler 17, pazar yeri olan yerler 90, spor alanı tesisleri olan yerleri 7 olmuştur²⁹⁶.

3.2.1.1. 1923-1930 Yıllarında Çıkarılan Belediye Kanunları

1924 yılında Cumhuriyetin, belediyeler konusunda çıkardığı ilk ve en önemli kanun, 423 sayılı Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu olmuştur. Bu kanunla belediyelere bazı yerel vergiler aktarılarak belediye bütçeleri desteklenmiştir. Ancak esas gelir, devlet bütçesinden sağlanmıştır. Belediye hesaplarının kontrolü de devletin denetiminde olmuştur²⁹⁷.

Cumhuriyet rejimi, belediyeleri mali olarak güçlendirirken, aynı zamanda mali hesaplarını da düzen altına almak için 1924 yılında "*Dâhiliye Vekâleti, Umumi Mahalliye-i Vilayet Müdüriyeti*" oluşturularak "*Usul-ü Muhasebe-i Belediye*

²⁹⁵ Tekeli, *Cumhuriyet'in Belediyecilik...*, s. 36-37.

²⁹⁶ Fethi Aytaç, "Belediye Kanunu'nun Oluşumu, Uygulanması ve Değişiklikler", *Türk Belediyeciliğinde 60. Yıl Uluslararası Sempozyumu*, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Ankara 23-24 Kasım 1990, s. 89.

²⁹⁷ Sıddık Tümerkan, *Türkiye'de Belediyeler*, İstanbul 1946, s. 68.

Talimatnamesi” hazırlanmıştır. Ancak uygulamada tam bir kontrol sağlanamamıştır. İlk yıllarda belediyelere sağlanan mali imkânlar, kısa bir süre sonra kanun değişiklikleriyle azaltılmıştır. Belediye kaynaklarının bir kısmı, merkezi hükümete aktarılmıştır ²⁹⁸.

Cumhuriyet rejiminin belediyecilik konusundaki diğer önemli girişimi, 16 Nisan 1924 tarihli 486 Sayılı Umur-u Belediyeye Mûteallik Ahkâm-ı Cezaiye Kanunu’dur. Bu kanun ile şehir yönetimine yargı hakkı tanınmıştır ²⁹⁹.

1882 tarihli Ebniye Kanunu’nun (Yapılar Kanunu’nun) 20, 21, 22, 23, 24 ve 25. maddelerini değiştiren 22 Nisan 1925 tarih ve 642 sayılı kanun da belediyeleri ilgilendiren önemli bir girişim içinde yer almıştır. 1882 Ebniye Kanunu ve 1925 tarihli 642 sayılı kanun, yangın yerlerinin yeniden düzenlenmesinde ve şekillenmesinde bir uygulama aracı olarak kullanılmıştır. Ebniye Kanunu’nda: çevresi yol ile sınırlı adaların ve mahallelerin tamamının ya da 10 haneden çoğunun yanması halinde buraların yeniden ve tarla gibi bölünmesi öngörölmüştür. Bu amaçla her arsa kare ya da dikdörtgen biçimine sokularak gerekli düzenlemeden sonra eski değeri de göz önünde bulundurularak önceki sahiplerine verilecek, yolların genişletilmesi amacıyla toprak sahiplerinden arsalarının dörtte birini geçmeyecek bir miktarının karşılıksız olarak alınabilmesi öngörölmüştür. Ebniye Kanunu’nda 1925 yılında 642 sayılı kanun ile yapılan değişiklikle belediye sınırları içinde bulunan 150’den fazla yapının yanmış olduğu mahalleler ile bunların bitişiğindeki bostan, bağ, bahçe ve arsa gibi yerlerin “tarla” sayılarak yeniden düzenlenmelerine imkân sağlanmışır ³⁰⁰.

Parasal güçleri sınırlı, personeli nitelik ve nicelik açısından yetersiz kuruluşlar olarak faaliyet gösteren belediyelerin durumunu düzeltmek için yapılan en önemli çalışma 3 Nisan 1930 tarihli 1580 sayılı “Belediyeler Kanunu” olmuştur. Bu kanun, bütün belediyelerle ilgili temel kanun niteliği taşıdığı için, 53 yıl yürürlükte

²⁹⁸ İlhan Tekeli-İlber Ortaylı, *Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi*, Belediyecilik Araştırma Projesi, Türk İdareciler Derneği Bilimsel Araştırma Dizisi:2, Ankara 1979, s. 33.

²⁹⁹ Tümerkan, *Türkiye’de Belediyeler*, s. 91.

³⁰⁰ Aytaç, “Belediye Kanunu’nun...”, s. 97.

kalmış olan “Dersaadet Belediye Kanunu” ve “Vilayet Belediye Kanunu”nu yürürlükten kaldırmıştır. 1580 Sayılı Kanunun hazırlanmasında beş esas ilke göz önünde tutulmuştur. Bunlar: belediyeler arası eşitlik, belediyelerin icraatlarında serbest bırakılması, belediyeler üstünde güçlü bir merkezi yönetimin denetimi olması, tek dereceli seçim ve halkın etkin denetiminin sağlanması, belediyelerin hizmet alanının genişletilmesidir ³⁰¹.

Fransız Belediye Kanunu’nun hemen hemen aynen alınmasıyla yapılan 1580 sayılı yasa ile verilen görevlerin yanı sıra, belediyelerin etkinliği İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar yeni görevlerin eklenmesiyle sürekli artmıştır. Belediyelerin görevlerindeki genişleme, bu kurumların taleplerinden dolayı değil, toplumdaki artan ve çeşitlenen hizmet beklentisini karşılamakta güçlük çeken devletin sorumluluklarını devretmesinden kaynaklanmıştır ³⁰².

3.2.2. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Çorumda Belediye

Çorum belediyesi 1875 yılında kurulmuştur. Asıl teşkilatlanmasını ise 1928 yılında oluşturmuştur. 112 kilometrekarelik alan üzerinde bulunan merkez ilçede 11 mahalle ve 12.000 hane mevcuttu ³⁰³.

Cumhuriyet öncesi dönemde Çorum şehri de diğer şehirler gibi büyük bir köy halinde iken, bugünkü medeni bir şehir olmak özelliğini Cumhuriyet’in ilanından sonra göstermiştir. Çorum beldesi sakinleri sıhhi ve medeni ihtiyaçlarından, temizlik, su, elektrik, parkların tesis ve tanzimi ile eğlence yerlerinin arttırılması, şehir haritalarının tanzimi gibi bir şehir haritasında aranacak en ufak ihtiyaç şehirde Cumhuriyet’in ilanından sonra verimli şekilde kendini göstermiştir ³⁰⁴. Bu verimliliğin oluşmasında en büyük katkı sahibi olan çalışan personel sayısı ise aşağıdaki şekildedir.

³⁰¹ Tekeli -Ortaylı, *Türkiye’de Belediyeciliğin...*, s. 51.

³⁰² Halis Yunus Ersöz, “5272 Sayılı Yasa Öncesinde Türkiye’de Belediyelerin Sosyal Politika Alanındaki Gelişmeleri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 50, Ankara 2005, s. 139.

³⁰³ 1973 Çorum İl Yıllığı, s. 327.

³⁰⁴ Çorum’da Cumhuriyetin On beş Yılı, İstanbul Tarihsiz, s. 19.

Tablo 3.1: 1929-1933 Yılları Arasında Çorum Genelinde Çalışan Memur Ve Daimi Müstahdemler:

Sene	Memur		Daimi Müstahdemler	
	Adet	Verilen maaş	Adet	Verilen Maaş
1929	33	21.266	49	16.115
1930	30	20.119	40	12.735
1931	28	16.264	34	11.261
1932	27	15.072	41	12.933
1933	26	15.210	32	11.290

Kaynak: DİE, 1929-1933 Belediye İstatistikleri, s. 361

Sadece şehir merkezinde çalışan memur ise 1929 da 14, 1930 da 10, 1931 de 8, 1932 de 8 ve 1933 yıllarında 7 kişi olup toplam 47 ‘dir. Daimi müstahdem olarak çalışanlar ise 1929 da 25, 1930 da 17, 1931 de 13, 1932 de 18, 1933 yılında 11 ile toplam 84 kişi ile memurdan daha fazladır.³⁰⁵

3.2.2.1. İmar Faaliyetleri

Çorum kentinin 1923-1950 döneminde nüfusu büyük ölçüde sabit kaldığı için bu dönemde kentin yapısının çok önemli bir yapısal değişiklik geçirmediği kentin imar yönünde yapılan işlerin daha çok yolların genişletilmesi, kaldırımların döşenmesi ve park yerlerinin kurulması düzeyinde olduğu görülmüştür.

1890 yılında Harita Yüzbaşısı Ömer oğlu Osman tarafından yapılan kentin haritası göre, kentte 45 mahallede 3.654 İslam ve 119 Hıristiyan olmak üzere 3673 hane oturmaktadır. Kentte 1.100 dükkân, 12 han, biri çifte olmak üzere 4 hamam, 135 çeşme, 2 kütüphane, 10 medrese, 1 cami-i kebir 23 minareli camii, 21 mescit bulunmaktaydı. Kentin merkezinde bakırcılar, demirciler, kunduracılar, kavaflar, kalaycılar, kasaplar, saraçlar, terziler, keçeciler ve çarıkçılar için ayrı ayrı oluşmuş çarşılar yer almıştır³⁰⁶.

³⁰⁵ DİE, 1929-1933 Belediye İstatistikleri, s. 371.

³⁰⁶ İlhan Tekeli, “1923-1950 Döneminde Çorumdaki Gelişmeler”, 5. Hitit Festivali Komitesi, Çorum Tarihsiz, s. 212.

1930 yılında Cumhuriyet yönetimi, 1580 sayılı Belediyeler ve 1593 sayılı Umum-i Hıfzıssıhha yasalarıyla, belediyelerin imar planları yaptırması zorunluluğunu getirilmişti. Çorum'da ilk imar planı yaptırma girişimi 1933 yılında Baha Çorbacıoğlu'nun birinci Belediye Başkanlığı dönemine rastlamıştır. Bu durumun teşvikçisi de İhsan Sabuncuoğlu olmuştur. “ Baha Çorbacıoğlu'nu tebrik için ziyaret vardığımda teklif ve rica ettim, memleketin imar ve sokakları tanzim ve tevsie muhtaçtır her gelen reis veya vali imar rastgele harcamasın. Tez elden şehir imar planı hazırlatılsın ve bu plan tedrici tatbik olunsun dedim ve bu durumu Baha Bey isabetli buldu ve Çorum'da Nafia Müdürü olarak bulunan Nusret Bey bu durum için uygun bulunarak kendisiyle anlaşılmıştır. O zamanın parası ile 500 lira ücret ile ve kırtasiye masraflarının karşılanması karşılığında anlaşma sağlanmıştır.” Bu plan bir yılda yapılmış ancak uygulamaya konulmamıştır³⁰⁷.

İkinci imar planı girişimi ise 1939 yılında Sabri Özsoy ve mühendis Schleicher tarafından kentin haritasının yapılmasıdır. Sonrada Bayındırlık Bakanlığı Şehircilik Fen Heyetinde görevli Gustav Oelsner 1/3000 Ölçekli bir plan hazırlamıştır³⁰⁸.

Hamburg kenti planlamasını yapan Oelsner, Almanya'da Hitlerin iktidara gelmesi üzerine ülkesini terk etmek zorunda kalmış, tanınmış bir plancıdır. Daha sonraları da İstanbul Teknik Üniversitesi'nde ders vermiş, şehircilik kürsüsünün kurulup gelişmesine yardımcı olmuştur. Oelsner Çorum belediyesinin sınırlı mali gücünü göz önüne alarak çok mütevazı bir plan önermiştir. Ve bu plan çerçevesinde kentte imar konusunda yapılacak beş iş saptamıştır. Bunları ise şöyle sıralamıştır:

“1. Samsuna giden ve aynı zamanda çok uzak bulunan park ile irtibatı temin eden yolu inşa etmek ve bu yol üzerinde parkın karşısına gelmek üzere spor tesisatı vücuda getirmek.

2. Pazarı tanzim etmek, hububat pazarım başka tarafa kaldırmak ve eski Hükümet konağı mevkiine bir hal (çarşı) tesis etmek.

³⁰⁷ İhsan Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*, Kısım II, Çorum 2008, s. 30.

³⁰⁸ “Çorum”, *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2073.

3. Merkezde münakalâtı tanzim etmek, birbirine muvazi olarak giden her iki anayolu ve bunların merkez meydanıyla olan irtibatlarını ıslah etmek.

4. Halkevinin arkasında hükümet konağı ile yeni halkevi binası sinema, inhisar idaresi ve bir belediye binası, postanene, banka ve otel vücuda getirerek merkezi bir meydan elde etmek.

5. Civardaki kasabalarda irtibat temin eden bilumum esas yolları ıslah etmek. Şehrin etrafını bir yeşil saha çemberi ile çevrilmelidir. Bu yeşillik büyük bir park sahası olarak spor tesisatını ve yeni iskân mahallesinin methal mahallelerini, eski ve güzel kaleyi, büyük mezarlığa fidanlığı ve çayın kenarım içerisine almalıdır.”³⁰⁹

Kentte yapılan bütün imar faaliyetleri yıllara göre sıralanacak olur ise şu şekildedir:

1923 yılında:

Samsunda Mehamîzadelardan alınan Berlest marka 30 beygir kuvvetinde benzin çalışan kamyon motoru alınarak montajı yapılmış ve basit bir şebeke tesisiyle şehir sokaklarının bir kısmına elektrik verilmiştir. Bu suretle Anadolu’da elektrikle sokak tenviri işi ilk defa Çorum’da görülmüştür.

1924 yılında:

Çarşı içerisinde şahsa ait bir hanın yanmış olmasından dolayı yangın yerinde düzenlemeler yapılmış, dış mahallelerin bazılarında lâğım ve kaldırım yapılmıştır.

1925 yılında:

1.5 tonluk fiat markalı arazöz (itfaiye aracı) satın alınmış, itfaiye teşkilâtı oluşturulmuş, elektrik santraline yeni bir dinamo konmuş.

1926 yılında:

Şehrin muhtelif semtlerinde 314,75 ton istiap hacminde 12 adet yangın havuzu yapılmış, şehrin lüzum görülen muhtelif mahallerinde 2 kilometre kaldırımın inşa ve tamiri yapılmış, çarşı ve pazarda satılan gıda maddelerinin muayeneleri için alet ve edevat alınmıştır.

³⁰⁹ Tekeli, “1923-1950 Döneminde...”, s. 214-215.

1927 yılında:

Şehir halkının içmekte olduğu suların sıhî şartlardan tamamıyla uzak olduğu göz önüne alınarak şehre gelen 4 şebeke suyunun (Serpın, sıklık, mürsel, ılıca) kontrolü yapılmıştır. Yaptırılan kontroller sonucunda mürsel suyunun diğer şebeke sularına göre yakın olmasından daha ekonomik ve bakteriyolojik muayeneleri sağlık açısından uygun olmasından dolayı 250 metre ana boru şehre çekilmiştir. Hükümet binası avlusu yaptırılmış.

1928 yılında:

Ağaç pazarı meydanlığı civarında arsa istimlak edilerek genişletilmiş. Kapalı pazar tesis edilmiş, umumî parka beşer tonluk üç adet havuz yaptırılmış.

1929 yılında:

Çomar deresi üzerinde yarı kârgir bir köprü inşa ettirilmiş.

1930 yılında:

1923 yılında tesis edilen elektrik tenviratı için kullanılan motor işlemez bir hale gelmiş olmasından 30 beygirlik bir dizel motoru alınarak, monte edilmiş, pamuk hane bahçesine bir yangın su deposu yaptırılmış, Umumî parkın kapısı yaptırılmıştır.

1931 yılında:

Mürsel suyundan günlük 540 ton su akacak şekilde borular döşenmiş ve 7.700 metre boruda şehrin bazı kesimlerine çekilerek 33 çeşme yaptırılmıştır.

1932 yılında:

Belediye binası ittihaz edilmek üzere emlakî mülkiyeden bir ev satın alınmış, şehir dışında Samsun şosesi üzerinde 800 tonluk kârgir müşteil maddeler deposu inşa ettirilmiştir

1933 yılında:

Yeniyol mahallesinde Gazi caddesi, adı ile açılan caddenin 150 metrelik kısmı açılmış ve şehrin iç kısmına yakın yerine de bir tane havuz yaptırılmıştır. 1.150 metre de kaldırım inşa edilmiştir³¹⁰.

³¹⁰ Çorum'da Cumhuriyetin On beş Yılı, s.19-21.; DİE, 1929-1933 Belediye İstatistikleri

Yapılan bu çalışmalara Çorum şehir belediyesinin bazı yıllar için yapmış olduğu masraflar 1929 senesinde 4.874, 1930 yılında 3.627, 1931 de 2.476, 1932 de 6.167, 1933 senesinde de 6.251 lira olmuştur³¹¹.

3.2.2.2. Çorumda Elektrik Hizmeti

Çorum belediyesi Anadolu’da elektriğe ilk kavuşan kentlerden bir tanesidir. Bunun ile ilgili ilk olarak Çorum gazetesinde geleceğine dair haberler alınmış, *“Belediyemizin şehri elektrikle tenvir hususunda vaki olan faaliyeti hitam bulmak üzeredir. Umumi caddelere teller temdid edildiği yeni lambalar kısmen taliki gibi techizat noksanından kısmı mühiminin ikmaliyle akşam tecrübeleri icra edilmiştir. Yakın bir zamanda şehrimizin elektrik ile tenvir edileceğine belediyece ihtimal verilmektedir.”*³¹² ilerleyen tarihlerdeki yayınlarından da elektriğin şehre geldiği ve halkın memnuniyeti dile getirilmiştir. *“Şehrimiz, fennin medeni ve en kuvvetli ziyasıyla karanlıklardan, zayıf idare lambalarının kifayetsiz tenviratından kısmen kurtuldu. Üç dört günden beri şehrin mühim caddeleri elektrikle tenvir edilmektedir. Elde mevcut motor ve dinamonun küçük olması neticesi şehrin umumi tenviratı temin edilememişse de hâlihazır muvaffakiyetin gelecek için bir mukaddeme olduğuna itimat ediyoruz. Belediyemiz elinde mevcut varidat ve salahiyyetten istifade ederek halkı her suretle müstefit, ihtiyacımızı temine sarfı mesai ettikçe, halkın kendilerine karşı hürmet ve itimadı bittabi o nispette tezayüt etmiş olacaktır...”*³¹³ tüm bu haberler bize şehirde elektriğin hangi tarihten itibaren geldiğini göstermektedir.

Yine 16 Haziran 1927 tarihli Fikret gazetesinin bir sayısında Çorum cadde ve sokakların elektrik ile aydınlatıldığının yazılması 1927 yılında şehir de elektrik olduğunun bilgisini vermektedir³¹⁴.

1923’de 30 beygir gücünde motor ile üretilen elektrik enerjisi yalnızca kent sokaklarının aydınlatılmasında kullanılıyordu. Benderlioğlu Nuri Efendinin Belediye Reisliği sırasında Samsun’da Mehamizadelerden, Berliet marka benzinle çalışan bir

³¹¹ DİE, 1929-1933 Belediye İstatistikleri, s. 251

³¹² Çorum, 4 Haziran 1924, Sayı 161, s. 2.

³¹³ Çorum, 18 Haziran 1924, Sayı 163.

³¹⁴ Fikret, 16 Haziran 1927, Sayı 59, s. 2

kamyon satın alınmıştır. Bu tesisatın yeteniz kalması üzerine Pertev Bey'in Belediye Başkanlığı döneminde yeni bir tesis yapılarak beygir gücü 240 'a yükseltilmiştir³¹⁵.

Çorum şehir belediyesi elektrik tesisatı için bazı yıllar yapmış olduğu masraflar ise 1929 senesinde 17.105, 1930 yılında 20.514, 1931 de 12.563, 1932 de 10.948, 1933 senesinde de 12.478 lira şeklindedir. Kentin 1937 yılında abone sayısı 525 iken bir yıllık elektrik ihtiyacı 7.500.000 Kw/saat olup 4.000.000 Kw/saati temin edilmekte, 3.500.000 Kw/saati açık bulunmaktadır. Elde edilen elektriğin 980.000 Kw/saati belediyenin kendi motorları için 3.020.000 Kw/saati ise çimento fabrikasından sağlanmaktadır³¹⁶.

3.2.2.3. Çorumda Su Hizmeti

Çorum belediyesi öteden beri halkın en önemli ihtiyacı olan suyu temin edememiş, bilhassa halk yaz ve sonbahar aylarında çok sıkıntı çekmiştir. Cumhuriyet'in başında kentin suyu künklerle (su borusu) ya da daha ilkel kanallarla başlıca dört kaynaktan karşılanmaktaydı. Bunlardan birincisi Ilıca kaynağıydı, 2,626 m künk ile kente geliyor, günde 345 metreküp su akıtiyordu. Sıcak olan bu su hamamlara veriliyordu. İkinci ve üçüncü kaynaklar Serpin ve Sıklık suları, 11950 m. den Avgın (üstü kapalı yada açık olan su yolu) ile getiriliyor ve günde 835 metreküp su sağlıyordu. Bunlarda kent içinde 6.430 metrelik su borusu ile 192 çeşmeye dağıtılmıştır. Dördüncü su 3 km. uzaktan getirilen Mürsel suyu olmuştur³¹⁷.

1924 yılında, halk kente sağlıklı içme suyu sağlamak için Nafia Başmühendisi Ahmet Rıza Bey'e bir inceleme yaptırdı ise de bunun yetersiz kalması üzerine Rıza Bey 1926 Rampeli Şirketine belediyeye ait bu dört suyunda projesini hazırlatmıştır. 1927 yılın da bu dört sudan Mürsel suyunun kente yakınlığı nedeniyle bütçeyi zorlamamsı ve bakteriyolojik muayenelerinin daha uygun olması üzerine 250 metrelik boru döşemesi yapılmıştır. Şevket Bey'in Belediye Başkanlığı sırasında 1931 yılında su projesinin 540 tonluk sürekli olarak su akan borular kente kadar

³¹⁵ Tekeli, "1923-1950 Döneminde...", s. 217.

³¹⁶ DİE, *1929-1933 Belediye İstatistikleri*, s. 251.; *1967 Çorum İl Yıllığı*, s. 297.

³¹⁷ Tekeli, "1923-1950 Döneminde...", s. 217.

döşenmiş ve kent içine 7.700 metrelik demir boru döşenmesi ile 33 umumi çeşme yapılmıştır. 1933 yılında Mürsel suyu kente günde 1.410 metreküp su sağlıyor, 75 çeşmeye ve üç havuza da dağıtılıyordu. Böylece Çorum 1933 yılında Türkiye’de ilk sağlıklı su şebekesi alan kentlerden birisi olmuştur. Çünkü 1936 yılında tüm ülkede yalnızca 32 kentte su şebekesi bulunmaktaydı. Çorum’da evlere su verilmesine ise 1934 yılı sonrasında Pertev Beyin Belediye Başkanlığı zamanında başlanmıştır ³¹⁸.

Çorum şehir belediyesi su tesisatı ve tamiri için bazı yıllar yapmış olduğu masraflar 1929 senesinde 17.4.456, 1930 yılında 6.366, 1931 de 66.952, 1932 de 3.818, 1933 senesinde de 3.357 liradır. ³¹⁹

1940 yılında su abonesi olan 119 ev, 13 resmi kuruluş, 20 otel, hamam ve umumi yer vardı. 1948 yılında ev abonesi 380’e, resmi daire abonesi 26’ya, otel, hamam ve umumi yer abonesi de 42’ye yükselirken, sokak çeşmelerinin sayısı da 121’e yükselmiştir. Bu durumda kentli hanelerin yüzde 9’undan fazlası sokak çeşmelerini kullanmaktadır ³²⁰.

3.2.2.4. Diğer Hizmetler

1924 yılında çarşı içinde bir hanın yanması üzerine 1,5 tonluk fiat markalı yolları ve yol kenarlarını sulamak maksatlı bir araç (arazöz) alınmıştır. 1925 yılında itfaiye teşkilatı kurulmuş olup burada 1 itfaiye eri, 1 onbaşı, 9 er 5 şoför, 1 bacacı olmak üzere 17 personel çalışırken 4 adet Ford yolları ve yol kenarlarını sulamak için araç, 1 tanede klavuz otosu bulunmaktaydı. 1926 yılında kentin çeşitli yerlerinde toplam 414 metreküp kapasiteli 12 adet yangın havuzu yaptırılmıştır. 1930 yılında pamuk hanı bahçesine bir yangın su deposu daha yaptırılmıştır. 1931 yılında kente demir boruyla su getirilmesinden sonra 1934 yılında bu şebeke üzerinde 50 tane yangın musluğu konulmuştur.

³¹⁸ *Çorum’da Cumhuriyetin On beş Yılı*, s. 20-21.

³¹⁹ DİE, *1929-1933 Belediye İstatistikleri*, s. 251.

³²⁰ Tekeli, “1923-1950 Döneminde...”, s. 217.

Tablo 3.2.: 1929-1930 Yılları Arasında İtfaiye Araçları, Çalışan Kişiler Ve Bunların Maaşları:

Sene	Arazöz	Tekerlekli Tulumba	Tekerleksiz Tulumba	İtfaiye Vesayetinin Bedeli	Çalışan Sayısı	Verilen Senelik Maaş
1929	1	1	9	8.300	18	2.560
1930	1	1	9	8.300	18	2.850
1931	1	1	9	8.300	18	2.155
1932	1	1	9	8.300	17	1.771
1933	1	1	8	6.280	19	1.955

Kaynak: DİE, 1929-1933 Belediye İstatistiği, s. 383

Bunlar şehrin kazaları ile beraber sayısal verileri iken sadece merkezde 1929-1933 yılları arasında 1 tane arazöz ve tekerlekli tulumba vardır. 1929-1933 yılları arasında 2 adet tekerleksiz tulumba var iken 1933 yılında bu sayı 1'e düşmüştür. 1929-1931 yılları arasında çalışan işçi sayısı 5, 1932-1933 yıllarında ise 4 kişiden oluşmuştur³²¹.

Yapılan diğer bir hizmet de sokaklarda ki çöplerin toplanmasıdır. Kent içinde çöp toplama hizmetleri ilk yıllarda atlı çöp arabaları ilgilenirken, 1933 yılında çöp toplama hizmetleri 18 arabayla yapılmıştır. 1936 yılında çöp arabalarına dört yeni araba daha eklenmiş ve ilk olarak bir tanede temizlik kamyonu alınarak çöp toplama işi motorize edilmeğe başlanmıştır³²².

Tablo 3.3: 1929-1933 Yıllarında İtfaiye Araçları Dışındaki Bazı Belediye Araçlarının Sayısı İle Çalışanlarının Sayı ve Maaşları:

Seneler	Sulama arabası	Süpürme Arabası	Çöp Arabası	Memur	Amele	Senelik Maaşlar
1929	-	10	26	9	9.461	13.580

³²¹ DİE, 1929-1933 Belediye İstatistiği, s. 392.

³²² Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine...*, s. 24-28.; Tekeli, "1923-1950 Döneminde...", s. 218.; 1967 *Çorum İl Yıllığı*, s. 298.

1930	-	9	26	9	8.450	8.450
1931	-	12	25	6	8.509	8.509
1932	-	9	27	6	8.420	8.865
1933	2	-	29	10	8.406	6.708

Kaynak: DİE,1929-1933 Belediye İstatistiği, s. 405

Tablodaki verilere göre en az araç sulama aracında, en fazla araç ise çöp arabasıdır. En çok çalışanın olduğu sene de 1929 senesidir. Maaşlar lira olarak verilip en çok paranın ayrıldığı yıl yine 1929 yılıdır.

Tablo 3.4.: Çorum Şehir Merkezinde Bulunan Araç ve Memurlar

Seneler	Sulama arabası	Süpürme Arabası	Çöp Arabası	Memur	Amele	Senelik Maaşlar
1929	-	2	18	7	9.360	10.000
1930	-	2	18	7	8.840	5.000
1931	-	3	16	4	8.820	5.500
1932	-	3	15	4	8.320	5.500
1933	1	-	16	1	8.400	4.313

Kaynak: DİE,1929-1933 Belediye İstatistiği, s. 415

Yukarda ki tablo ve bir yukarısındaki tablo incelendiğinde tek bir tane olan sulama aracının da merkezde olduğu görülmektedir. Çöp arabalarının ve çalışan memurların birçoğu merkezde yer almaktadır. Yine amele olarak çalışan işçilerin nerdeyse tamamının merkezde görev aldığını görüyoruz. Bu durum bize merkezde belediye faaliyetlerinin iyi bir şekilde yerine getirildiğini göstermektedir.

3.2.2.5. Kaza Belediyeleri

İskilip Belediyesi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında belediye için 50.589 lira sarf edilerek bir eczane, bina ve arsa istimlakı, park, spor sahası, anıt, mezarlık duvarı, yangın havuzu, gazhane, cadde kışad, kaldırım tamir ve inşası, fennî su menbaı, mezbaha, dispanser, memleket haritası, imar plânı, su projesini yaptırılmıştır.

Tablo 3.5.:İskilip Belediyesinin Çeşitli Alanlarda 1929-1933 Senelerinde Yapmış Olduğu Harcamalar:

Sene	İdari ve Hesap İşleri	Sihhat ve Hayır İşleri	İmar ve Tezyin	Elektrik tesisatı	Su Tesisatı ve Tamiri	İtfaiye	Muhtelif Sair Masraflar	Toplam
1929	8.682	1.638	17	-	2.304	782	40	13.463
1930	3.584	1.232	21	-	2.014	1.434	210	8.495
1931	3.171	748	499	-	1.497	413	116	6.444
1932	3.158	770	502	-	1.442	502	141	6.515
1933	3.685	708	2.548	1.864	295	142	4.580	13.831

Kaynak: DİE, 1929-1933 Belediye İstatistikleri, s. 281

Yukarıdaki tabloya göre İskilip Belediyesi kazanın imarına önem vermiş ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak için bütün alanlarda birçok işler yapmıştır ki bunu yıllara göre yapılan masraflardan görmekteyiz. 1929 yılı idari ve hesap işleri için harcamanın en çok olduğu yıl iken 1932 yılı bu alanda harcamanın en az olduğu senedir. Kaza imar ve tezyin için harcamayı en fazla 1933 yılında yaparken, yine bu yıl içerisinde kendinden önce hiç olmayan elektrik tesisatı içinde harcamalarda bulunmuştur. Su tesisatı ve harcamalar için en fazla harcama yine Cumhuriyet'in ilk zamanlarında görülürken ilerleyen zamanlarda azaldığı saptanmaktadır. Tüm alanlara göre en çok harcamanın toplam 13.831 lira ile 1933 senesinde olduğu, en az harcamanın ise 6.444 lira ile 1931 yılında gerçekleştiği görülmektedir.

Alaca Belediyesi

Belediye'ye kasabanın imar ve ıslahı için 8.380 lira sarf edilmiş ve bu para ile 3 çeşme, 3 su deposu, bir park, havuz, 2 umumî hela, itfaiye garajı, 6 adet dükkân, bir rıhtım meydana getirilmiş ve 1.500 metre kaldırım yeniden yaptırılmıştır. Köy yolları üzerine 24 köprü, 138 menfez, 265 kilometre köy yolu, üç köy konağı, 45 çeşme, 64 çamaşırılık, iki adet köy parkı, 6 çam fidanlığı, 61 söğüt kavak fidanlığı, üç tane de su kuyusu meydana getirilmiş ve bunların parası köy sandıklarından temin edilmiştir.

Tablo 3.6.:Alaca Belediyesi'nin Çeşitli Alanlarda 1929-1933 Senelerinde Yapmış Olduğu Harcamalar:

Sene	İdari ve Hesap İşleri	Sihhat ve Hayır İşleri	İmar ve Tezyin	Elektrik tesisatı	Su Tesisatı ve Tamiri	İtfaiye	Muhtelif Sair Masraflar	Toplam
1929	1.428	321	465	417	44	16	4.271	6.962
1930	2.505	462	8	874	206	-	1.106	5.161
1931	1.700	472	81	600	109	-	598	3.560
1932	1.500	530	3.000	549	86	-	919	6.534
1933	1.999	728	270	192	275	-	3.385	6.849

Kaynak: DİE, 1929-1933 Belediye İstatistikleri, s. 281

Yukarıdaki tabloya göre Alca Belediyesi en çok masrafı Cumhuriyetin ilk yıllarına gelen 1929 yılında toplamda 6.962 lira ile yaptığı görülürken, en az masrafı ise 3.560 lira ile 1931 yılında yapmıştır. Bu durum ile en az masrafın olduğu yıl İskilip kazası ile aynı yıla denk gelmektedir. En çok masrafın olduğu alan ise İdari ve hesap işlerinde olurken en az masraf itfaiye alanında olmuştur.

Sungurlu belediyesi

1923'den 1938 yılına kadar Sungurlu kasabasının imarı için 25.423 lira sarf edilmiş ve bu para ile dört kulübeyi havi bir, park, elektrik santrali, anıt, sinema binası, bir bahçe, beş tane çeşme, bir kahvehane, iki asri halâ meydana getirilmiş bunlardan maada belediye binası ve kasabanın kaldırımları tamir ve yeniden bir miktar kaldırım inşa ettirilmiş, belediyeye lüzumlu olan bir kaç arsa da istimlak edilmiştir.

Tablo 3.7.:Sungurlu Belediyesi'nin Çeşitli Alanlarda 1929-1933 Senelerinde Yapmış Olduğu Harcamalar:

Sene	İdari ve Hesap İşleri	Sihhat ve Hayır İşleri	İmar ve Tezyin	Elektrik tesisatı	Su Tesisatı ve Tamiri	İtfaiye	Muhtelif Sair Masraflar	Toplam
------	-----------------------	------------------------	----------------	-------------------	-----------------------	---------	-------------------------	--------

1929	2.257	1.408	701	2.410	24	240	3.254	10.294
1930	2.350	980	1.198	3.418	815	240	2.697	11.693
1931	2.425	1.592	476	3.288	112	384	4.081	12.358
1932	2.317	638	310	3.650	43	384	4.316	11.658
1933	2.198	972	254	2.885	18	227	4.116	10.670

Kaynak: DİE, 1929-1933 Belediye İstatistikleri, s. 281

Tabloya göre Sungurlu kazası Çorum kazaları içinde en çok imar faaliyetlerinde bulunan bir kaza olup bu dönemlerden önceki dönemlerde hiçbir imar faaliyetinin bulunmadığı görülmektedir. Çünkü diğer kazaların toplamda yapmış olduğu harcamalara bakıldığında zaman Sungurlu kazasında bunun çok fazla olduğu görülmektedir. En fazla harcamanın yapıldığı yıl 12.358 lira ile 1931 yılında görülürken en az masraf 10.294 lira ile 1929 yılında olmuştur. Kazada, bütün kazalara göre elektrik tesisatı çalışmalarının daha yoğun olduğu görülmektedir.

Osmancık belediyesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmancık kasabasının imarı için kaza belediyesi 41.137 lira sarf etmiş bu meblâğı ile 18 adet demirci dükkânı, belediye binası, beş adet buğday mağazası, bir adet mezbaha, bir bina, iki adet su deposu, dört adet kasap dükkânı, bir umumî helâ inşa edilmiş ve kaldırımlar döşenmiştir.

Tablo 3.8.: Osmancık Belediyesi'nin Çeşitli Alanlarda 1929-1933 Senelerinde Yapmış Olduğu Harcamalar:

Sene	İdari ve Hesap İşleri	Sihhat ve Hayır İşleri	İmar ve Tezyin	Elektrik tesisatı	Su Tesisatı ve Tamiri	İtfaiye	Muhelif Sair Masraflar	Toplam
1929	1.998	383	1.282	120	786	12	851	5.432
1930	2.341	172	822	145	1.252	7	905	5.644
1931	1.770	1.152	279	122	575	12	1.211	5.121
1932	1.678	137	600	120	550	25	2.705	5.815
1933	1.668	90	586	203	773	12	2.844	6.176

Kaynak: DİE, 1929-1933 Belediye İstatistikleri, s. 281

Tablodaki bilgilere göre kaza, Çorum şehrinin en çok masrafı yapılan kazalar sıralamasında dördüncü sırada olduğunu göstermektedir. En çok masraf 6.176 lira ile 1933 senesinde olurken en az masraf 2.121 lira ile 1931 yılında olmuştur. Bu durum diğer kazalarla aynı şekilde olduğunu göstermektedir. Yine diğer kazalar gibi en çok masraflar idari alanlarda olurken en az masraflar itfaiye alanında gerçekleşmiştir.

Mecitözü Belediyesi:

Mecitözü kasabasının imarı için kaza belediyesi 3130 lira sarf ederek bu para ile kasabada 1.500 metrelik şose, elektrik projesi, 5.000 metre murabbai kaldırım, lâğım, suyuolları, bir kasap dükkânı, bir lokanta, İki çeşme, bir bahçe, yangın havuzu yaptırılmış, bir de cadde tesis edilmiştir. Ayrıca belediye tarafından işletilmekte olan Fiğani köyü kaplıcası tamir ettirilmiş ve istifadeli bir hale getirilmiştir³²³.

Tablo 3.9.: Mecitözü Belediyesi'nin Çeşitli Alanlarda 1929-1933 Senelerinde Yapmış Olduğu Harcamalar:

Sene	İdari ve Hesap İşleri	Sihhat ve Hayır İşleri	İmar ve Tezyin	Elektrik tesisatı	Su Tesisatı ve Tamiri	İtfaiye	Muhelif Masraflar Sair	Toplam
1929	1.140	349	61	275	118	-	142	2.085
1930	1.550	832	36	329	100	-	344	3.191
1931	1.744	474	11	355	65	-	864	3.513
1932	1.524	754	192	171	144	-	845	3.630
1933	1.395	876	39	314	482	-	623	3.729

Kaynak: DİE, 1929-1933 Belediye İstatistikleri, s. 281

Tablodaki bilgilere göre en çok masrafın yapıldığı alan idari alan iken en az masrafın yapıldığı alan imar ve tezyindir. Ancak itfaiye alanı hiçbir masrafın

³²³ Bütün kazaların üst kısmında yazan bilgilerin ayrıntıları için bkz. 1973 Çorum İl Yıllığı, s. 334-345; 1967 Çorum İl Yıllığı, s. 298- 307.

olmadığı bir alandır. Bütün bu bilgilere göre Çorum kazalarında belediyenin yapmış olduğu masraflar en az Mecitözü kazasındadır.

3.3. Çorumda Eğitim

3.3.1. Cumhuriyet Döneminde Devletin Eğitim Faaliyetleri

Cumhuriyet döneminin başlangıcında eğitimin temel sıkıntısı, milli birliği sağlamak, eğitimi demokratlaştırmak, laikleştirmek ve devletleştirmektir. Tevhid-i Tedrisat yasası ile eğitimde birlik, pratikte olmasa da yasal anlamda gerçekleştirilmiştir³²⁴. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun iki açıdan önemi vardır: ilki eğitim sisteminin demokratikleştirilmesidir. İkincisi, eğitim alanında laikliğin eyleme dönüştürülmesidir³²⁵.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında millî eğitim politikası, temelde üç ana amaca yönelmiştir. Bunlar;

- 1- Millî kültür birliğinin sağlanması,
- 2-Vatandaşlık eğitiminin ve ilköğretimin yaygınlaştırılması,
- 3- Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu eğitilmiş insan gücünün yetiştirilmesi,³²⁶

22 Mart 1926 yılına gelindiğinde de 789 sayılı Maarif Teşkilatı Yasası çıkarılmıştır. Bu yasa ile;

1. Türkiye'de hiçbir okulun Millî Eğitim Bakanlığı'nın izni ve uygun görüşü alınmadan açılmayacağı,
2. Diğer Bakanlıklara bağlı ortaöğretim kurumlarındaki öğretim programlarını da yapma görevinin Millî Eğitim Bakanlığı'na ait olduğu,
3. Yerel yönetimlerce yürütülen meslekî teknik öğretim kurumlarının Bakanlık bünyesine alınması,
4. İlköğretim okullarının şehir, kasaba ve köylerde gündüzlü-yatılı olarak, ortaöğretim okullarının; liseler, ortaokullar, ilk öğretmen okulları ve köy ilk

³²⁴ Mustafa Özodaşık, *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları 1923-1950*, Konya 1999, s. 44.

³²⁵ Kadir Çetin, H. Ömer Gülseren, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Stratejisi", *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 160, Güz 2003, s. 2.

³²⁶ Şerif Bulduk, "Atatürk'ün Eğitim Felsefesi ve Geliştirdiği Eğitim Sisteminin Değiştirilmesi", *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 160, Güz 2003, s. 1.

öğretmen okulları olarak düzenlenmesi hükmü getirilmiştir. Ayrıca yasada yüksek ve orta öğretmen okullarına da yer verilmesi şeklinde kararların alınması ile eğitim örgütlenilirmeye çalışılmıştır ³²⁷.

Cumhuriyet döneminde eğitim alanında seviyeyi yükseltebilmek için birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan biride döneminde düşük olan okuma- yazma oranını yükseltmek olmuştur. Bu eksikliğin giderilmesi için ilk yapılması gereken toplumu oluşturan bireylere okuma-yazma öğretilmesiydi. Okur-yazar oranını yükseltmek, öğretimi kolaylaştırmak ve Türkçe'yi ortak dil yapmak amacıyla 1928 yılında Lâtin temelli yeni bir alfabe kabul edilmiştir. Yeni alfabenin halka öğretilmesi için geniş bir okuma-yazma faaliyeti başlatılmış, ders kitapları, sözlükler, tüm basılı resmi yayımlar yeniden hazırlanmış, günlük dilde olduğu gibi, bilimsel terimlerde de çok geniş bir Türkçeleştirme faaliyetine gidilmiştir. Bunların yanında yeni alfabenin öğretilmesi ve okuma-yazma oranını arttırmak için 24 Kasım 1928'de ilk Millet Mektepleri açılmıştır. Millet Mekteplerinde sadece okuma-yazma değil, aynı zamanda gündelik hayatta kullanılabilecek temel bilgi ve beceriler de verilmiştir. Böylece ilk beş yıl içinde, Millet Mektepleri yaklaşık 1,5 milyon yetişkine okuma ve yazma öğreterek Cumhuriyet'in ilk yıllarında okuma-yazma hızlı bir şekilde gelişmiştir ³²⁸.

3.3.2. Çorumda Cumhuriyet Öncesi Eğitim

Osmanlı devleti 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi oluşturmuştur. Bu nizamnameye göre ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç tahsil durumu mevcuttu. Bunlara da Sıbyan, Rüştîye, İdadi, Sultan ve Darülmuallim'in mektepleri adı verilmekteydi. Sıbyan mektebi dört sınıflı bir ilk mektepleri, rüştî, idadi ve sultaniler orta mektepleri, darülmuallimler ve diğer bu derecedeki mektepler ise yüksek tahsili teşkil etmekteydi. Maarif Nizamnamesine göre her mahalle ve köyde dört sınıflı bir

³²⁷ Çetin- Gülseren, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Stratejisi", s. 3.

³²⁸ Gül Nihan Toprak, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Türk Eğitim Sistemi ve Köy Enstitüleri ", *Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Afyon Mayıs 2008, s. 49-50.

sıbyan mektebi açılacak, beş yüz haneli kasabalarda ise dört sınıflı birer rüştiye mektebi, bin haneli merkezlerde ise üç sınıflı idadi ve vilayet merkezlerinde üç sınıflı sultani mektepleri açılacaktır. Ancak çok büyük emek verilerek meydana getirilen bu nizamnameye birçok yerde uyulmamıştır. Bu nedenle de Çorum merkezinde 1871 yılında tek muallimli bir rüştiye mektebiyle birkaç sıbyan mektebi açılmıştır. 1869 maarifi umumiye nizamnamesine göre Çorum da birkaç sıbyan mektebi açılmıştır. Çocukların hafta da hocalarına getirdikleri “cumartelik” adı verilen ücretler ile oluşturulan, kız ve erkek olmak üzere dokuz tane mektepten meydana gelmekteydi. Bu mekteplerde çocukların hayati ihtiyaçlarına yarayacak hiçbir ders okutulmaz daha çok dine ait olan dersler öğretilmektedir ³²⁹.

1900 senesinde Çorum merkezde 10 iptidai ve sıbyan mektebi, 1902 senesinde ise 6 iptidai, 6 sıbyan mektebi mevcuttur ³³⁰. Bunlar ve öğrenci sayıları aşağıdaki gibidir ³³¹.

1. Mecidi Okulu, 103 öğrenci
2. Tefeyyüz Okulu, 125 öğrenci
3. Burhan-ı Terakki Okulu, 90 öğrenci
4. Mekteb-i Edeb, 85 öğrenci
5. Kadirdan Okulu, 145 öğrenci
6. İrfan Okulu, 85 öğrenci

1913 yılında ise bunlara Reşadiye, Saadet, Namık Kemal, İttihad, Tefeyyüz, Terakki ve Hürriyet Mektepleri eklenmiştir. Çorumda ilk rüştiye ise 1870 yılında açılmıştır. 1290 salnamesine göre de açılan bu okulun ilk hocası Mehmet Ali efendiyken, onun Yozgat’a alınması ile Osman Efendi olmuştur. İlk rüştiye okulunun birinci sınıfta 11, ikinci sınıfta 40, üçüncü sınıfta 14 ve dördüncü sınıfta 14 öğrenci yer almıştır. 1893 yılına kadar dar bir alanda öğretim faaliyetini yapan okul, bu tarihten de 1900 yılına kadar da geniş bir mekân olan şimdiki Albayrak okulunun bulunduğu binaya taşınmıştır ³³².

³²⁹ Çorum’da Cumhuriyetin On beş Yılı, s. 39- 40.

³³⁰ Mithad Aydın, “Çorum’da Eğitim (1870-1907)”, *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum 2008, s. 1202.

³³¹ Hüseyin Koçbey- Ertuğrul Şahinci, *Çorum Tarihi*, Çorum Tarihsiz, s. 12.

³³² Aydın, “Çorum’da Eğitim...”, s. 1205.

Osman efendinin vefat etmesi ile yerine Yozgatlı Mehmet Celal hoca olmuştur. Onunda Bursa vilayet merkezine alınması ile yerine Trabzonlu Mustafa tayin olmuştur. Ancak onunda vefat etmesinden dolayı yerine Boyabatlı Ali Rıza Rüştîye muallim evvelliğine getirilmiş bu dönem de mektebin öğrenci sayısı 109'a kadar yükselmiştir. 1900 yılına gelindiğinde mektep Malmüdürlüğü'ne ait şimdiki ortaokul binasının olduğu yere taşınarak eğitimine devam etmiştir³³³.

Şehirde kız rüştiyesi ise 1901 senesinde Hatice Nuriye Hanım idaresinde 24 öğrenci ile açılmıştır. 1903 senesinde yine Hatice Hanım yönetiminde 27 öğrenciye yükselmiştir. Çorum da bulunan rüştiyelerden mezun olan bazı önemli kişiler ise 1901 yılı mezunu İsmail Kafesoğlu ve Edirne Valisi Suheyb Karafakıoğlu, 1902 yılında Çorum Mebusu Süleyman Köstekçi oğlu ve İsmail Bozdoğan, 1903 yılında mühendis Mehmet Faiz, 1904 yılında kaymakam Muhsin Doğu ve Halkevi reisi Nazım Tombuş, 1905 yılında Necmeddin Duran, 1906 yılında İstanbul'da Eyüp ortaokulu müdürü Şeref Veldet, 1907 Ankara Emniyet Müdürü Mustafa Akalın, 1908 başöğretmenlerden Şevket Soyacak şeklinde sıralanabilir³³⁴.

1898 yılında Sungurlu'da, 1912 yılında Alaca'da, 1890 yılında İskilip'te, 1898 yılında Osmaniye'de, 1871 yılında da Mecitözü'nde rüştiye açılmıştır. 1893 yılında Sungurlu'da ilk erkek sıbyan 1902 yılında da kız sıbyan mektebi, 1902 yılında Alaca'da sıbyan mektebi açılmıştır. 1913'de İskilip'te, 1892 yılında da Mecitözü'nde ilk iptidai mektepleri açılmıştır³³⁵.

Çorum şehrinde idadi ise taşralara göre daha geç bir tarih olan 1898 yılında kurulmuştur. Açıldığı dönemde okul müdürü olarak Abdülcélil Efendi görev almıştır. İlk senesinde 3'ü gayrimüslim olmak üzere 78 öğrenci eğitim almıştır. 1899-1900 eğitim öğretim yılında öğrenci sayısı 72 'ye, gayrimüslim sayısı da 2'ye düşmüştür. İdadinin öğretim kadrosu ise müdür ile beraber 7 kişiden oluşmaktadır. Sonraki yıllarda sürekli bir mübeşşiri vardır. 16 farklı ders görülmektedir. Bunlar: Hesap, Hendese, Türkçe, Tarih, Arapça, İlm-i İnşa, Ahlak, Fransızca, Coğrafya, Usul-ı defteri, Cebir, Hıfzıssıha, Akaid, Farsça, Hüsn-i Hatt ve Resim'dir³³⁶.

³³³ *Çorum'da Cumhuriyetin On beş Yılı*, s. 39-40.

³³⁴ İhsan Sabuncuoğlu, *Maarif Hayatımız*, Çorum 2008, s.13-14.

³³⁵ *Çorum'da Cumhuriyetin On beş Yılı*, s. 41.

³³⁶ Aydın, "Çorum'da Eğitim...", s. 2010-2011.

II. Abdülhamit öncesi dönemde, şehirde 10 Sıbyan Mektebi (Ana ve İlkokul), bir Rüştîye (Ortaokul) ve 10 tanede Medrese bulunmaktadır.³³⁷ Çorum'un merkezinde bulunan medreselerin yapıları incelendiğinde 4 tanesinin cami avlusunda (Abdülbâkî Paşa Medresesi, Muzaffer Bey Medresesi, Çâmi-i Kebîr Medresesi ve Han Medresesi) 5 tanesinin camilerin avlularında olmayıp müstakil yapıda (Ölçekoglu Medresesi, Kurdoğlu Medresesi, Hacı Osman Efendi Medresesi ve Kırklar Medresesi) medrese görülmektedir. Ancak bir tanesi ile ilgili (Hulusi Paşa Medresesi) bu konuda kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır ³³⁸.

3.3.3. Cumhuriyet Döneminde Çorum'da Eğitim

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nden miras alınan okullarda eğitim ve öğretim sürdürülmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet ile beraber birçok konuda yeniden yapılanmaya gidilmiş ve bunların en başında da eğitim kurumu gelmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yılı olan 1923 senesinde bütün vilâyette 77 ilkokul açılmıştır. Bu okullara 630 kız ve 3.030 erkek olmak üzere toplam 3.660 talebe devam etmiş, 15'şi bayan ve 141 erkek öğretmen olmak üzere toplam 155 öğretmen görev yapmıştır ³³⁹. 3 Mart 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiş bu kanuna göre de eğitim kurumları tek çatı altında birleştirilmiştir. Böylelikle Çorum'da ki mahalle ve medrese mektepleri de kapatılmıştır. 1925 tarihine gelindiğinde Çorum merkezindeki ilkokullar tamamlanarak eğitim ve öğretime açılmıştır. Ayrıca ilde bulunan Osmanlı, Mecidî, Terakki, Hürriyet, Revz-i Nısvan, Numune-i Nezahat okulları kapatılmış yerlerine kız ve erkek talebeleri birleşik tedrisata tâbi tutulan İstiklâl, İnkılâp, Al bayrak, Cumhuriyet, Gazipaşa ve Tanyeri okulları ile bir de anaokulu açılmıştır ³⁴⁰.

³³⁷ Ethem Erkoç, *Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa ve Bir Devrin Hikayesi*, Çorum 2004, s.181.

³³⁸ Şerif Korkmaz, "Çorum'un İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat- II. Meşrutiyet)", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2003, s. 146; Aysun Kanbur- Engin Kanbur, "Eğitim Kurumlarında Örgütlenme Süreci ve Çorum Medreseleri Açısından Değerlendirilmesi", *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum 2008, s. 1247.

³³⁹ *Çorum'da Cumhuriyetin On beş Yılı*, s. 42.

³⁴⁰ Yüksel Kaştan, "Çorum'da Eğitimin Cumhuriyet Dönemi Tarihi Gelişimi ", *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, I, Çorum 2008, s. 148.

Tablo 3.10.: 1927-1931 Yılları Arasındaki Ana Mekteplerinde Okuyan Öğrenci Sayısı:

Yıllar	Erkek	Kız	Toplam
1927-1928	161	-	161
1928-1929	89	85	174
1929-1930	88	80	168
1930-1931	56	48	104

Kaynak: DİE, 1923-1932 Maarif İstatistikleri, s. 10

Tablodaki bilgilere göre ana mekteplerinde okuyan en çok öğrenci sayısı 178 ile 1928-1929 yılları arasındadır. En az eğitim alanlar ise kızlarda görülmektedir. Erkeklerde ise en fazla okuyan 161 sayı ile 1927-1928 yıllarında görülmektedir.

Tablo 3.11.: 1927-1932 tarihlerinde şehirde ve köyde bulunan mektep adetleri ile sınıflarda bulunan kız ve erkek sayıları:

Mektep Adeti			Sınıf 1				Sınıf 2			
Şehirde	Köyde	Top.	Şehirde		Köyde		Şehirde		Köyde	
			E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.
14	69	83	618	353	1.606	260	342	172	501	31
19	66	85	632	364	1.244	404	427	166	571	31
14	71	85	433	262	1.038	471	347	192	500	91
15	101	116	472	271	1.893	910	397	188	707	200
15	108	123	495	301	1.921	1.044	380	176	877	219

Sınıf 3				Sınıf 4				Sınıf 5			
Şehirde		Köyde		Şehirde		Köyde		Şehirde		Köyde	
E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.
268	112	452	22	304	91	20	1	221	58	18	-
291	124	384	16	308	91	20	3	239	44	10	-
269	95	405	29	270	109	32	-	242	82	23	-
322	198	354	54	292	143	18	1	252	122	10	-
317	137	444	73	351	140	-	-	213	77	-	-

Kaynak: DİE, 1923-1932 Maarif İstatistikleri, s. 16-17

Tabloya göre ilk mektep sayısının en fazla olduğu yer köyler iken okuyanların da en fazla olduğu yer köyler olmuştur. Kızlarda eğitimin az olduğu

görülmektedir. Yine 1. sınıfta okuyanların sayısı diğer sınıflarda okuyanların sayısından fazladır. Buda bize Cumhuriyet ile eğitime önem verildiğini göstermektedir. Okuyan ilkokul öğrenci sayısı bu şekilde iken birde mezun onlalar vardı. Bunlar da 1927-1928 yılları arasında hiç mezun yok iken 1928-1929 tarihleri arasında 218 erkek, 40 kız öğrenci olmak üzere toplam 258, 1929-1930 tarihleri arasında 117 erkek, 53 kız olmak üzere toplam 170 kişi, 1930-1931 de 276 erkek, 70 kız toplam 346, 1931-1932 de 123 erkek, 44 kız toplamda 167 kişi mezun vermiştir³⁴¹.

Çorumda ortaokul ise ilk olarak 1900 yılında idadi olarak açılmış 1924 yılında ortaokula dönüştürülerek öğretimine Çorum Ortaokulu olarak devam etmiştir³⁴². 1925 yılında bir tanede kız ortaokulunun açılması ile ilde iki tane ortaokul olmuştur. 1928 yılında da bu iki okul birleştirilerek karma eğitim yapan tek okul haline dönüştürülmüştür. Eğitim kurumlarının yeniden yapılanma çalışmaları ile Anadolu'daki birçok idadi 1924-1925 yılında kaldırılmış yerine Cumhuriyet'in ilkeleri doğrultusunda daha güçlü bir yapıda liseler kurulmak istenmiş ancak Çorum ilinde idadiler kaldırılınca yerine yeni lise kurulmayarak ortaokula dönüştürülmüştür³⁴³.

Tablo 3.12.: 1922-1926 yılları arasında Ortaokulda Okuyan Öğrenci Sayısı İle Eğitim Veren Öğretmen Sayısı:

Yılı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen
1922	47	10
1923	65	9
1924	99	11
1925	118	10
1926	92	10

Kaynak: Çorumda Cumhuriyetin On beş Yılı, s. 46

³⁴¹ DİE, 1923-1932 Maarif İstatistikleri, s. 17.

³⁴² Koçbey- Şahinci, Çorum Tarihi, s. 59 .

³⁴³ Kaştan, “Çorum’da Eğitimin...”, s. 149.

Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet'in ilan edildiği ilk dönemde gerek savaşlar nedeniyle gerek ülkenin kötü giden şartlarından dolayı okuyan öğrenci sayısının oldukça az olduğu görülmektedir.

Tablo 3.13.: 1927- 1932 Yılları Arasında Ortaöğretimde Okuyan Ve Mezun Olan Kız Ve Erkek Sayısı:

Seneler	Sınıf 1		Sınıf 2		Sınıf 3		Top.	Mezun Olan		Top.
	E.	K.	E.	K.	E.	K.		E.	K.	
1927-28	-	33	-	11	-	20	64	-	19	19
1928-29	92	14	47	9	19	8	189	19	8	27
1929-30	102	19	53	13	31	7	225	30	7	37
1930-31	73	14	57	13	24	7	188	24	7	31
1931-32	78	18	78	12	42	9	237	32	9	41

Kaynak: DİE, 1923-1932 Maarif İstatistikleri, s. 38

Eğitim seviyesi yükseldikçe okuyan sayısı azalmaktadır. Okuyan sayısı yine erkeklerde daha fazla iken, kızlarda bu durumun diğer eğitimlerde olduğu gibi az olduğunu görmekteyiz. Okuyanların yanında mezunların sayısı da erkeklerde fazla olup en fazla mezun verilen yıl 41 ile 1931-1932 yıllarında olmuştur. Kızlarda en fazla mezun verilen yıl erkeklerde hiç mezunun verilmediği 1927-1928 yılları olmuştur. En az öğrencinin okuduğu sınıf üçüncü sınıf olup bunda da yine kızların sayısı azdır.

Tablo 3.14.: İlkokullar için yapılan masraflar:

Seneler	Maaş ve Ücret	Diğer Masraflar	Toplam
1927-1928	122,764	36,245	159,009
1928-1929	357,093	101,398	458,491
1929-1930	166,604	60,618	227,222
1930-1931	173,634	128,242	301,876
1931-1932	164,075	27,839	191,914

Kaynak: DİE, 1923-1932 Maarif İstatistikleri, s. 96

Yukarda geçen ilk okulda okuyan öğrenci sayıları varken bu öğrencilerin okudukları okullarda yapılan masrafların yıllara göre dağılımında en çok masraf 1928-1929 yılında 458.491 lira olmuş bunun da 357 lira gibi büyük bir bölümü maaş

masraflarına ayrılmıştır. Harcamaların bir çok kısmı maaşlara gittiği yine tablodaki bilgilerden görülmektedir. Okulların diğer masrafları ise en fazla 1930-1931 yılında 128 lira ile gerçekleşmiştir.

Ülkede Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra Ankara, Kastamonu, Sivas, İzmir, Balıkesir, Erzincan, Edirne ve Çorum illerinde ortaöğretim okulları düzeyinde eğitim veren amele ziraat okulları açılmıştır. Fakat bu okullar ülkede ziraat alanında daha kapsamlı reform yapmak amacıyla 1928 yılında kapatılmıştır. 1930 yılında yeniden düzenlenerek açıldı ise de Çorum'da yeniden açılmamıştır. Eski binası da boş bırakılmayarak buraya Sivas'taki Küçük Sağlık Okulu yerleşmiştir³⁴⁴.

Tablo 3.15.: Küçük Sağlık Okulunda Bulunan Öğretmen, Öğrenci, Mezun Ve Masrafları:

Çorum Küçük Sıhhiye Mektebi	Muallim Adedi			Talebe Adedi			Mezun Adedi			Maaş ve Ücret	Diğer Masraflar	Top.
	E.	K.	Top.	E.	K.	Top.	E.	K.	Top.			
1930-31	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1931-32	2	-	2	59	-	59	21	-	21	6.408	11.075	17.483

Kaynak: DİE, 1923-1932 Maarif İstatistikleri, s. 61

Çorum Cumhuriyet dönemine, 68 İlkokul, 4.190 öğrenci ve 148 öğretmen ile girmiştir. Bu durumda bize Çorum'un döneminde ki okur-yazar durumunu ortaya koymaktaydı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye genelinde okur-yazar oranı %19 iken Çorum genelinde 100 kişiden ancak 9'u okur-yazar durumdaydı³⁴⁵. Yeni Türk harflerinin kabul edilmesi üzerine okuma-yazmayı daha da yaygınlaştırabilmek için ülke genelinde Halk Dershaneleri açılmıştır. Halk dershaneleri konusunda Çorum halkı da duyarsız kalmamış ve yetişkinlere yeni harflerin öğretilmesi için Millet

³⁴⁴ Kaştan, "Çorum'da Eğitimin...", s. 150.

³⁴⁵ Koçbey- Şahinci, *Çorum Tarihi*, s. 58.

Mektepleri açılmıştır. 1929-1938 yılları arasında bu mekteplerde 16-45 yaşları arasında birçok insan faydalanmıştır.

Tablo 3.16.: Millet Mektepleri’nde Okuyanların Yıllara Göre Dağılımı:

Yıllar	Mektep Adedi		Devam eden		Muvaffak olanlar	
	Er.	Ka.	Vatandaş	Ka.	Er.	Ka.
	Er.	Ka.	Er.	Ka.	Er.	Ka.
1929	106	11	5.819	438	3.730	286
1930	104	28	4.103	1.381	1.626	532
1931	90	13	3.290	351	1.141	138
1932	8	6	310	127	132	59
1933	19	5	977	253	371	76
1934	7	--	306	--	156	--

Kaynak: DİE, 1928-1934 Maarif İstatistikleri, s. 16

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkede lise ve meslek-teknik okulları da açılmış ancak bunlar Çorum merkezinde daha sonraki yıllar (1949-1950)’da görülmüştür³⁴⁶. Eğitim için çalışmalar yapılmış ancak bu çalışmalarda en çok emeği geçen muallimlerin durumu ise aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 3.17.: Şehirde ki Muallimler:

Seneler	Yüksek		Muallim		Muallimlik		Muvakkat		Vekiller		Top.	
	Mektep	Mezunlar	Mektebi	Mezunlar	hukuku	ve	ve	daimi				
	E.	K.	E.	K.	şahadetnamesine	haiz olanlar	ve	Muavinleri				
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.
1927-28	3	-	38	8	-	-	24	20	-	-	65	28
1928-29	2	-	42	6	-	-	-	1	24	17	68	2
1929-30	2	-	50	11	8	2	-	2	1	7	61	21
1930-31	2	-	58	21	9	2	2	-	1	3	72	8

³⁴⁶ Kaştan, “Çorum’da Eğitimin...”, s.156-157.

1931-32	2	-	53	29	4	3	-	-	-	-	59	32
---------	---	---	----	----	---	---	---	---	---	---	----	----

Kaynak: DİE, 1923-1932 Maarif İstatistikleri, s. 78

Şehirdeki öğrenci durumları böyleyken şehirde bu öğrencilere eğitim veren öğretmenlerin durumu ise yukarıdaki tablodaki şekildedir. Buna göre yüksek okul mezunu kadın öğretmenler verilen yıllarda mevcut değil iken 11 tane erkek öğretmen vardır. En çok muallim mektebinden mezun öğretmen sayısı var iken bunlarda da yine bayan öğretmen sayısı 75 kişi ile erkeklere göre oldukça azdı. En fazla öğretmenin bulunduğu yıl ise 1931- 1932 eğitim öğretim yılında toplam 91 kişidir. Bütün bunlar şehirde bulunan öğretmen sayısını gösterirken birde aynı yıllar içinde köyde bulunan öğretmen sayısı vardır.

Tablo 3.18.: Köydeki muallimler:

Seneler	Yüksek Mektep Mezunları		Muallim Mektebi Mezunları		Muallimlik hukuku ve şahadetnamesine haiz olanlar		Muvakkat ve daimi Muavinleri		Vekiller		Top.	
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.
1927-28	4	-	14	-	-	-	78	1	-	-	96	1
1928-29	3	-	12	-	-	-	-	-	59	13	74	13
1929-30	3	-	14	-	58	6	19	4	2	-	96	10
1930-31	3	-	20	-	50	10	25	4	5	-	103	14
1931-32	2	-	28	-	57	3	23	1	8	2	118	6

Kaynak: DİE, 1923-1932 Maarif İstatistikleri, s. 96

Çorum şehrinde eğitim bu şekilde iken birde eğitim yapılan okullar ve bunların devlete karşı masrafları vardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum da 39 ilkokul binası yapılmış ve yapılan bu binaların yıllara göre dağılım ile yapılan masrafları ise aşağıdaki şekilde ki gibi olmuştur ³⁴⁷.

³⁴⁷ Çorum'da Cumhuriyetin On beş Yılı, s. 44.

Okulun Adı	Para (Lira olarak)	Yapıldığı Yıl
Çorum Merkez Gazipaşa	35.000	1926
Sungurlu Kavşut Köyü	2.000	1926
Osmancık Merkez İnönü	36.000	1927
İskilip Merkez Sakarya	35.000	1927
Çorum Şeydim Köyü	16.000	1928
Osmancık Dodurga Köyü	2.500	1928
Mecitözü Fıganı Köyü	2.000	1928
İskilip Kuzuluk Köyü	2.000	1928
İskilip Kayağzı Köyü	3.000	1928
Mecitözü Ortaköy	2.000	1929
Osmancık Seciğen Köyü	3.000	1929
Osmancık Merkez Gemici	9.000	1930
Çorum Merkez İnkılâp	25.000	1931
Çorum Çukurveran Köyü	1.500	1933
Osmancık Hacıhamza	5.000	1933
Mecitözü Cemilbey Köyü	3.000	1933
İskilip Bayat Köyü	12.000	1933

Çorum halkının eğitime önem verdiğini ve Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan bütün yeniliklere katıldığını yukarıdaki tablolarda bize göstermektedir. Ancak Cumhuriyet döneminin en önemli vazifelerinden biride eğitim için okullara devam eden kimsesiz fakir çocuklara yapılacak yardımlardı. Halk bu konuda da duyarsız kalmamış gerekli vazifeyi yerine getirmiştir. Çorum merkez okullarında 210 fakir çocuğa ders ihtiyacı olan kalem, defter verilmiş, altı okulda da 181 öğrenciye elbise bağışında bulunulmuştur. 24 Aralık 1924 tarihli Çorum gazetesinde de yapılan yardımlar hakkında bilgi verilmiştir.

“ Mektebimizde mevcut fakir çocuklara kalem, kağıt ve defter almak, yetim ve bikes mini mini gönüllere neşe ve sürur bahşetmek suretiyle ibraz-ı hamiyet ve

fedakar eyleyen eşraf ve hamiyetmendan İstanbullu zade Sadık efendi ile Saraç Kazım Ağaya alenen beyanı teşekkür olunur.”³⁴⁸

Yine arşivlerden elde edilen bilgilere göre milli mücadelede esnasında hizmette bulunan Çorum mebuslarından Ferid Bey’in vefat etmesi üzerine geride bıraktığı 2 çocuğunun da eğitim masrafları devlet tarafından karşılanmıştır ³⁴⁹. Böylece halk kadar devlette şehir halkına eğitim yönünden sahip çıkarak yapılması gerekenleri yapmıştır. Ayrıca Çorum’da açılan Ziraat Mektebi için mektebin yakınında bulunan halka ait arazi halk tarafından okulun ihtiyacı için Ziraat mektebine devredilerek okul ihtiyacı karşılanmıştır ³⁵⁰.

Bazı yıllarda şehrin maarif vergisinden alınan tahsilat ise şu şekildedir. 1925 yılında 39.707, 1926 yılında 211.748, 1927 yılında 265.404, 1928 yılında ise 254.609 liradır³⁵¹.

Açılan okullar, yapılan yardımlar, okuma-yazmayı yaygınlaştırmak için açılan dershaneler sonucu 1922-1933 yıllarında ki genel öğretmen ve öğrenci sayısı ise aşağıdaki şekildedir.

Tablo 3.19.: 1922-1933 yıllarında Öğrenci ve Öğretmen sayısı:

Yıllar	Okul sayısı	Öğrenci Sayı K.	Öğrenci Sayı E.	Toplam	Öğretmen Sayısı K.	Öğretmen Sayısı E.	Toplam
1922	69	695	3.351	4.046	19	134	153
1923	77	630	3.030	3.660	15	140	155
1924	84	718	3.425	4.143	18	154	172
1925	84	750	3.382	4.132	21	159	180
1926	84	788	3.450	4.238	25	181	206
1927	84	828	4.125	4.953	29	161	190
1928	85	1.071	3.501	4.572	26	152	178
1929	86	1.120	3.259	4.379	31	157	188
1930	116	1.823	4.213	6.036	42	175	217
1931	122	2.243	5.004	7247	35	170	205

³⁴⁸ *Çorum*, 24 Aralık 1924, Sayı 190.

³⁴⁹ BCA, (F) 030.010.000, (Y) 47.483.8.

³⁵⁰ BCA, (F) 030.018.001.001, (Y) 11.48.8.

³⁵¹ DİE, *1925-1928 Vilayet Hususi İdaresi İstatistikleri*, s. 29-34.

1932	123	2.154	4.932	7.086	40	177	217
1933	105	1.882	4.275	6.157	37	180	217

Kaynak: Çorumda Cumhuriyetin On beş Yılı, s. 45

3.3.3.1. Çorum'da Muallimler Birliği

Çorum'da Muallimler Birliği 1925 yılında kurulmuştur. Kurulduğu dönemde hiçbir tarafta henüz muallimler cemiyeti veya birliği mevcut değildi yada pek az şekilleydi. Ve bu dönemde toplanan birkaç muallim yapacakları meslek ve terakki çabalarının kabul edilmeyeceğini düşünerek bugün ki Köy Yatı Mektebi'nin bahçesinde toplanarak mahalli bir muallim teşkilatı oluşturmuşlardır. Böylece şehirde muallimler cemiyetinin kuruluşu fedakâr birkaç muallim tarafından gerçekleşmiştir. Henüz hiçbir yerde teşkilatlanmayan cemiyetin Çorum'da da hemen kabul edilmesi imkânsızdı bu nedenle teşkilat ilk zamanlarda bazı zorluklar ile karşılaşmıştır. Ancak yine bu teşebbüsler, birliği ortadan kaldırma konusunda başarılı olamamıştır³⁵².

Geçmiş Osmanlı Devletine dayanan muallimler cemiyeti Cumhuriyet'in ilanından sonra gerekli olan izinler alınmak suretiyle “Çorum Muallimler Birliği” adıyla resmi bir kuruluş adını almıştır. Daha sonrada adını “ Dernek ve Birlik” olarak değiştirmiştir³⁵³.

Muallimler birliğinin yapacağı faaliyetler ise şunlardır.³⁵⁴

“Çorum Muallim ve Muallimler Cemiyeti Neler Yapacak

1- Muallimler bir taraftan yarının gençlerini ihzar ederken diğer taraftan da bugünün gürbüzleriyle meşgul olacak, bunun için gece dersleri kuşat edecektir. Gece dersleri okumak yazmak isteyen herkes için açıktır. Bilhassa ticaret ve sanayi-hanelerde kalfa ve çıraklıkla müstahdem gençler tercihen kabul olunacaktır.

³⁵² Sadiye Tutsak- Remzi Karadurak, “Çorum'da Muallimler Birliği ”, *Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, s. 1189.

³⁵³ *Fikret*, 31 Mart 1926, Sayı 51, s. 2.

³⁵⁴ *Çorum*, 19-26 Şubat 1923, Sayı 95-96, s. 2.

2- Mektepçilik aleminde doğan fikir ve ilmi cereyanların vahdetini temin eylemek ve meslektaşlar arasında ki fikir cereyanlarının yeknesaklığını meydana getirtmek emeliyle on beş günde bir mecmua neşredilecektir.

3-Gençlerin ve halkın tenvir-i efkarına hadim olacak müsamereler ihzar ve konferanslar tertip edecektir.

4- Mektepçiliğin umde-i esasiyesini teşkil eden izciliği liva dahilinde esaslı bir şekilde ihya edeceği gibi köylere kadar teşmiline hasr-ı mesai eyleyecektir.

5- Her hafta fenni ve ilmi seyahatler tertip ettirmek suretiyle hem mektepçiliğin ameli kısmını itmam ve hem de köylülerimizle pek yakından temas hasıl ederek izciliğin emir ettiği vazife-i insaniye ve medeniyeti ifa eyleyecektir.

6- Muallimler cemiyeti memleketin gencini kahve köşelerinden tabiatın aguşuna fırlatacak taze bir hayata sokacak meskenet ve uyusukluğu bilhassa su-i itiyadatı izaleye çalışacaktır.

7- Muallimler cemiyeti maarif makinesinin tam yeknesak ve asri bir sahada yürüyebilmesini temin uğrunda yürümekte tereddüt etmeyecektir. Onun için Çorum Muallime ve Muallimler Cemiyeti Liva dahilindeki meslektaşlarına samimi duygularla sesleniyor. Meslektaşlar! Yaşamak ve maarifi yaşatmak isterseniz meslek birliği etrafında birleşiniz!”

Bu faaliyetler çerçevesinde Çorum Muallimler Birliği her hafta düzenli olarak konferanslar vermiştir. Bu konferanslar ile halkı eğitim, kültür, edebiyat alanında bilinçlendirmeye, yetiştirmeye çalışmıştır. Orta ve ilk mektep muallimleri il dışından gelenlere bu konularda konferanslar vermiştir. Çorum’da hapishanelere kadar dershaneler açarak burada bulunan kadın ve erkeklere haftanın belirli günlerinde hem okuma-yazmayı öğrenmeleri sağlanmış hem de bilinçlendirilmişlerdir ³⁵⁵.

Muallimler Birliği halkı müzik konusunda eğitmek ve teşvik etmek için de 1928 yılında Türk Ocağı binasında ihtisas sahibi muallimler tarafından bir müzik dershanesi açmıştır. Dersler gündüzleri 16.00-17.00 saatleri arasında Milli Kütüphane salonundaki birlik idaresinde, geceleri de 19.00-21.00 saatleri arasında

³⁵⁵ Tutsak- Karadurak, “Çorum’da Muallimler...”, s. 1189.

Türk Ocağı binasında olmuştur ³⁵⁶. Verilecek dersler de keman, piyano, ud konusunda olmuştur ³⁵⁷.

Hiç okuma yazma bilmeyenler ve az okuma-yazması olanlar ile matematik bilgilerini geliştirmek isteyenler için de “Halk Dershaneleri” adıyla dershaneler açmışlardır. Öğretmenleri de Şevket Hami, Mahir Ziya ve Mustafa Beyler olmuştur³⁵⁸. Ayrıca halk okutma kursları ile halka okuma-yazma dersleri de verilmiştir³⁵⁹. Bunların yanı sıra muallimler cemiyeti gece dersleri de açarak halka mesleki eğitim vermişlerdir.

“Gece Dersleri

Muallim ve Muallimeler cemiyetinin himayelerinde Mescid-i Mektebi’nde gece dersleri açıldı. Gece dersleri nimet-i maariften mahrum kalan çıraklar, kalfalar ile tahsillerini tamamen bırakan gençler için kuşat edilmiştir. Şimdilik gece dersleri iki sınıfa tefrik edilerek tedrisat başlamıştır. Bütün gün nesl-i atinin terbiye ve tedrisine hasr-ı vücud eden muallimler, gece istirahatlarını de feda etmek suretiyle memleketin irfanına bezl-i fedakâri etmektedirler. Gece derslerine kaydedilmek için gençlerin samimi bir arzu ve hahişlerini gördükçe memleketin atisi namına sevmiyoruz. Çünkü şu hareket gösteriyor ki: genç Türkiye'nin dimağı da gençleşiyor...”³⁶⁰

3.3.3.2. Çorumda Kütüphaneler

Çorum’da ilk kütüphanenin kuruluşu 18 yüzyılın ikinci yarısına kadar inmektedir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Çorum’da vakıf şeklinde kurulan üç medrese kütüphanesi bulunmaktadır. Bunlar; 1787 (1202) yılında Süleyman Fevzi Paşa, tarafından kurulan 600 ciltlik “Süleyman Fevzi Kütüphanesi”, 1878(1296) yılında Müftü Ahmet Feyzi tarafından kurulan 6112 kitaplık “Müftü Hacı Ahmet Feyzi Kütüphanesi”, 1895 (1313) yılında da Hacı Hasan Paşa tarafından kurulan 900

³⁵⁶ *Fikret*, 11 Nisan 1927, Sayı 53, s. 2.

³⁵⁷ *Fikret*, 9 Haziran 1927, Sayı 58, s. 2.

³⁵⁸ *Fikret*, 3 Mart 1927, Sayı 47, s. 1.

³⁵⁹ *Fikret*, 11 Nisan 1927. Sayı 53, s. 2.

³⁶⁰ *Çorum*, 16 Mart 1923, Sayı 100.

ciltlik kitaptan oluşan “Hacı Hasan Paşa Kütüphanesi”dir ³⁶¹. Beşiktaş muhafızı Çorumlu Hacı Hasan paşa 1898 yılında ilk iki kütüphanedeki kitapların yeterli gelmediğini görünce Büyük Camii’nin yanında 900 eserden oluşan yeni Hasan Paşa Kütüphanesi’ni oluşturmuştur ³⁶². Hasan Paşa Halk Kütüphanesi en çok kitabı ve okuyucu sayısına sahip olup, alt katta depolar, üstte ise okuyucu salonları ve idari bürolarından oluşmuştur³⁶³. Fikret gazetesinin 16 Haziran 1927 tarihli yayınında da Çorum kütüphanesi için dış ve iç gösterişinin çok güzel olduğu alt katı yazı hane ve ticaret hane olarak kiraya verilmiş, binanın üst katında geniş bir konferans salonu ve içinde çoğunluğu klasik eserler ile dolu bir kitap odasının var olduğu hakkında bilgi verilmiştir³⁶⁴.

Çorum’da mevcut olan bu üç kütüphanede ki eserler Cumhuriyet döneminde kurulan İl Halk Kütüphanesi’nin çekirdeğini oluşturmaktadır. Kütüphanede bulunan 3. 454 adet el yazması kitapların büyük bir kısmı buralardan gelmiştir. 1924 yılında yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabul edilmesi ve medreselerin kapatılması sonucunda bu kütüphaneler birleştirilerek Milli Kütüphane adıyla, Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı İl Halk Kütüphanesi haline getirilmiştir ³⁶⁵.

Cumhuriyet’in ilk yılında teşkilatlanmaya çalışan ülkeye karşı Çorum halkı her alanda destek olmuştur. Nitekim oluşturulan kütüphanelere karşı yardımlarını da esirgememiştir. Bunu Çorum gazetesinin 14 Mart 1923 tarihli bir sayısında görmekteyiz.

“ Cemiyetimiz Kütüphanesine 60 cilt kitap teberru etmek suretiyle ibraz-ı muavenet buyuran muhterem bir hemşerimize alenen teşekkür olunur.”³⁶⁶

Çorum merkezde bulunan Hasan Paşa Kütüphanesi rast gele eserlerin toplandığı bir kütüphane olmayıp eserler planlı bir şekilde oluşturulmuştur. Hemen

³⁶¹ Aysun Kanbur-Engin Kanbur, “Çorum Kütüphanelerinin Yönetim Sürecinde Bilgi ve Belge Yönetimi”, *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum 2008, s. 1228.

³⁶² *Çorum’da Cumhuriyetin On beş Yılı*, s. 48.

³⁶³ Kanbur- Kanbur, “Çorum Kütüphanelerinin...”, s.1229.

³⁶⁴ *Fikret*, 16 Haziran 1927, Sayı 59.

³⁶⁵ Erkoç, *Yirminci Yüzyılda Çorum İli ve İlçeleri*, s. 45.;1967 *Çorum İl Yıllığı*, s. 193.

³⁶⁶ *Çorum*, 14 Mart 1923, Sayı 107, s. 2.

hemen klasik devrin bütün ilimlerine ait kitapları bulmak mümkündür. Böylece üst seviyedeki uzmanların kullanabileceği temel kaynaklarda kütüphanede mevcuttur ³⁶⁷.

Çorum'un kazalarına baktığımız zaman İskilip'te 1730 yılında ilk kütüphane açılmış. 1924 yılında Caca Bey Medresesi'nde faaliyete geçen kütüphane daha sonra halk evlerinin binasına taşınmıştır. Diğer kazaların kütüphaneleri ise daha ileriki tarihlerde açılmıştır ³⁶⁸.

Tablo 3.20.: Çorum Merkez Ve İlçelerindeki Kütüphanelerin Bilgileri

Kitap sayısı	KÜTÜPHANE ADI	KURULUŞ TARİHİ	KURULUŞ TARİHİ
46.000	Çorum Hasan Paşa Kalk Kütüphanesi	1925	Merkez
35.000	İskilip İlçe Halk Kütüphanesi	1924	İskilip
18.000	Sungurlu İlçe Halk Kütüphanesi	1963	Sungurlu
7.000	Çorum Faik Tonguç Kütüphanesi	1964	Merkez
12.000	Osmancık ilçe Halk Kütüphanesi	1967	Osmancık
12.000	Mecitözü İlçe Halk Kütüphanesi	1967	Mecitözü
9.500	Alaca İlçe Halk Kütüphanesi	1976	Alaca
9.500	Kargı İlçe halk Kütüphanesi	1979	Kargı
7.000	Uğurludağ İlçe Halk Kütüphanesi	1981	Uğurludağ
6.200	Oğuzlar İlçe Halk Kütüphanesi	1981	Oğuzlar
4.200	Bayat İlçe Halk Kütüphanesi	1985	Bayat
4.200	Arifegazili Halk Kütüphanesi	1985	Sungurlu
3.000	Ortaköy İlçe Halk Kütüphanesi	1990	Ortaköy
12.000	Çorum İl Halk Kütüphanesi	1991	Merkez
1.700	Alacahöyük Halk Kütüphanesi	1995	Alaca
1.000	Mehmet Şadişoğlu Kütüphanesi	1997	Merkez
6.000	Boğazkale 100. Yıl Halk Kütüphanesi	1982	Merkez
1.000	Abdülkadir Ozulu Kütüphanesi	1996	Merkez

Kaynak : Erkoç, *Yirminci Yüzyılda Çorum İli ve İlçeleri*, s. 46

1931-1932 yıllarında Çorum merkezde yazma kitap sayısı 3.261, basma kitap sayısı 3.828 olmak üzere toplam 7.089 şeklide iken, erkek okuyucu sayısı 7.677, kız

³⁶⁷ Ali Yardım, “ Hasan Paşa Kütüphanesinin Çorum Kültüründeki Yeri”, *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (1-3 Ekim 2004)*, Çorum 2006, s. 340.

³⁶⁸ Kanbur- Kanbur, “Çorum Kütüphanelerinin...”, s. 1229-1233.

okuma sayısı 57, toplam 7,957 şeklindeyken, İskilip merkezde yazma kitap sayısı 504, basma kitap sayısı 1.244 olmak üzere toplam 1.748 şekilde iken, erkek okuyucu sayısı 1.815, kız okuma sayısı 142, toplam 1.957 şeklindedir ³⁶⁹.

1933-1934 yılları arasında ise Çorum şehrinde 2, köyde 4 olmak üzere toplam 6 tane okuma odası hizmet vermiştir ³⁷⁰. Bu okuma odalarından merkezde olanlardan biri Çorum merkezde diğeri İskilip merkezde, köyde bulunan 4 okuma odası da Çorum'un Sungurlu ilçesinin köylerinde faaliyette bulunmuştur. Çorum merkez odada 1 memur, 1 tanede yardımcı olmak üzere 2 kişi çalışmıştır. Bir senelik Çorum merkez okuma odasına 566 lira ayrılmakta olup bunun 420 lirası maaş ve ücretlere, 24 lirası tesisat masraflarına, 5 lirası kitap, gazete ve mecmua masraflarına, 117 lirası da diğer masraflara ayrılmıştır ³⁷¹.

Bir yılda İskilip Halk okuma odasına hükümetçe verilen kitap sayısı 10, Sungurlu Halk Okuma Odası'na 31, Merkez Halk Okuma Odasına mubayaa suretiyle(satın alınarak) verilen kitap sayısı ise 12 iken teberru suretiyle (bağış) verilen kitap sayısı ise 23'tür. Türk harfleri ile yazılan kitap sayısı ise merkezde 398, İskilip'te 121, Sungurlu'da 59 olmak üzere toplam 578 kitaptır. Arapça ve diğer ecnebi dillerde yazılan kitaplar ise yoktur ³⁷².

³⁶⁹ DİE, 1923-1932 Maarif İstatistikleri, s. 105.

³⁷⁰ DİE, 1933-1934 Umumi Kütüphaneler İstatistiği, s. 3.

³⁷¹ DİE, 1933-1934 Umumi Kütüphaneler İstatistiği, s. 5.

³⁷² DİE, 1933-1934 Halk Okuma Odaları, s. 10.

Tablo 3.21.: Merkez Ve Kazalarda Bulunan Halk Okuma Odalarının Kitap Alanları Ve Bu Alanlardaki Kitap Sayıları:

Siyasi, İctimai, Gazeteler	Diğer Eserler	Hikaye, Masal ve Roman	Bedii Eserler	Hukuk ve Kanun Kitapları	Ziraat, Ticaret ve İktisat Eser	Tıbbi ve Sıhhi Eserler	Felsefe	Fizik, Kimya, Tabii İlimler	Riyazi İlimler	Tarih, Coğrafya ve Yurt	Türkçe ve edebiyat	
210	-	394	2	-	-	-	-	-	-	-	2	Merkez
88	13	33	3	-	20	7	5	5	2	12	21	İskilip
4	-	6	-	-	31	3	-	5	-	10	4	Sungurlu
302	13	433	5	-	51	10	5	10	2	22	27	Toplam

Kaynak: DİE, 1933-1934 Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği, s. 11

Bu tablodaki bilgilere göre en fazla kitap merkezde olup İskilip kazası bunu takip etmektedir. En fazla eserin olduğu alan ise hikaye, masal ve roman türünde olup bunu siyasi, içtimai gazeteler takip etmektedir. En az eserin olduğu tür ise riya zi ilimler alanında, okuma odalarında hiç eserin bulunmadığı tür ise hukuk ve kanun kitaplarıdır.

Tablo 3.22.: Okuma Odalarında Bulunan Kitapların Meslek Dallarına Ve Cinsiyete Göre Okunma Oranı:

Siyasi, İctimai, Gazete	Diğer Eserler	Hikaye, Masal, Roman	Bedii eserler	Hukuk ve Kanunlar	Ziraat, Ticaret, İktisadi Eser	Tıbbi ve Sıhhi Eserler	Felsefe vb.	Fizik, Kimya, Tabii İlimler	Riyazi İlimler	Tarih, Coğrafya, Yurt Bil.	Türkçe ve Edebiyat	
295	8	254	-	-	31	-	4	-	-	21	8	E
-	-	4	-	-	7	-	-	-	-	3	-	K
												Talebe

Muallim	E	8	6	1	2	5	3	7	-	3	6	3	48
	K	3	1	-	-	5	1	1	-	2	12	2	15
Sivil ve Asker Memur	E	2	10	-	-	1	1	-	-	2	71	8	73
	K	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer Meslek Sahipleri	E	16	20	-	-	5	1	58	-	3	76	25	113
	K	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-

Kaynak: DİE, 1933-1934 Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği, s. 22

Tablodaki bilgilere göre en çok ziyaretçi 295 kişi ile siyasi, içtimai, gazete türünde olup talebelerden erkeklerden oluşup, bunu diğer meslek sahiplerinden erkekler 113 kişi ile takip eder. 254 talebe ziyareti ile hikaye, masal ve roman türü en çok ziyaret edilen tür alanında ikinci sırayı almaktadır. En az ziyaret edilen tür riya zi ilimlerden oluşup bunu yapanda muallim bir erkektir. Bunu felsefe türü takip etmiştir. Sivil ve askeri memur meslek gurubundan kadınlar hiçbir türe ziyarette bulunmamışlardır. Kadınların en çok ziyaret ettiği alan hikaye, roman, masal türünde olup, meslek dalı muallimlik olmuştur.

1933 yılında Çorum Merkez Kütüphanesi ve İskilip Halk Kütüphanesi olmak üzere 2 kütüphane bulunmaktadır. Bunlardan Çorum merkez kütüphanesinde 2 tane erkek memur, 1 tane erkek yardımcı memur çalışmıştır. Merkez kütüphaneye senelik 948 lira ayrılıp bunun 870 lira maaş ve ücrete, 18 lirasını kitap, gazete ve mecmua bedeline, 60 lirası ise diğer masraflar için ayrılmıştır. İskilip Halk Kütüphanesi'nde 1 erkek yardımcı çalışmıştır. Bir yıl için 410 lira ayrılıp bunun 360 lirası maaş ve ücrete, 8 lira kitap, gazete ve mecmua masrafları, 42 lirası ise diğer masraflarda kullanılmıştır³⁷³.

³⁷³ DİE, 1933-1934 Umumi Kütüphaneler İstatistiği, s. 37.

Tablo 3.23.: Çorum Merkez Kütüphanesinde Ve İskilip Halk Kütüphanesi'nde Bulunan Kitapların Türlerine Göre Sayısı:

	Türkçe ve edebiyat	Tarih, Coğrafya ve Yurt	Riyazi İlimler	Fizik, Kimya, Tabii İlimler	Felsefe	Tıbbi ve Sıhhi Eserler	Ziraat, Ticaret ve İktisat Eser	Hukuk ve Kanun Kitapları	Bedii Eserler	Hikaye, Masal ve Roman	Diğer Eserler	Siyasi, İctimai, Gazeteler
Çorum Merkez Kütüp.	1.096	403	172	231	426	-	-	84	-	-	5.167	33
İskilip Halk Kütüp.	173	259	33	83	302	86	105	67	179	165	818	81

Kaynak: DİE, 1933-1934 Umumi Kütüphaneler İstatistiği, s. 41

En çok kitapların olduğu yer Çorum merkez kütüphanesi ve Türkçe-edebiyat türündedir. En az kitapların olduğu tür ise 86 kitapla İskilip halk kütüphanesinde tıbbiye ve sıhhi eserler türünde olmuştur. Çorum merkez kütüphanesinde hükümetçe verilen kitapların sayısı 258, mubayaa verilen kitapların sayısı yok iken teberru ile verilen kitapların sayısı 16'dır. Merkez kütüphanede bulunan Türk harfleri ile yazılı kitap sayısı 612, Arap harfleri ile yazılı 2.218, Arapça 4.650, Farsça 69, Fransızca 28, İngilizce 1, Almanca 1 olmak üzere toplam 7.579 kitap vardır. İskilip Halk kütüphanesinde hükümetçe verilen kitapların sayısı 439, mubayaa verilen kitapların sayısı 2, teberru ile verilen kitapların sayısı 19'dır. İskilip kütüphanesinde bulunan Türk harfleri ile yazılı kitap sayısı 567, Arap harfleri ile yazılı 1.144, Arapça 546, Farsça 9, Fransızca 6, İngilizce 1 olmak üzere toplam 2.270 kitap vardır ³⁷⁴.

³⁷⁴ DİE, 1933-1934 Umumi Kütüphaneler İstatistiği, s. 40.

Tablo 3.24.: Merkez Ve Kazada Bulunan Bu Kitapların Meslek Dallarına Ve Cinsiyete Göre Okunma Sayıları:

		Türkçe ve Edebiyat	Tarih, Coğrafya, Yurt Bil.	Riyazi İlimler	Fizik, Kimya, Tabii İlim.	Felsefe vb.	Tıbbi ve Sıhhi Eserler	Ziraat, Ticaret, İktisadi	Hukuk ve Kanunlar	Bedii eserler	Hikaye, Masal, Roman	Diğer Eserler	Siyasi, İctimai, Gazete
Talebe	E	177	169	32	22	56	2	2	6	34	90	59	7.969
	K	9	30	-	-	5	-	-	1	-	-	-	125
Muallim	E	26	25	4	7	17	6	5	2	13	68	19	899
	K	-	3	-	-	5	3	-	-	6	28	-	73
Sivil ve Asker Memur	E	11	46	-	-	12	1	-	4	2	100	15	1.240
	K	-	6	-	-	-	-	-	-	1	5	-	3
Diğer Meslek Sahipleri	E	38	79	1	6	30	1	3	9	23	172	87	1.110
	K	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12	-	-

Kaynak: DİE, 1933-1934 Umumi Kütüphaneler İstatistiği, s. 48

Tablodaki bilgilere göre en fazla ziyaret edilen tür erkek talebeler ile siyasi içtimai gazetelerden oluşup bunu tarih, coğrafya, yurt bilgileri ve Türkçe- edebiyat türü takip etmektedir. En az ziyaret hukuk ve kanunlar türünde oluşup toplam 22 kişi ziyaret etmiştir. Cinsiyete göre en ziyaret kadınlar tarafından olmuştur. Kadınlardan en çok ziyaret eden meslek grubu ise talebelerde olmuştur.

Okullarda bulunan kitap sayıları ise ilk mekteplerden Çorum şehir merkezinde bulunan 15 mektepte Türk harfli 2.269, Arap harfli 2.076 olmak üzere toplam 4.345 eser, Şark lisanlı 3, diğer lisanlardan 16 eser bulunmaktadır. 63 köy mektebinde Türk harfli 2.921, Arap harfli 949 olmak üzere toplam 3.870 eser, Şark

lisanlı 16 eser mevcuttur. Şehrin orta mekteplerinde de Türk harfli 494, Arap harfli 409 toplam 903 eser var olup diğer lisanlara ait hiç eser bulunmamıştır .³⁷⁵

3.4. Çorumda Halkevleri

Türkiye Cumhuriyeti ilk zamanlar bir çok yenilikler yapmış ve yapılan bu yenilikleri halka anlatması ve halkı aydınlatması maksadıyla da Halkevleri açmıştır. 19 Şubat 1932 tarihinde Atatürk'ün hedeflediği ilkeler doğrultusunda Merkezi Ankara olan örgüt kurulmuştur. Halkevlerinin amaçları Türk milletini yeni ülkeler etrafında toplamak, halk arasında kültür ve düşünce birliği sağlamak, Atatürk devrimlerinin benimsenmesini gerçekleştirmek, Cumhuriyet'in kültür atılımını yapmak, kır-kent ve köylü-aydın ikiliğini ortadan kaldırmak, milli ve mahalli tarih hakkında ki yazıları hulasalar ve konferanslar ile geniş halk kitlesine, münevverlere gençlere yaymak, bu alanda elde edilen kaynakların ilmi eser mi yoksa yanlış bir eser mi olup olmadığının tespitini yapmak. Ayrıca kendi muhitlerinde araştırmalar yaparak yeni yeni vesikalar ortaya çıkarmak ve bunları kopyalamak olmuştur³⁷⁶.

Bunların yanı sıra muhtaç olan vatandaşların bin bir derdine deva olacak, bin bir hastalığına şifa bulacaktır. Hükümetin el uzatamadığı dertlere, yaralara el koyacak, onları tedavi edecek ve bunların bir daha meydana gelmemesi için tedbirler alacaktır. Her vatandaş rahatlık ile dertlerini dönecek, anlamadığı ve bilmediğini öğrenmek için buralara başvurabilecektir. Bütün bunlarda Halkevlerinin millete, vatana ve rejime zarar verecek her şeyden uzak olduğunu göstermektedir. Halk evlerinin giderleri genel bütçeden özel idareden, belediye ve köy bütçelerinden ve kamu tüzel kuruluşlardan karşılanmaktadır³⁷⁷.

24 Şubat 1933 yılında da bugünkü halk binasında Çorum Halkevi kurulmuştur. Başkanı, CHP yönetim kurulu üyelerinden Ölçekoğlu Hasan Bey, birinci üyesi köycülük üyesi Velipaşaoğlu Şevket Bey, ikinci üye Milli Eğitim

³⁷⁵ DİE, 1933-1934 *Umumi Kütüphaneler İstatistiği*, s. 62,69.

³⁷⁶ Mehmet Fuat Köprülü, "Halkevlerimizde Tarihi Araştırmalar Nasıl Yapılır", *Çorumlu*, Çorum 15 Mart 1939, Yıl 1, Sayı 12, s. 3-4.

³⁷⁷ Abidin Varan, "Halkevlerinin Kuruluşunda Maksat ve Gaye", *Çorumlu*, Çorum 15 Nisan 1938, Yıl 1, Sayı 1, s. 3.

Müdürü Mahmut Bey, üçüncü üye Sosyal Yardım Kolu temsilcisi Müftü Mehmet Tevfik Bey, dördüncü üye öğretmen Osman Bey, beşinci üye Ziraat Bankası muhasebe memurlarından Fazlı Bey olmuştur. İlk kurulduğu dönemde köycülük, dil-tarih-edebiyat, sosyal yardım, spor ve güzel sanatlar olmak üzere 5 koldan oluşmuştur³⁷⁸. Daha sonrada ar, gösteri, halk dersaneleri ve kurslar, kitap sarayı ve yayını, müze ve sergi kolları da eklenmiştir³⁷⁹.

1934 yılı çalışmaları;³⁸⁰

Dil, Tarih ve Edebiyat kolunun faaliyeti:

Dil ile ilgili araştırmalar yapmış, Çorum'da mevcut olan tarihî eserler ve Boğazkale'deki eski eserler ile ilgilenmiş. Çorum tarihini yazmak için araştırmalarda bulunmuş, muhitte şimdiye kadar yetişmiş halk şairlerinin hayat ve eserlerini toplamağa çalışmış ve elli kadar halk şairlerinin hayat ve eserleri hakkında topladığı bilgileri Çorum gazetesinde yazmış.

Ar şubesi

Batı musikisi ve orkestra üzerinde çalışmalar yaparak 600 vatandaşın dinlediği konserler vermiştir.

Spor şubesi

Futbol, avcılık, cirit, atlı spor gibi sporların şehirde canlanması için çalışmıştır.

Sosyal yardım şubesi

Yardıma muhtaç çocuk, kadın yaşlı ve genç yurttaşlara elden gelen yardımları yapmış, Doğumevine başvuran vatandaşların ihtiyacını gidermeğe çalışmıştır

³⁷⁸ Muzaffer Gündoğar, Halkevleri ve Çorum Halkevleri Dergisi: Çorumlu, Atatürk'ün Devrim Kuralları", *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum 2008, s. 1309.

³⁷⁹ Kaştan, "Çorum'da Eğitimin...", s. 151.

³⁸⁰ *Çorum'da Cumhuriyetin On beş Yılı*, s. 27-30.

Köycülük şubesi

Köy ziyaretleri yaparak köylünün kültür seviyesinin yükselmesi için çalışmış, hasta köylülerin parasız muayenelerini, lüzum görülenlerin de hastaneye gönderilmesini sağlamıştır.

1935 yılı çalışmaları;

Dil, Tarih, Edebiyat Kolu

Sentaks ve kelime derleme işler ile uğraşmış gazetelerle dil, tarih yayınları yapmış, tarihî izler üzerinde incelemelerde bulunmuş, eski eserleri Ev müzesine taşımış, beş halk şairinin hayat ve eserlerini Çorum gazetesinde yayınlamıştır.

Ar şubesi

Bir bando takımı oluşturarak ulusal bayramlarda bando faaliyetlerinde bulunmuş, keman, piyano derslerine devam edilmiş, halka radyo ile müzik dinletmiş, bir de opera gösterisi yapmıştır.

Gösteri şubesi

6 gösteri yapmış ve bu gösterilere 4.500 kişi katılmıştır.

Spor şubesi

10 futbol maçı yapılmış, sporcular ulusal törenlere katılmış, avcılar 30 av tertip etmişler, vurdukları av hayvanlarından bir eğlence tertip etmişler. Bu eğlenceden elde edilen paralarla 40 yoksul sünnet ettirilmiştir.

Sosyal yardım şubesi

67 yoksul çocuğa elbise giydirmiş, 15 çocuğu sünnet ettirmiş. Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından 30 Öğrenciye öğle yemekleri verilmesini temin etmiş, 53 hasta vatandaşın ilâç parasını ve 6 yoksul öğrencinin yol parasını vermiştir.

Köycülük şubesi

Köylüye ilâç, gazete ve dergi dağıtmış, köy muhtarlarını toplayarak köy işleri hakkında öğütler vermiş, 30 köy muhtarını Cumhuriyet balosuna çağırıştır.

3.5. Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Döneminde Çorum'da Basın

Osmanlı devleti gazete ile diğer batı ülkelerinden 200 yıl sonra tanışmıştır. Türkçe ilk gazete 1828'de Kahire' de yayınlanmaya başlayan Vekayi-i Mirsiye

olmuştur. 2 Aralık 1828 tarihinden itibaren Mısır’da Mehmet Ali paşa tarafında Türkçe ve Arapça olarak yayınlanmaya başlamıştır³⁸¹.

Osmanlı Devleti’nde modern anlamda ilk gazetecilik faaliyetleri Tanzimat ile beraber başlamış daha sonra yaygınlaşarak merkezin dışında vilayetlerde de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çıkmaya başlamıştır. Çorum vilayetinde de 19. yüzyılın ilk çeyreğinde kendini göstermiştir. Çorum’da bulunan gazeteler ve bunların tarihi ise aşağıdaki şekildedir.

Ajans gazetesi

Çorum’un bilinen ilk gazetesi, Abidin Efendi (Çetin)’in yayınlamış olduğu “Ajans” gazetesidir. Çorum Senatörü Alaaddin Çetin’in babasıdır. Bu gazete Kurtuluş Savaşı yıllarında dahi yayınlarını bırakmamıştır³⁸².

Çorum Gazetesi

3 Mayıs 1921 tarihinde yayın hayatına başlamış 1 Ocak 1964 yılında 3.000’inci sayısı ile yayın hayatına son vermiştir. 43 yıl yayın hayatında kalan gazetenin tek sahibi Çorum İl Özel İdaresi olmuştur. Gazetenin ilk beş sayfası “Müstakil Çorum” adı altında çıkmış olup 6’ncı sayıdan itibaren “müstakil” kelimesi atılarak “sadece “Çorum” başlığı ile kapanıncaya kadar yayın hayatına devam etmiştir. 1957 yılına kadar ilk olarak Çarşamba günleri sonra Pazartesi günleri olmak üzere haftalık iki gün yayınlanmış bu tarihten kapanıncaya kadarda günlük olarak çıkmıştır³⁸³.

Fikret Gazetesi

Sahibi ve sorumlu müdürü Süheyb Bey (Kafaoğlu)’dir. 1925 yılında haftada bir gün 400 adet olacak şekilde, Çorum vilayet matbaasında iki sayfa ve resimsiz olarak basılmıştır. Haftalık olarak çıkan gazete Perşembe günleri okurları ile buluşmuştur. Gazetenin sayfaları Hasan Paşa Kütüphanesi ve TBMM Kütüphanesi’nde mevcuttur. 4 Mart 1926 ve 16 Haziran 1927 tarihleri arasında 59

³⁸¹ Nesimi Yazıcı, “Vakayi-i Mısıriye Üzerine Birkaç Söz”, *OTAM*, Sayı 2, Ankara 1991, s. 269.

³⁸² Erkoç, *Yirminci Yüzyılda...*, s. 46.; *1967 Çorum İl Yıllığı*, s. 194.

³⁸³ Abdülkadir Ozulu, “Çorum’da İlk Matba Ve İlk Gazeteler”, *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum 2008, s. 1299.

sayı olarak çıkmış olup elde 42 sayısı bulunmaktadır ³⁸⁴. Süheyb Bey'in Çorum belediye başkanı olması üzerine gazete yayınına son vermiştir ³⁸⁵.

Hale Dergisi

Çorum'da yayınlanan dergilerin ilki olan Hale 15 günde bir çıkarılmıştır. İlk sayısı 5 Aralık 1922, son sayısı ise 5 Ocak 1923 tarihinde olmuştur. Derginin sahibi Madenzade İhsan Said, sorumlu müdürü Doktor Reşit ve yazı işleri müdürü lise Fransızca öğretmeni Safaeddin Rıza Bey'dir ³⁸⁶. Yazılarını edebiyata sanata hevesli gençler tarafından edebi ve sosyal konular ağırlıklı olarak oluşturmuştur.

Kurtuluş Yolu

Açık ismi "Kurtuluş Yolu Türk'ün Yolu"dur olan ve Çorum'un İskilip kazasında çıkarılan derginin 1-38 sayıları İskilip Muallimler Birliği tarafından daha sonraki sayıları ise İskilip Gençliği tarafından yayınlanmıştır. İlk sayısı 1 Nisan 1926 yılında son sayısı da 1 Mayıs 1928 tarihinde çıkmıştır. 15 günde bir çıkan dergi 41 sayıdan oluşmaktadır. İlk 24 sayı düzenli olarak çıkarken daha sonraki sayılar düzensiz bir şekilde yayınlanmıştır. Derginin sorumlu müdürü Ziraat Memuru Cemal Bey'dir. 20 ve 21 'inci sayılarının müdür Doktor Faik Bey, bundan sonraki çıkan sayıların müdürlüğünü ise Öğretmen Hakkı Saffet Bey yapmaktadır. Dergi genel olarak eğitim, zararlı alışkanlıklar, tarih yönetim, hayvancılık, ziraat, sağlık, sosyal konular, kadın ve aile, şiir ve spor gibi konular üzerinde durmuştur ³⁸⁷.

Okulağ

Okul gazetesi olmasına rağmen içeriği ve sayfa sayısı nedeniyle dergiye benzemektedir. Çorum ortaokulu ve öğrencileri tarafından 1 Ocak 1935 tarihinden itibaren çıkarılmaya başlanmıştır. 40 sayfa olarak çıkan birinci sayı ilk ve son sayıyı oluşturmaktadır. Dergiyi çıkaran ve derginin sorumlusu olan Çorum Ortaokulu Türkçe Öğretmeni Tevfik Gökmen olmuştur. Dergi de okul ve Atatürk resimlerinin yer almasından dolayı resimli bir dergidir ³⁸⁸.

³⁸⁴ Mehmet Mercan, "XX. Yüzyılın İlk Yarısında Çorum Basını", *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum, 2008, s. 1279.

³⁸⁵ Ozulu, "Çorum'da İlk...", s.1298.

³⁸⁶ Mercan, "XX. Yüzyılın İlk...", s. 127.

³⁸⁷ Mercan, "XX. Yüzyılın İlk...", s. 1281-1283.

³⁸⁸ Mercan, "XX. Yüzyılın İlk...", s. 1284.

Çorumlu Dergisi

1938 - 1946 yılları arasında Halkevi Kültür ve Edebiyat kolu tarafından 61 sayı olarak çıkartılan aylık  orumlu dergisi dönemin en önemli yayınlarındanr. Bu dergide  orum tarihi coğrafiyası ve folklorunu inceleyen pek çok yazı yayınlanmıřtır³⁸⁹. Derginin başlıca yazar kadrosu Neşet Köseoğlu, Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Eşref Ertekin, İhsan Sabuncuoğlu ve Nazmi Tombuş, Sadi Leblebici, Dr. Tevfik Barkol Ve Halit Koçak oluřturmuřtur³⁹⁰.

3.6. Cumhuriyet Döneminde  orum'un Sağlık Durumu

Osmanlı Devleti zamanında sıhhat işleri de diğer bütün işler gibi ihmal edilmiştir. Meşrutiyet ile beraber çıkan sıhhat işleri ise gerek şekillerinde ki metotsuzluk gerek ise çalışma tarzlarında ki gayesizlik nedeniyle çok fayda sağlamamıştır.

1923-1937 yılları arasında Cumhuriyet döneminin ilk Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam olup ülkemizdeki sağlık hizmetlerinin teşkilatlanmasına ve gelişmesinde önemli katkıları bulunmuştur. Dönemin sağlık politikasına göre koruyucu sağlık hizmetleri devletin göreviydi bu nedenle de salgın ve bulaşıcı hastalıklarla savaş devlet tarafından yapılırken, tedavi hizmetleri ise belediye ve özel idareler tarafından yapılmaktadır. Bu dönemin önemli hastalıklarından, sıtma, trahoma, frengi ve lepra gibi hastalıklarla savaşmak için örgütler kurulmuştur. Koruyucu hizmetlerde, özellikle kırsal kesimdeki yardımcı sağlık personelini arttırmak için ‘‘Sağlık Memurluğu’’ sınıfı kurulmuştur. Kamu sektöründe çalışan tüm personelin atama, yükselme ve cezalandırma işleri tek elde, Sağlık Bakanlığı'nda toplanmıştır. Böylelikle bakanlık, işleri yürüten asıl kurum haline gelmiş, özel idareler ve belediyeler sadece hastaneleri finanse eden kuruluşlar olarak kalmıştır. Bu dönemde önemli bir kararda hekimlerin serbest çalışmaları yasaklanarak, tüm doktorların Sağlık Bakanlığı için çalışmaları mecbur kılınmış ve koruyucu

³⁸⁹ Tekeli, ‘‘1923-1950 Döneminde...’’, s. 221.

³⁹⁰ Mercan, ‘‘XX. Yüzyılın İlk...’’, s. 1286.

hizmetlerde çalışanlara iyileştirici hizmetlerde çalışanlardan daha yüksek ücret ödenmiştir³⁹¹.

Cumhuriyet idaresine kavuştuğumuz günden beri Çorum'da da sağlık bakımından çok önemli değişiklikler ve kalkınmalar olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu devrinde Çorum'da sıhhat teşkilâtı hemen hemen yok denecek derecede idi. Bazen yalnız bir doktorla hatta bazen tek bir eczacı ile sağlığı korunmak istenen şehrimizin kazalarında ne bir doktor ne bir eczacı ne bir ebe bulunamazdı. Halk o zamanlar her işinde olduğu gibi hastalıklarının da tedavisini üfürükçülerde hocalarda ve türbelere muracat ederek bulamaya çalışıyordu³⁹². Bunlara örnek verecek olursak asabi ve hırçın hastaların iyileştirilmesi için Bükse ve Dut Dede'ye³⁹³, gözleri ağrıyanlar Erzurumlu Seydim Dede'ye, romatizma ağrıları için Serpin Dede'ye ve vaktinde yürüyemeyen çocukları da Cuma selasından sonra Azap Dede'ye götürmüşlerdir. Nihayet Cumhuriyet'in ilanı ile bu karanlık ve cahil düşünceler Cumhuriyet güneşi ile karanlık noktayı aydınlatmıştır. Yurdumuzun her köşesinde olduğu gibi Çorum'da da pek önemli sıhhat işleri başarılmış ve başarılmakta devam yolları temin edilmiştir. Kara kuvvetleri kökünden koparılıp atılmıştır. Üfürükçüler sahnelerden çekildi, tekkelere ve türbelere kilitler vurulmuştur. Halkın varlığı sağlık ile korunmuş ve tedbirler alınarak kanunlar yapılmıştır³⁹⁴.

Çorum'da ilk hastane II. Meşrutiyet döneminde açılmıştır. Ancak sürekli var olan bir hastane Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılında Çorum'a mutasarrıf olarak gelen saçlı sakallı ama çok dinç ve gayretli olan Nurettin Bey tarafından bugünkü Albayrak okulunun bir kısmında kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ikinci yılında da hastaneye doktor olarak atanan operatör Akif Bey tarafından hastane bugünkü Ticaret Lisesi olan binada geliştirilmiştir. Bu hastane Kurtuluş Savaşı'nda

³⁹¹ Melehat Çamcı, "Sağlık Yönetimi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Mersin 2007, s. 52-53.

³⁹² *Çorum'da Cumhuriyetin On beş Yılı*, s. 71

³⁹³ Dede; yatır demektir.

³⁹⁴ Bedri Bilginer, "Çorum'da Sıhhat Teşkilatı", *Çorumlu*, Çorum 15 Temmuz 1938, Yıl 1, Sayı 4, s. 1-2.

cephelerden özellikle Sakarya Cephesi'nden nakledilen yaralıların bakılıp tedavi edildiği bir hastane olmasından dolayı önemli olmuştur³⁹⁵.

Hastane 1926 yılında 50 yataklı bir hastane olarak uzun yıllar hizmet vereceği memleket hastanesine geçmiştir. Yatak sayısı 1933 yılında 75'e, 1937'de 85'e, 1940 yılında da 100'e çıkarılmıştır³⁹⁶.

Çorum belediyesinin sıhhat ve hayır işleri için 1929-1933 yılları arasında 1929 da 9.590, 1930 da 9.383, 1931 de 9.519, 1932 de 7.152, 1933 senesinde de 6.510 lira harcanmıştır³⁹⁷.

Cumhuriyet'in ilanından sonraki günlerde Çorum mebuslarından Doktor Mustafa Bey sağlık müessesesi ile ilgilenerek şimdiki Devlet Hastanesi'nin eski hariciye bölümünü yaptırmıştır. Ayrıca Operatör Memduh Bey'in de faaliyetleri ile çevre bölgelere ün salmıştır. Çünkü o tarihlerde Yozgat, Amasya, Tokat illerinde henüz sağlık teşkilatı olmadığı için Çorum bu konuda rağbet görmüştür. Yine aynı tarihlerde hastaneye göz ve kulak bölümleri açılmış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonrada şimdiki dâhiliye binası yapılmıştır. İlerleyen zamanlarda da Doktor Mustafa Bey'in faaliyetleri ile "Doğum ve Çocuk Bakımevi" Türkiye'de yapılan ilk beş binadan birisi olmuştur³⁹⁸.

1930 yılında Çorum özel idaresi tarafından yaptırılan hastane, önce 20 yataklı iken 1938 yılında yatak sayısını 30'a yükseltmiş ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında 50 yataklı hale gelmiştir. 1933 yılında da hastanenin boş bıraktığı bugünkü Ticaret Lisesi olan binada sağlık memuru yetiştirmek üzere gece yatılı bir Küçük Sıhhat Okulu açılmıştır. Bu okul 1925'den 1927'ye kadar Sivas'ta iki senelik tahsil devreli ve her ders senesi 10,5 ay olarak teşekkül etmiş ve faaliyete geçmiştir. Daha sonra 1933'de Çorum merkezine nakledilen Küçük Sıhhat Okulu, Ziraat Okulu'na yerleştirilmiş, bugüne kadar tedrisatına aynı okulda devam etmiştir. Bu müddet zarfında okulda bazı tadilat ve inşaat yapılmış, dâhildeki inşaattan mutfağın maden kömürü ile yanan ve her daim yarım ton sıcak suyu bulunan ocaktan talebelerin

³⁹⁵ Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine...*, s. 154.

³⁹⁶ Tekeli, "1923-1950 Döneminde...", s. 218.

³⁹⁷ DİE, *1929-1933 Belediye İstatistikleri*, s. 251.

³⁹⁸ Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine...*, s. 154.

banyo ihtiyacı karşılanmıştır. Sivas'ta eğitimine başlayan okul ilk mezunlarını 1926 senesinde vermiştir. 1926-1938 yılları arasında 323 kişi mezun veren okul, sağlık ve sosyal teşkilâtında önemli bir yer almıştır. Okulun 323 mezunundan 162'sini Sivas'ta 161'ini de Çorum'da yetiştirilmiştir ³⁹⁹.

1932 yılına gelindiğinde de parası Çorum Özel İdare Bütçesi tarafından verilmek üzere Küçük Sıhhat Memurları Mektebi'nin su tesisatı malzemesi ve pencere camları satın alınmıştır ⁴⁰⁰.

Tablo 3.25.: Küçük Sıhhat Memurları Mektebine 1925-1933 Yılları Arasında Yapılan Masraflar:

1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
25.901	15.813	15.394	5.999	1.912	2.000	1.931	25	801

Kaynak: Bilginer, “Çorumda Sıhhat Teşkilatı”, s. 5

Tabloya göre Küçük Sıhhat Memurları Mektebi'nin inşaat masrafları en fazla 1925 yılında 25901 lira ile olup bunu 1926 yılında 15813 lira takip etmektedir. En az masrafların olduğu dönem ise 1932 senesinde 25 lira ile olmuştur. Buda şehirde cumhuriyet öncesi sağlıkta görülen eksikliklerin yıllar geçtikçe yok olduğunu göstermektedir.

Şehirde bulunan bir diğer sağlık kuruluşu ise Memleket Hastanesi'dir. Bu hastanenin kadrosu 1932 yılında dahiliye, hariciye, göz, röntgen, eczacı, makinist, terzi, hoca 1 adet iken, hemşire 3 adet, hasta bakıcı 5, hademe 12 adet, 1933 yılında da aynı kadroya sahip olup tek değişikliği 1 adet ambar memurunun eklenmesi olmuştur ⁴⁰¹.

Tablo 3.26.: Memleket Hastanesinde Yapılan Röntgen Bilgileri:

Yılı	Muayene Adeti	Alınan Film Adeti
1931	260	-
1932	1.028	247
1933	258	47

Kaynak: Bilginer, “Çorumda Sıhhat Teşkilatı”, s. 5-7

³⁹⁹ Çorum'da Cumhuriyetin On beş Yılı, s. 72.

⁴⁰⁰ BCA, (F) 030.018.01.2. (Y) 32.73.1.4.

⁴⁰¹ Bilginer, “Çorum'da Sıhhat...”, s. 5-7.

Buna göre en fazla muayene olan ve bu muayene sonucunda çekilen film 247 ile 1932 yılında gerçekleşmiştir. Muayene sayısının en az olduğu yıl ise 1933 yılı olup hiç filmin alınmadığı yılda 1931 senesidir.

Tablo 3.27.: Memleket Hastanesinde bölümlere göre muayene olan kişi sayıları:

Yılı	Dahiliye Ad.	Hariciye Ad.	Göz Ad.	Toplam
1925	121	140	264	525
1926	421	215	326	962
1927	968	164	252	1.384
1928	846	279	256	1.381
1929	903	475	270	1.648
1930	468	255	385	1.108
1931	1.158	405	765	2.328
1932	1.687	1.432	682	3.801
1933	1.449	1.345	1.305	4.099

Kaynak: Bilginer, “Çorumda Sıhhat Teşkilatı”, s. 6

Buna göre dâhiliye alanında en çok muayene olan 1.687 kişi ile 1932 yılında, hariciye de 1.432 kişi ile yine 1932 yılında, gözde en çok muayene olan 1.305 kişi ile 1933 senesinde olmuştur. En az muayene dâhiliye de 121 kişi ile 1925 yılında, hariciyede 140 kişi ile yine 1925 yılında, gözde de 252 kişi ile 1928 senesinde olduğu görülmektedir. Muayene olan bu kişilerden ameliyat olanlarda vardı. Bunların sayısal verileri ise şu şekildeydi:

Tablo 3.28.: Memleket Hastanesinde Hariciye ve Gözden Ameliyat Olanların Sayısı:

Yılı	Hariciye Ad.	Göz Ad.
1928	155	-
1929	11	-
1930	165	-
1931	163	52
1932	-	-
1933	186	123

Kaynak: Bilginer, “Çorum’da Sıhhat Teşkilatı”, s. 6

Tablodaki bilgilere göre 1932 yılında her iki alanda da hiç ameliyatın yapılmadığı görülür. Tüm yıllarda en az ameliyatın yapıldığı alan gözdendir. Hariciye alanında en az ameliyat 1929 yılında en çok ameliyat ise 186 ile 1933 senesinde gerçekleşmiştir.

1930 yılında Çorum vilayetindeki frengili hastaların tedavisi için mahalli idare hususiyetince 1.000 liralık ilaç satın alınması için 30.10.1930 tarihinde Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti teklifte bulunmuş ve 9.11.1930 tarihinde bu durum İcra Heyetinin içtimasında tasvip ve kabul edilmiştir⁴⁰². Ayrıca Çorum, Adana, Kars, Malatya ve Erzurum’da kurulacak olan doğum ve bakım evleri için Almanya’dan 25.5.1930 tarihinde malzeme alınmıştır⁴⁰³. Böylelikle sağlık yönünde ki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.29.: 1930 Senesinde Açılan Doğum Evinin 1933 Yılına Kadar Sahip Olduğu Personel Adeti:

Meslek	1930	1931	1932	1933
Nisaiye Dr.	1	1	1	1
Çocuk Dr.	1	1	1	1
Hemşire	1	1	1	1
Sitajyer	2	2	3	-
Ebe	1	1	1	1
Katip	1	1	1	1
Hasta Bakıcı	2	2	2	2
Hademe	4	4	4	4
Aşçı	1	1	1	1

Kaynak: Bilginer, “Çorum’da Sıhhat Teşkilatı”, s. 8

Tablodaki bilgilere göre açıldığı andan itibaren hemen hemen bir doğum evinde bulunması gereken kadroya sahip olduğu görülmektedir. Çalışan sayısının en fazla olduğu meslek bütün yıllar 4 kişi ile çalışan hademelerdir. Bunu stajyerler ve hasta bakıcılar takip etmektedir.

⁴⁰² BCA, (F) 030. 018. 012, (Y) 15. 72. 17.

⁴⁰³ BCA, (F) 030.018.012, (Y) 1 2. 41. 11.

Tablo 3.30.: Bazı Yıllara Göre Doğum ve Çocuk Muayenesi:

Yılı	Doğum Muayenesi	Çocuk Muayenesi
1930	1	585
1931	35	1.988
1932	67	1.595
1933	88	2.246

Tablodaki bilgilere göre doğumdan çok muayene yapıldığı ve en çok muayenenin 1933 yılında 2.246 kişi olduğu görülmektedir. Bunu 1.988 kişi ile 1931 yılı takip eder. En az doğum ise 1 kişi ile 1930 yılında gerçeklemiştir. Doğumevine ayrılan bütçe ise 1930 yılında 10.664, 1931 de 15.000, 1932 de 11.424, 1933 senesinde de 11.324 lira olmuştur.

Çorum gazetesi de sağlık hakkında olan bütün bilgileri gazete haberi olarak belirtmiştir. Sıhhiye'ye tain olan yada ayrılan doktorlar ile ilgili haberler gazetenin⁴⁰⁴ sayılarında, sıhhiyenin aylık durumu raporları gazetenin⁴⁰⁵ tarihli sayılarında, bazı salgın hastaların tedavi ve alınacak önlemleri hakkında halka bilgi verilmesi ile ilgili haberler gazetenin⁴⁰⁶ tarihli sayılarında, hastaneye yapılan yardım ve yardımların yetersiz kaldığı zaman halktan yardım istenilmesi ile ilgili haberler gazetenin⁴⁰⁷ tarihli sayılarında ve gelen doktorların hasta kabul saatleri ve günleri ile ilgili halkın bilgilendirilmesi ile ilgili haberler gazetenin⁴⁰⁸ tarihli sayılarında yer almaktadır.

⁴⁰⁴ *Çorum*, 1 Ocak 1923, Sayı 88, s. 4.; 12 Şubat 1923, Sayı 94, s. 4.; 5 Mart 1923, Sayı 97, s.2.; 22 Ağustos 1923, Sayı 121.; 17 Ekim 1923, Sayı 129, s. 2.; 7 Kasım 1923, Sayı 132, s. 4.

⁴⁰⁵ *Çorum*, 29 Ocak 1923 Sayı 92 s. 3.; 14 Kasım 1923 Sayı 133.; 26 Aralık 1923 Sayı 139 s. 4,13.; Şubat 1924 Sayı 146 s. 4.

⁴⁰⁶ *Çorum*, 28 Kasım 1923 Sayı 135 s. 3.; 26 Aralık 1923 Sayı 139 s. 2.; 13 Şubat 1924, Sayı 146, s. 2.

⁴⁰⁷ *Çorum*, 5 Ocak 1923, Sayı 93, s. 4.; 19 Mart 1923, Sayı 99.; 7 Kasım 1923, Sayı 132, s. 4.; 4 Haziran 1924, Sayı 161, s. 3.

⁴⁰⁸ *Çorum*, 14 Kasım 1923, Sayı 133.; 28 Kasım 1923, Sayı 195, s. 3.

3.7. Çorum'un Nüfus Gelişimi

3.7.1. Cumhuriyet Öncesi Nüfus Gelişimi

Hitit döneminden Fatih dönemine kadar Çorum'a hakim olan imparatorluklar ve beylikler şunlardır: Asurlar, Hitit İmparatorluğu, Frigler, Ned ve Persler, Makedonya Krallığı, Galatlar, Bizanslılar, Danişmentliler, Selçuklular ve Anadolu Beylikleri'dir. Şehrin bu medeniyetlerin hakimiyetleri döneminde nüfusu hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak kaynaklarda şehrin bu yüzyıllar boyunca nüfus olarak dönemin en kalabalık kentleri arasında olduğu belirtilmiştir⁴⁰⁹.

Osmanlı devletinde nüfus sayımları uzun aralıklar ile yapılır ve bunlar genellikle arazi durumunu, vergi mükellefi olan kişilerin ellerindeki toprak miktarını, verilen vergi miktarını ve köy ve kasabalarda ki yetişkin erkek nüfusunu belirlemek amacı ile yapılmaktaydı.

Çorum'un Osmanlı dönemindeki nüfus gelişimine yıllara göre baktığımız da 1318 yılında I. Murat döneminde tutulan istatistik defterlerine göre Çorum'da 5.000 Müslüman, 115'i Rum, 60 erkek Ermeni, 205 kadın Ermeni, 19 Katolik, 33 Protestan ve 168 Kipti'den oluşmuştur⁴¹⁰.

15. ve 16. yüzyıllarda Çorum sancağında vergi veren nüfus en az dört kez sayılmıştır. Bunların arasında en eski olanı, 1455-56 tarihini taşımaktadır ki bu tarihler Fatih'in padişahlık dönemine denk gelmektedir. Fatih'in bir idari görevlisi olan Umur Bey tarafından meydana getirilen bu sayım defterinde Çorum "nefs-i şehir-i Çorumlu" olarak geçmektedir. Bu sayımda altı mahalle ve ayrı olarak kaydedilen iki grup insan bulunmaktadır. Sayıma göre vergi veren kent nüfusu 438 kişi olup bekar olan nüfus belirtilememiştir. Bu durumda Çorum'un toplam nüfusu hakkında bir tahmin yapmayı güçleştirmiştir. Bununla birlikte, tahrir defterlerine kayıtlı bütün insanlar evli sayılır ise, Çorum'da oturan toplam nüfusun 2.200 kişi dolaylarına denk gelmektedir⁴¹¹.

⁴⁰⁹ Ahmet Samsunlu, "Çorum'da Nüfus Değişimi Ve İmar Planları", *Uluslararası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum 2008, s.1501.

⁴¹⁰ Anakök, *Çorum Tarihi*, s. 54.

⁴¹¹ Suraiya Faroghi, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum", *5. Hitit Festival Komitesi Çorum Tarihi*, Çorum Tarihsiz, s. 82.

1530 yıllarında yani Kanuni döneminde ise 30 mahalle ve bu mahallede 878 hane bulunmaktaydı. 1.288 kayıtlı neferin 433'ü bekâr 855'i evli olup toplam nüfusun 4.736-5.000 civarlarında olduğu tahmin edilmektedir. 1576 yani III. Murat dönemi sayımında ise Çorum'da 48 mahallede 1.719 evli, 1.230 bekar olmak üzere 2.982 kişi vergiye mükellef olarak yaşamaktaydı. Bu durumda şehrin nüfusunun 10.000 civarında olduğunu görülmüştür ⁴¹².

Fatih ile III. Murat dönemlerini kapsayan 150 yıllık bir süre için, Çorum'un kentsel nüfusu hakkında oldukça ayrıntılı bilgi bulunmuştur. Bunun nedeni bu dönemlerde belirli aralıklarda vergi veren bütün nüfusun sayılmış ve ilgili sayılar köy köy, mahalle mahalle "tahrir defterleri" diye tanınan sayım defterlerine geçirilmiş olmasıdır. Böylece köy ve kentler arasındaki nüfus dağılımını ortaya çıkarmak mümkün olduğu gibi, hangi yerleşimlerin geliştiği, hangilerinin de gerilediği gösterilebilmektedir. Ayrıca hangi yerleşimin köy, hangilerinin kasaba veya kent niteliğinde olduğu ortaya konulmuştur ⁴¹³. Bu durumu özetleyecek olursak Fatih döneminde (1451-1481) vergi veren nüfus 438 Çorum merkez nüfusu ise 2.200, Kanuni döneminde (1520-1566) vergi veren nüfus 1.339 Çorum merkez nüfusu ise 6.695 (Şerif Korkmaza göre ise toplam nüfus bu dönemde 5000 civarında), III. Murat döneminde (1574-1595) vergi veren nüfus 2.984 ile toplam nüfus 10.000'dir ⁴¹⁴.

Anadolu'nun büyük bir kesiminde olduğu gibi, Çorum idari sancağında ve şehirde, 16. yüzyıl boyunca, nüfus giderek artmaktadır. Çorum'da bu artış, 1520-1576 arası için, %100'ü bulmaktadır. 1576'dan 1590'a kadar nüfustaki artış belirli bir düzeyde devam etmiş, ancak son on yılda, bölgede karışıklıkların çoğalması sebebiyle, nüfus artışında bir yavaşlama görülmüştür ⁴¹⁵.

1735-36 yıllarında Çorum'da 1.400-2.100 hane olup 7.000-10.500 civarında bir nüfus yer almıştır. II. Mahmut döneminde ilk genel nüfus sayımı yapılmak

⁴¹² Şerif Korkmaz, "Çorum'da Nüfus ve Göç Hareketleri", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (1-3 Ekim 2004)*, Çorum 2006, s. 408.

⁴¹³ Faroghi, "Fatih Döneminden...", s. 84.

⁴¹⁴ Samsunlu, "Çorum'da Nüfus...", s. 1502.

⁴¹⁵ Üçler Bulduk, *Çorum Sancağının Osmanlı Teşkilatındaki Yeri-I*, Ankara Üniversitesi OTAM, Ankara 1992, Sayı 3, s. 138.

istenmiş ise de 1828-29 yıllarında çıkan Osmanlı-Rus savaşları nedeniyle sayım vilayetlerde yapılamamış fakat 1831 senesinde Rumeli ve Anadolu’da bulunan İslam ve Hıristiyan erkek nüfusu sayılarak askerlik nüfusu ve vergi mükellefi olan nüfus ortaya çıkarılmıştır. Bu sayım içinde Çorum sancağına ulemadan bazı memurlar ile Hacıgandan Rüşen Efendi gönderilmiştir. Yapılan sayımda Çorum’da 4.882 erkek nüfusu sayılmış ve bu oranda da kadın nüfusu olduğu varsayılır ise toplam nüfus yaklaşık 10.000 olmuştur. 1837-38 yıllarına ait bir nüfus yoklamasında Çorum ve köylerinin hakkında; Çorum’un 42 mahallesi 115 köyünde 3.231 çocuk, 3.131 ihtiyar, ve 9.295 erkek nüfusu olup bu kadarda kadın nüfusunun olduğu düşünülür ise Çorum ve köylerinde toplam 18.590 kişi bulunmaktaydı. 1845 senesinde temettuat sayımlarına göre Çorum’un en büyük mahallesi olan Berhan Kethüda da 160 hane ve bu hanelerde 848 kişi, Hacı Recep mahallesinde 91 hane 482 kişi, Karaman Çavuş mahallesinde 8 hane 42 kişi yaşamıştır. Buda toplam nüfusun bu yılda 10.589 civarlarında olduğunu göstermektedir ⁴¹⁶.

1900 senesinde 8.744 erkek nüfus 8.523 kadın nüfus olmak üzere toplam 17.267 nüfusu, 1907 senesinde 9.341 erkek nüfus 9.517 kadın nüfus olmak üzere toplam 18.858 nüfusu vardır. 1902 tarihli Anakara’ya ait salnamede Çorum merkez de 4.268 hane ve bu hanelerde 8.611 erkek Müslüman nüfus, 8.469 kadın Müslüman, 657 Ermeni, 149 Rum, 14 Protestan, 22 Katolik olmak üzere 17.922 nüfus bulunmaktaydı ⁴¹⁷.

Çorum’da Osmanlı nüfusu bu şekilde iken oluşan bu nüfusun gelir yapısı ise şu şekildeydi. Müslüman ve Gayr-i Müslim arsında 161.653,5 kuruşluk serveti ile Bezzaz Dabbağ Elhac Mehmet Emin Ağa en zenginlerden biri iken diğeri de 96.603 kuruşluk mal varlığı ile yine Bezzaz esnafından İbrahim Bin Ahmet’dir. En düşük mal varlığına ise 1.115 kuruş ile Süleyman Bin Abdullah gelmektedir. Gayr-i Müslimler 5.000-10.000 arsında, Müslümanlar ise 0-5000 ile 10.000-50.000 kuruş arasında bir varlık dağılımına sahiplerdir. Yine 56 kişilik bir tereke kaydına göre 55 erkek evli 1 bekar bulunmakta ve bunlarında 52’sinden 4’ü iki evli 48 kişi ise bir kişi

⁴¹⁶ Korkmaz, “Çorum’da Nüfus...”, s. 408-412.

⁴¹⁷ 1967 Çorum İl Yıllığı, s. 41.

ile evli olarak bulunmaktadır. Bu kişilerin çocuk sayıları ise bu terekelerden elde edilen bilgilere göre ikisi çocuksuz biri bekâr olmak üzere toplam 233 çocuk tespit edilmiştir. Buna göre de bir çocuklu aile sayısı 3, iki çocuklu 8, üç çocuklu 9, dört çocuklu 7, beş çocuklu 8, altı çocuklu 8, yedi çocuklu 5, sekiz çocuklu 2, dokuz çocuklu 1, on bir çocuklu 1 aile tespit edilmiştir. Bu çocukların cinsiyetleri ise 114'ü erkek 119'u kızdır ⁴¹⁸.

3.7.2. Cumhuriyet Döneminde Çorumda Nüfus

Çorum tarihinin geçmişine kısa bir şekilde bakarsak Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Çorum'un bayındırlaşmasına önem verilmiş, çok sayıda cami ve medrese yapılmış, ekonomik gelişme sağlanmış, buna bağlı olarak da Çorum'un nüfusunda önemli artış yaşanmıştır. Beylikler döneminde Çorum çeşitli çatışmalara sahne olmuş, sonunda da Yıldırım Bayezid Osmanlı Devleti'ne katmıştır. Amasya'nın şehzade sancağı olması ve Bağdat Ticaret Yolu'nun Osmancık'tan geçmesi Çorum'a ayrı bir önem kazandırmıştır. 16. yüzyılda ortaya çıkan sülte birliklerinin çıkarmış olduğu isyan yerlerden biri de Çorum olmuş, 17. yüzyılda ise Türkmenler de Babailik akımının izlerini taşıyan isyanlar yaşanmış bundan sonra gerçekleşen isyan ise Cumhuriyet'in ilanına kadar sürecek olan Çapanoğlu isyanı olmuştur. Bu huzursuzluklar ve ayaklanmalar, büyük yıkımlara, ölüm ve göçlere neden olurken birde 1446, 1509, 1514, 1543, 1559, 1579, 1793, 1800, 1824 depremleri yaşanmıştır. Bu durum Çorum'un 19. yüzyılın ilk çeyreğinde düşük nüfusa sahip, dışarı göç veren, dışa kapalı yani göç almayan bir şehir olarak girmesine neden olmuştur. Kurtuluş Savaşı'ndan Cumhuriyet dönemine kadar Çorum'un nüfus artışı çok yavaş devam etmiştir. Cumhuriyet dönemine kadar, Millî Mücadele'yi gerçekleştirmiş, savaştan yıpranarak çıkan Çorum ve çevresinde yaşayan Türk-İslâm nüfusu genellikle köylere yerleşmiş, çiftçilik ve hayvancılıkla geçimlerini sağlamıştır.

⁴¹⁸ Ömer Demirel, "Osmanlı Döneminde Çorum'da Ailenin Demografik Yapısı", *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum 2008, s. 1355-1364.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte sosyal yapıda değişmeye başlamıştır. Cumhuriyet döneminin, üzerinde özel bir önem, ilgi ve titizlikle durduğu sosyal konulardan birisi de “nüfus” sorunu olmuştur. Gerçekleşen Milli Mücadele ve anlaşmalar, isyanlar döneminde ulusal yurt topraklarını dolduracak Türk çocukları o zamana kadar ihmal edilmek zorunda kalınmıştır. Uzun savaş yılları nedeniyle gittikçe azalan nüfusun, geniş yurt topraklarına göre ekonomik, sosyal, askerî savunma v.b. yönlerden olumsuz bir etki yarattığı görülmüştür. Bu nedenle, ekonomik ve sosyal plânlamalarda arzu edilen amaçlara ulaşabilmek için, nüfusu artırmaya yönelik önlemlerin alındı. Bu önlemler içerisinde sağlık hizmetlerine verilen önemin artışı, özellikle anne ve çocuk sağlığı gibi konulara ilgiyle yöneliş, çok çocuk sahibi olmanın özendirilmesi, yeni siyasal sınırlar dışında kalan Türklerin Türkiye’ye getirilme çaba ve uygulamaları, ayrıca sınır ötesi serüvenlerin reddedilerek, Anadolu insanının gereksiz yere ‘heba’ edilmesinin önlenmesi Cumhuriyet dönemi nüfus politikasının genel unsurları olmuştur⁴¹⁹.

Türkiye Cumhuriyeti 1921 yılında ilk yasasını kabul ettikten sonra 20 Nisan 1924’de düzenlenen Anayasa ile Türkiye illere, iller ilçelere, ilçeler nahiyelere, nahiyeler de köylere ayrılmıştır. Bu yeni düzenlemeyle birlikte hemen hemen bu günkü idarî yapı ortaya çıkmış, Çorum vilâyet (il) haline getirilmiştir. Hüseyinabat (Alaca), İskilip, Mecitözü, Osmancık ve Sungurlu Çorum şehrin ilçelerini oluşturmuştur. Çorum’un il haline gelmesiyle Tahir Kodal’a göre 1926-1927 yıllarında şehrin toplam nüfusu 229.036 kişidir. Bu nüfusun 55.177’si Çorum merkezde yaşarken, 25.024’ü Alaca’da, 51.386’sı İskilip’te 41.226’sı Sungurlu’da, 27.189’ü Osmancık’ta, 29.034’ü Mecitözü’nde yaşamaktadır⁴²⁰.

Gerek Türkiye’nin gerek Çorum şehrinin genel anlamda nüfus bilgilerine ilk olarak 1927 yılında yapılan nüfus sayımıyla ulaşılmaktadır. Bu nüfus sayımı ile şehrin 247.926 nüfusu vardır. Bu nüfusun 203.711’i köylerde yaşarken, 43.891’i

⁴¹⁹ Kemal Arı, “Cumhuriyet Döneminde Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 23, VIII, Ankara Mart 1992, s. 412-420.

⁴²⁰ Tahir Kodal, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayetine Nüfus Özellikleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, XIX, Elazığ 2009, s. 241.

şehirlerde yaşamaktadır. Yani Çorum nüfusunun %17,7'si kentlerde yaşarken, geriye kalan %82,3 'ü kırlarda yaşamaktaydı ⁴²¹. Devlet İstatistik kurumuna göre 1927 yılında nüfus ise:

Tablo 3.31.: 1927 Yılında Şehrin Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı:

İlçeler	Erkek	Kadın	Toplam	Km' düşen İnsan Sayısı	Ortalama Nüfus Yoğunluğu	Kayıp
Merkez	29.152	31.717	60.869	3.055	19.9	174
Alaca	12.567	14.359	26.926	1.155	23.3	89
İskilip	24.957	28.806	53.763	1.950	27.6	139
Mecitözü	16.968	19.723	36.691	1.390	26.4	139
Osmancık	13.479	15.720	29.199	1.880	15.5	77
Sungurlu	18.978	21.500	40.478	1.810	22.3	114
Toplam	116.101	131.825	247.926	11.240	-	732

Kaynak: DİE, 1927 Yılı Genel Nüfus Sayımı, s. 6

Bu tabloya göre şehrin toplam erkek nüfusu 116.101, kadın nüfusu ise 131.825 kişi ile erkelerden fazla olduğu görülmektedir. Nüfus yoğunluğu en fazla olan yer ise İskilip olup bunu Mecitözü, Alaca, Sungurlu, merkez ve en son sırada Osmancık ilçesi yer almaktadır. 1927 Nüfus verilerine göre Türkiye genelinde nüfus yoğunluğu kilometre kareye 18 kişi düşerken 12, 792 kilometre kare olan Çorum ilinde ise bu rakam 19 kişidir. Yani Türkiye nüfus yoğunlundan fazladır⁴²².

⁴²¹ Mehmet Kılıç, Çorum İlinde Kırsal Ve Kentsel Nüfus Hareketleri ve Bunun Sosyo-Ekonomik Yapı Üzerindeki Etkileri, *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum 2008, s.1491.

⁴²² Salih Şahin- Mutlu Yılmaz, *Cumhuriyet Döneminde Çorum ilinde Nüfus Gelişimi*, Çorum 2008, s.1476.

Tablo 3.32.: Nüfusun Okur-Yazarlık Oranı:

Cinsiyet	Okuma- yazma Bilen	Okuma-Yazma Bilmeyen
Erkek	8.518	107.583
Kadın	1.200	130.625
Toplam	9.718	238.208

Kaynak: DİE, 1927 Yılı Genel Nüfus Sayımı, s. 37

Bu bilgiler 6 ve daha üstü yaşlar için geçerli olan sayılardır. Tablodaki verilere bakarak şehirdeki okuma yazma bilenlerin toplam sayısı 9.718 kişiden oluşup yüzdelik oranı 5 olmaktadır. Ayrıca en çok okuma-yazmaya sahip olanların erkekler olduğu görülmektedir. Kadınlarda okuma-yazma bilmeyen sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Toplam 83.297 erkekten 8.518'i, toplam 103.704 kadından 1.200'ün okuma-yazma bilmektedir. Bu da cumhuriyet ile birlikte okuma-yazmaya daha çok önem verilmesi gerektiği düşüncesini akla getirmektedir.

Tablo 3.33.: Medeni Hala Göre Nüfusun Dağılımı:

Cinsiyet	Bekar	Evli	Dul	Boş	Bilinmeyen
Erkek	63.754	50.760	1.370	185	32
Kadın	54.497	58.330	18.051	919	28
Toplam	118.251	109.090	19.421	1.104	60

Kaynak: DİE, 1927 Yılı Genel Nüfus Sayımı, s. 23

Bu tabloya göre 118.251 bekar kişi içerisinde 63.754 kişi ile bekar erkek sayısı daha fazla olduğu görülmektedir. Toplam 20.969 kişinin dul ve boş olması da şehrin milli mücadele ve birinci dünya savaşı gibi önemli savaşlardan çıktığının göstergesidir.

Cinsiyetin meslek gruplarına göre dağılımı ise 51.980 erkek ve 13.600 kadın ile toplam 65.580 kişi ziraat ile uğraşmaktadır. 3.082 erkek ve 131 kadın ile toplam 3.213 kişi sanayi işi ile uğraşmaktadır. 2.197 erkek ve 50 kadın olmak üzere toplam 2.247 kişi de ticaret ile uğraşmaktadır. 518 erkek ve 22 kadın ile toplam 540 kişi serbest meslek ile uğraşmaktadır. 55.785 erkek ile 117.863 kadın her hangi bir işte

çalışmamaktadır⁴²³. Cumhuriyet'in ilk yılında yapılan bu sayımlarda çorum halkının büyük bir kısmının tarım ve hayvancılı ile uğraştığı görülmektedir. Çalışmayan ve en az meslek sahibi olanların kadınlar olduğu görülmektedir.

Tablo 3.34.: Cinsiyetin Yaş Grubuna Göre Dağılımı:

C.	0-1	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	70+	Blm y
E.	7.112	11.785	13.91 1	13.54 1	19.34 9	34.303	10.393	4.158	1.479	70
K.	4.921	9.539	13.66 1	10.82 3	18.71 7	53.168	14.547	4.212	2.139	98
T.	12.03 3	21.324	27.57 2	24.36 4	38.06 6	87.471	24.940	8.370	3.618	168

Kaynak: DİE, 1927 Yılı Genel Nüfus Sayımı, s. 23

Tablodaki bilgilerle şehrin genç nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen verginin dağılımları ise şöyleydi:

1925 yılında yer bir nüfusa verilen 125 kuruşun 45 kuruşu yol vergisine, 43 kuruşu maarif vergisine, 25 kuruşu vilayet vergisine, 14 kuruşu sair vergisine verilmekteydi. 1926 yılında yer bir nüfusa verilen 218 kuruşun 81 kuruşu yol vergisine, 82 kuruşu maarif vergisine, 34 kuruşu vilayet vergisine, 19 kuruşu sair vergisine verilmekteydi. 1927 yılında yer bir nüfusa verilen 246 kuruşun 90 kuruşu yol vergisine, 94 kuruşu maarif vergisine, 42 kuruşu vilayet vergisine, 19 kuruşu sair vergisine verilmekteydi. 1928 yılında yer bir nüfusa verilen 282 kuruşun 91 kuruşu yol vergisine, 115 kuruşu maarif vergisine, 53 kuruşu vilayet vergisine, 23 kuruşu sair vergisine verilmekteydi⁴²⁴. Buna göre en çok verginin verildiği alan eğitim ve yol içindi.

⁴²³ DİE, 1927 Yılı Genel Nüfus Sayımı, s. 37.

⁴²⁴ DİE, 1925-1928 Vilayet Hususi İdari İstatistikleri, s. 57.

3.7.2.1. Çorum'da Mübadillerin İskanı

Tarih boyunca yapılan göçlerin bazı nedenleri vardır. Yapılan bu göçlerin en önemli nedeni ekonomik olup bunu, siyasi, sosyal ve kültürel nedenler ile din ve milliyet ayrımları takip etmiştir⁴²⁵. Bu nedenle Rusya'nın ve diğer devletlerin yayılma politikası ve baskıları sonucu Osmanlı Devleti'ne karşı da birçok yerden göçler başlamıştır. Yapılan bu göçler üç ana bölüme ayrılmıştır. İlk dönemi 1774-1853 yılları arasında oluştururken, ikinci kısmı Kırım Savaşı sonrasında Rus baskısından kaçanlar tarafından, üçüncü dönemi ise 1877-1878 yılları arasında gerçekleşen ve tarihte 93 harbi olarak geçen Osmanlı-Rus Savaşı oluşturmuştur⁴²⁶.

Osmanlı Devleti'ne yapılan göçlerin en yoğun olduğu dönemler bu şekildeyken Çorum şehrine yapılan ilk göçün hangi tarihte yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Şerif Korkmaz'a göre ilk göçler, Çerkez ve Kabartaylar'dan oluşup bunların deniz yolu ile Samsuna çıkıp oradan Çorum'a gelmiş olmasıdır. Bunların bir kısmı Kadıköy adı verilen ve 150 seneden beri boş olan bu araziye yerleştirilmiştir. Ancak Çorum şehrine yoğun bir şekilde yapılan göçler Rusya'nın Panislavist politikası nedeniyle gerçekleştirmiş olduğu 93 Harbi dönemindedir⁴²⁷.

18. yüzyılın son çeyreğinde Kafkasya, Kırım ve Balkanlardan Anadolu'ya yoğun bir şekilde yapılan göçler 1912 yılına kadar sürmüştür. 1780 yılından 1.800 yılına kadar Kafkasya, Kırım, Kozan ve Özi bölgelerinden Anadolu'ya gelen göçmen sayısı 300.000 ile 500.000 arasındadır. Kırım savaşının gerçekleştiği 1856 yılından 1864 yılına kadar bazı bölgelerden Anadolu'ya yapılan göçler 600.000 göçmen şeklindeyken, 1878 tarihinden sonra Kırım, Kuzey Doğu Anadolu ve Kafkaslardan yapılan göçler ise süreklilik arz edip, bazen yılda birkaç kişiden oluşurken bazen de binlerce kişiden meydana gelmekteydi.⁴²⁸

⁴²⁵ Erdal Taşbaş, “ Nogayların Çorum'da İskan Edilmesi”, *Uluslar Arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, III, s. 1412.

⁴²⁶ Mehmet Alpargu, *Nogaylar*, İstanbul 2007, s. 132.

⁴²⁷ Korkmaz, “Çorum'da Nüfus...”, s. 417.

⁴²⁸ Hasan Yüksel, “ Kafkas Göçmen Vakıfları”, OTAM, Sayı 5, Ankara 1994, s. 475.; Taşbaş, “Nogayların Çorum'da...”, s. 1417.

Göç ve göçmenlerin 1858 yılından itibaren artmasıyla başta barınma olmak üzere belediyeler bu göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmişti. Bunun içinde öncelikli olarak bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Bu nedenle 1860 da Ticaret Bakanlığı'na bağlı ve 1861 yılının Temmuz ayında da bağımsız olan bir Muhacir Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun vazifeleri ise gelen göçmenlerin iskan yerlerini tespit etmek onları bu bölgelere nakletmek evlerini, barakalarını, hayvanlarını, tohumlarını, kışlık yakacaklarını vermek ve hazineden onlara para ayırmak olmuştur. Hatta Çorum Aşar vergisinin bir kısmı Çerkez muhacirlere öküz almak için o dönemlerde ayrılırken, 35.000 kuruşta 140 hanenin inşası için ayrılmıştır ⁴²⁹.

Çorum şehrinde bulunan göçmenler hakkında 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımında herhangi bir bilgiye rastlanmamış, nitekim bu nüfus sayımı erkeklere yönelik olmuştur. Daha sonraki yıllarda yapılan sayımlara göre ise 1882 yılında Çorum kazasında 288 Kıpti, 80 Ermeni, 4 Rum var iken, 1889-1890 yıllarında ise 93 Harbi nedeniyle Rum sayısında çok fazla artış görülerek 573 kişi olmuştur. 1893 yılında ise Rum kadın 45, erkek 101 ile toplam 146 kişi, Ermeni kadın 200, erkek 297 ile toplam 497 kişi, Protestan kadın 16, erkek 17 ile toplam 33 kişi vardı ⁴³⁰. 1902 yılında Çorum'da 657 Ermeni, 149 Rum, 14 Protestan ve 22 Katolik yer almıştır ⁴³¹. Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında da Çorum'da bulunan yabancıların nüfusları ise 10 erkek, 9 kadın olmak üzere toplam 19 Katolik, 1 erkek, 1 kadın olmak üzere toplam 2 Protestan, sadece 1 kadın Ortadoks, 67 erkek, 95 kadın olmak üzere toplam 162 Ermeni 10 erkek, 6 kadın olmak üzere toplam 16 Hristiyan, 3 erkek, 4 kadın olmak üzere 7 tanede diğer din gruplarından kişiler yer almıştır ⁴³².

Birçok yerden gelip Türkiye'nin belirli yerlerine yerleşen bu kişilere karşı Türkler yönetimleri altında yaşamalarına izin vermiş ve hiçbir haktan mahrum bırakmamışlardır. İslam hukuku içerisinde kendilerine tanınan "zimme" statüsünde ve "millet sistemi" içerisinde Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar hayatlarını devam

⁴²⁹ Pelin İskender, " Kafkasya Göçmenlerinin Çorum İskanı", *Uluslar Arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, III, Çorum 2008, s. 1569.

⁴³⁰ Ali Açık, "Çorum Kazasında Müslim- Gayri Müslüm İlişkileri (1839-1874)", *Uluslar Arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, III, Çorum 2008, s. 1432.

⁴³¹ Kodal, "Cumhuriyetin İlk Nüfus...", s. 1468.

⁴³² DİE, *1927 Nüfus Sayım*

ettirmişlerdir. Ancak gerek Birinci Dünya Savaşı, gerekse Milli Mücadele yıllarında Gayr-ı Müslim nüfusa karşı olan kızgınlık ve sonrasında burada bulunan azınlıkların şehri terk etmesi ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan Barış Antlaşması ile azınlıklarını mübadeleye tabi tutması gibi nedenlerle Çorum şehrinde azınlık nüfusu son derece azalmıştır ⁴³³.

Lozan Antlaşması'ndan önce 29 Eylül 1913 tarihinde gerçekleşen İstanbul antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 48.000 Müslüman ve 46.000 Bulgar'dan oluşan bir Nüfus Mübadelesi gerçekleştirilmiş. Ancak meydana gelen Birinci Dünya Savaşı nedeniyle bu durum yarım kalmıştır ⁴³⁴. Lozan Antlaşması ise Nüfus Mübadelesinin neredeyse tam anlamıyla gerçekleştiği bir anlaşma olmuştur.

1922 yılında Kurtuluş Savaşı'nın Türkiye tarafından kazanılmasıyla, Lozan Barış Konferansı'nın toplanması süreci başlamış ve 21 Kasım 1922'de Lord Curzan'ın başkanlığında Lozan Konferansı'nın ilk çalışma oturumu açılmıştır. yapılan bu oturuma İngiltere, Fransa, İtalya, Türkiye ve Yunanistan gibi savaşı derin yaşayan devletlerin yanı sıra Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Amerika Birleşik Devletleri de katılmıştır. 21 Kasım'da başlayan konferansın mübadele konusu ancak 12 Aralık günü görüşülebilmıştır ⁴³⁵.

Görüşmelerde alınan kararlara göre Yunanistan'dan gelecek olacak mübadillerin Rumların bırakmış olduğu yerlere yerleşmesi ve göçmenlerinde terk ettikleri yerdeki iklim ve hava şartlarına uygun yerlere gönderilmeleri kararlaştırılmıştı. Böyle bir uygulamanın ise gerçekleşmesi için uzun araştırmalara ve istatistik bilgilerin olması gerekiyordu. Ancak göç hareketinin 1923-1924 kışında hemen başlatılmasından dolayı yerleşim alanları kent, kasaba, köylerden başlayarak demir yolu ve diğer ulaşım araçlarının gidebileceği yerlere olabilecek şekilde hızlandırılmak zorunda kalınmıştır ⁴³⁶. Ayrıca mübadillerin tütüncülük, zeytincilik,

⁴³³ Kodal, "Cumhuriyetin İlk Nüfus...", s. 1467-1468.

⁴³⁴ İbrahim Erdal, "Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi (1923-1930)", *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 12.

⁴³⁵ Ömer Kodaman, "Türkiye ile Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş Eylül 2008, s. 16-17.

⁴³⁶ Kemal Arı, *Zorunlu Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1924)*, İstanbul 1995, s. 52-53.

bağcılık, çiftçilikle gibi uğraştıkları işlere göre yerleştirilmeleri ön planda tutulmuş ve tütüncülükle uğraşan 30.000 kişi Samsun ve çevresine yerleştirilmişti ⁴³⁷.

Oluşturulan yerleşim yerlerinde mübadillere yardımcı olmak için 16 Nisan 1924’de 488 sayılı kanun ile meclis tarafından toprak verilmesi ve 22 Nisan 1924’de de çıkarılan 512 sayılı kanun ile de ihtiyacı olanlara iskan edildikleri yerlerde üretim faaliyetlerine başlayana kadar beslenme ihtiyaçlarının karşılanması kararlaştırılmıştır. Yetim, dul, kimsesiz kadın ve aciz durumda olanlara beslenme ve kışlık yakacak yardımında bulunulmuştur. Buna göre Çorum şehrine gelen mübadillere 1923-1933 yılları arasında 181 ev, 83 dükkan, 42 arsa, 18.697 dönüm toprak, 297 dönüm bağ, 150 dönüm bahçe verilmiştir ⁴³⁸. Devlet tarafından kanunlar ile bu kararlar alınırken birinci bölgenin merkezi olan Samsun ve çevresinde de gelecek olan mübadillere karşı hazırlıklar yapılarak tedbirler alınmıştır. Bunlar da şu şekildeydi: ülkenin değişik yerlerinde de faaliyet gösteren “ İmdad-ı Sıhhi Kurulları” Samsun iskelesinde de kurularak salgın hastalıkların önüne geçilmeye çalışılmış ve buralara yeteri kadar serum ile aşı depolanmış, 16 Kasım 1923 tarihinde Doktor Fikri Bey’in başkanlığında 3 Doktor, İdare memuru, eczacı, ambar memuru ve 4 hasta bakıcıdan oluşan Hilal-, Ahmer İmdad-ı, Sıhhi heyeti İstanbul’dan Samsun’a gelerek burada Mantika Palas Oteline yerleştirilerek, burada 10 yataklı bir dispanser oluşturuldu. Ayrıca baraka yapımında kullanılmak için tahta, sac, direk ve çividen oluşan malzemelerde gönderilmiştir. Hükümet Samsun ve çevresine gelecek mübadiller için bu yardımlarda bulunurken halkta boş durmayarak komisyonlar kurup yardım kampanyaları başlatmıştır ⁴³⁹.

17 Temmuz 1923 tarihinde de “Vekiller Heyeti Kararnamesi” yayınlanmış ve buna göre Anadolu’da 8 iskan bölgesi oluşturulmuş, ancak yapılan değerlendirmeler sonucunda diğer devletlerde bulunan Türk vatandaşlarının planlanan süreden daha kısa zamanda Türkiye’ye geleceklerinin görülmesi nedeniyle 8 iskan bölgesi 10’a çıkarılmıştır. Bu iskan bölgelerinden birinci sırayı Samsun ve çevresi oluşturmuştur.

⁴³⁷ Kodaman, “Türkiye ile Yunanistan...”, s. 25.

⁴³⁸ Kodaman, “Türkiye ile Yunanistan...”, s.27, 83.

⁴³⁹ Baki Sarısakal, *Samsun’da Mübadele*, s. 28-29.

Bu bölge içerisine giren şehirler ise Samsun, Sinop, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat ve Çorum şehirleri olmuştur. Drama, Kavala, Selanik, Kayalar, ve köylerinden bu şehirlere gelen 58. 486 göçmenin 5440'ı Amasya, 6.800 'i Tokat, 2.318'i Çorum, 1.679 'ü Ordu, 748'i Giresun, 8.788'i Şarki Karahisar, 1.328'i Trabzon, 1.157'si Erzincan, 1.594'ü Sinop, 5.277'si Yozgat, 4.404'ü Sivas ve 543'ü Gümüşhane vilayetlerine yerleşmiştir⁴⁴⁰. Ömer Kodaman'a göre Yunanistan'dan gelen mübadillerin illere göre cinsiyet ayrımında Çorum şehrine 825 erkek, 750 kadın olmak üzere toplam 1.570 kişi gelmiştir⁴⁴¹.

Mübadele esnasında iki ülke arasında mübadelelere karşı olumsuz olaylar yaşanmasına rağmen mübadele anlaşması kapsamında olan 1923-1924 yılları arasında mübadeleye tabi kalan Türkler'in büyük bir kısmı Türkiye'ye gelerek yerlerine yerleştirilmişlerdir⁴⁴².

3.8. Çorumda Sanayi

3.8.1. Osmanlı Döneminde Çorumda Sanayi

Osmanlı döneminde şehrin sanayisi, ekonomisi dört faktöre bağlı olarak gelişmiştir. Bunlardan ilki şehir ve şehrin yakın çevresindeki hammadde kaynakları, ikincisi şehrin ticaret yollarına göre konumu, üçüncüsü şehrin ekonomik ve sosyal gelişimi ve en son olarak bağlı olduğu Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu olmuştur⁴⁴³.

Coğrafi özelliği nedeniyle kıyı ile bağlantısı olmayan bu nedenle iç kesimde kalan şehirde tarım ve hayvancılığa yönelik hammadde ve ekonomi etkin durumda olmuştur. Yazılı kaynakların olmadığı dönemlerde de yapılan arkeolojik kazıların sonuçları ile yazılı kaynakların olduğu dönemde de yazılı belgelerin ışığında Çorum ve çevresinin iktisadi hayatı hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. M.Ö.2000 yılların başında Anadolu'da kurulan 10 büyük, 9 küçük pazar kentinden birinin Hattuşaş'ta

⁴⁴⁰ Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskan", *Atatürk Yolu*, Sayı 5, Mayıs, s. 63, 66.

⁴⁴¹ Kodaman, "Türkiye ile Yunanistan...", s. 77.

⁴⁴² Kodaman, "Türkiye ile Yunanistan.", s. 26.

⁴⁴³ Ali Yılmaz, "Osmanlıdan Günümüze Çorum Sanayi", *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum, 2008, s.1653.

(Boğazköy) olduğu yapılan kazılar sonucu elde edilen bilgiler arasında yer almıştır⁴⁴⁴.

Selçuklu dönemine kadar Çorum yöresinde Frigler, Medler, Persler ve Kapadokya ve Bizans gibi bazı uygarlıklar hakim olmuşlardır. Selçuklu döneminde şehir Sivas, Amasya ve Tokat kentleri düzeyinde bir gelişme gösterememiştir. Bunun nedeni kervan yollarının şehrin içinden değil de çevresinde bulunan bu şehirlerden geçmesinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı döneminde ise şehir diğer İç Anadolu kentlerinde görülen doğrultuda gelişme göstermiştir. Fatih dönemindeki Çorum esnafı 37 ayrı faaliyet gösteren meslek dalı yer almaktadır. Çorum'un en kalabalık meslek dalını, o tarihte 23 kişi ile sofçular oluşturmaktaydılar. Boyacı olarak çalışan 12 kişi varken 6 terzi, 9 bez ve ipek tüccarı, 5 külahçı, 1 abacı, ve 4 kuşakçı dokuma dalında çalışmaktaydılar. "Cüllah" diye adlandırılan dokumacıların sayısı sadece 7 kişiydi. Ayrıca 17 kişi tabaklık ve 15 kişi deri eşyası imalatı ile uğraşmıştır⁴⁴⁵.

Çorum konumu nedeniyle tarım ve hayvancılık ile uğraşan bir ekonomiye sahip olmaktadır. Bu nedenle Osmanlı döneminde, Çorum yöresinde yoğun hayvancılık faaliyetlerine bağlı olarak deri ve deri ürünleri üretimi gelişme göstermiştir. Osmanlı döneminde başkent İstanbul'un ve diğer büyük şehirlerin et ihtiyacını karşılayan şehirler arasında yer alan Çorum bunu en iyi şekilde ispat etmektedir. Hayvancılığın önemli olması nedeniyle şehirde deri imalatı ve tabakhanelerin (deri işlenen yer) varlığı çok eski tarihlere dayanmıştır. Hatta 1456 yılında şehirde 17 kişi debbağlık, 9 kişi keşger (ayakkabıcılık), 6 kişi saraç, 2 kişi postindüz (kürk dikici) 1 pabuççu olmak üzere toplamda 35 kişi deri işleri yapmıştır. Elin yanı sıra yapılan deri üretimleri büyük şehirlere İstanbul'a gönderilmiştir⁴⁴⁶.

17. yüzyıl sonlarından itibaren devlet sistemli olarak yerleşme politikası izlemeye başlamıştır. Bu politika gereğince yerleşik düzene geçen halk dericiliğin yanında hayvan ürünleri ile ilgili olan yoğurt, yağ, peynir gibi süt ürünlerinin fazlasını, yapağı deri gibi işlenmemiş hayvan ürünlerini ve halı, kilim, çuval, heybe

⁴⁴⁴ Mutlu Yılmaz, "Osmanlı'nın Son Cumhuriyetin İlk Döneminde Çorum'da Endüstri", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (1-3 Ekim 2004)*, Çorum 2006, s. 82.

⁴⁴⁵ Faroghi, *Fatih Döneminden...*, s. 98.

⁴⁴⁶ Yılmaz, "Osmanlıdan Günümüze...", s. 1655.

gibi dokumaları pazar için üreterek ekonomisine yeni yönler vermiştir. Belirli yerlerde ve belirli zamanlarda kurulan pazar yerleri ile bu mallar birbirlerine ve civardaki köy ve kasaba halkına satılmaktaydı. Pazarcılık zaman içerisinde gelişerek 19. yüzyıl sonlarında Pazar ve Pazartesi günleri olmak üzere haftada iki gün hayvan, tahıl ve diğer ürünlerinin satılması için “Pazar” kurulmaktaydı. Bu durum şehrin dericiliğin yanında diğer hayvan ürünlerinden de faydalandığını göstermektedir ki böylece dericilik şehirde eskisi kadar rağbet görmemekteydi. Hatta bu sadece Çorum şehri için değil Osmanlı Devleti içinde geçerli olmuştur. Çünkü 19. yüzyılda ekonomik yapının değişmesi sonucu Fransızlar Türklerden öğrendikleri deri tekniklerini Avrupa’da yaymaya başlamıştır. Yeni teknikler ile üretim yapan Avrupalıların ürünleri her yerde aranır olurken Anadolu da geleneksel yöntemler ile yapılan üretim gerilemeye başlayarak dış pazar bulmakta zorlanmıştır ⁴⁴⁷.

19. ve 20. yüzyıl başlarında Çorum kentinde yaygın olan bir diğer faaliyet kolu da dokumacılıktır. Atölyeden çok evlerde yapılan dokumacılık 1907 tarihli Ankara vilayet salnamesi kayıtlarına göre, 2.000 adet dokuma tezgâhının oluşmasını sağlamıştır. Bu tezgâhlarda dokunan ürünlerin kalitesi iyi olup çamaşırlık bez, İran ve Tosya taklidi şal yününden yapılmış aba, siyah şalvarlık kumaş, kilim ve seccade yer almaktaydı. Dokumacılığın hammaddesi olan yün, yöredeki koyun ve keçilerden, pamuk ise Kızılırmak vadisinde ekilerek elde edilmektedir. Böylece dokumacılık köy evlerinde yapılacak kadar gelişmiştir. Yapılan bu dokumaların bezzazlarda (manifaturacı) satılması üretimin ticarete yönelik olduğunu göstermektedir. 20. yüzyıl ortalarına kadar dokumacılık önemini kaybetmeden sürdürmüştür. Cumhuriyet’in ilk yıllarında da halkın kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar dokumacılık faaliyetleri sürdürülmüştür ⁴⁴⁸.

Cumhuriyet öncesinde şehirde etkili olan ekonomik kollardan biride bakırcılık olmuştur. Genellikle bölge halkının mutfak malzemeleri gibi yerel ihtiyaçlara yönelik olan tabak, kazan, güğüm gibi mutfak eşyaları bakırcılar tarafından üretilmiştir. Ham bakırdan saf bakırın elde edilmesi, Anadolu kentlerinde

⁴⁴⁷ Sevgi Aktüre, “19 Yüzyılda...”, s. 128-129

⁴⁴⁸ Yılmaz, “Osmanlının Son...”, s. 85.

genellikle haddehanelerde yapılır ve bakırcılar kullandıkları bakırı bu haddehanelerden temin ederlerdi. Çorum şehrinde bakırcılık önemli olmasına rağmen haddehanesi bulunmamaktadır. Bu nedenle şehir saf bakırını kendine yakın olan Tokat'tan elde etmiştir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında, buradaki haddehanelerin kapanması şehrindeki bakırcıları olumsuz yönde etkilemiş ve şehirdeki bakırcılık önemini yitirmiştir. Bakırcılığın önemini yitirmesiyle, demircilik önem kazanmaya başlamıştır. Şehrin diğer bir faaliyeti olan tarım yaygınlaşmaya başlayınca buralarda kullanılan aletlerin yapılması için çalışmalar çoğalmaya başlamıştır. Demirciler tarafından yapılan bu tarım aletleri sayesinde şehir çevresinde tarım alanları genişlemiş, yeni kullanılan aletlerle birlikte Çorum çevresindeki tarımsal üretim artmıştır ⁴⁴⁹.

Çorum şehri genel itibariyle ağaçsız olmasına rağmen Yeşil ırmağın kollarından biri olan Çorum suyu tarafından vadi tabanı ve tepelerin yamaçları bağ ve bahçelerle kuşatılmıştır. 19. yüzyılda “cehri” adı verilen bir tür ağaççık ile kaplanmışır. Bu bitkinin üzümü andıran meyvelerinden bir tür boya elde edilmekteydi. Buda 19. yüzyıl sonlarında Çorum ekonomisi için önemli olacak olan cehri ticaretini başlatmıştır. Çorum başta olmak üzere bu bölgedeki kentlerden Tokat, Zile ve Amasya cehri ticaretinden önemli gelir elde etmektedir. Ancak zamanla sentetik boya endüstrisinin gelişmesiyle cehri eski önemini bütünüyle yitirmiş ve halk buğday üretimine yönelmeye başlamıştır. Çorum ilinde ticari hayatta önemli bir yer tutmuş ve bu üretim ile ilgilenen Ticaret ve Sanayi Odası 29 Kasım 1913 yılında şehirde kurulmuştur. Merkezde 520, kazalarında ise 544 olmak üzere toplam 1.064 kayıtlı üyeye sahip olmuştur ⁴⁵⁰.

19. yüzyıla kadar ekonomisini korumaya çalışan Osmanlı Devleti bu yüzyıl içerisinde yaşanan ekonomik bunalımlar, ülkenin içine düştüğü kötü durum, batılı devletlere verilen kapitülasyonlar, Avrupa'da modern sanayinin gelişmesi ile fabrika üretimine yani seri üretime geçilmeye başlanması ile geleneksel yöntemlere dayanan yerel üretimin gerilemesine neden olarak endüstrileşmenin önünü engelleyen en

⁴⁴⁹ Yılmaz, “Osmanlıdan Günümüze...”, s. 1656.

⁴⁵⁰ Aktüre, “19Yüzyılda...”, s. 132-133.; *1967 Çorum İl Yıllığı*, s. 255.

önemli etkenleri oluşturmuştur. Sanayi devrimi sonucunda Osmanlı pazarlarına yavaş yavaş batı malları girmiştir. Ayrıca verilen imtiyazlar ile de yabancı tüccarlar, yerli tüccarlardan daha az vergi ödüyorlardı. Bunun neticesinde de gelişmemiş olan yerel küçük imalat atölyeleri de bu rekabet ortamına dayanamayarak kapanmaya başlamıştır. Osmanlının son döneminde gözlenen bu olumsuz şartlar Cumhuriyet'e kadar devam etmiştir.

3.8.2. Cumhuriyet Döneminde Sanayi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye endüstrisi örgütlenme düzeyi, üretim çeşitleri ve kullandığı teknik olanaklar bakımından oldukça ilkel bir yapıya sahipti. Çorum'da bugün anladığımız biçimde imalat sanayi hemen hemen yok gibiydi. Üretimde bulunan işletmelerin tümü küçük ölçekli olup sanayi kuruluşundan çok zanaatkar işletmenlerini andırmaktaydı. Bu işletmenlerin önemli bir bölümü de tarım ürünlerinin işlendiği un değirmenleri, leblebi imalathaneleri gibi işyerlerinden oluşmaktaydı. Böyle bir ortam içerisinde şehirde dönemin en önemli işi olan fabrikaların durumu ise aşağıdaki tabloda verilenler şeklindeydi.

Tablo 3.35.: Çorum İlindeki Fabrikalar

Firma ismi	Kuruluş Tarihi	Faaliyet Alanı	Çevirici Güç	Beygir Gücü
Üyük	1898	Un fabrikası	Su	-
Burun Çiftlik	1914	Un fabrikası	Su	40
Ahin Oluk	1924	Un fabrikası	Su	24
Hızır	1926	Hızır fabrikası	Gaz	15
Çorum Belediyesi	1924	Elektrik üretimi	Gaz ve Benzin Motor	40

Kaynak: DİE, 1927 Sanayi Sayımı

Çorum sanayisinde Cumhuriyet döneminde en önemli faaliyet kolunu un sanayisi oluşturmaktaydı. Su ile çevrilen un fabrikaları ya da değirmenler var olup şehrin en eski un fabrikası Rumlar tarafından kurulan Üyük Fabrikası'dır. Ayrıca bu Çorum'un ilk fabrikası olmuştur. Çevirici güç olarak motorun kullanıldığı ilk fabrika 1924 de belediyenin kurduğu elektrik fabrikasıdır. 1926 yılında da çevrimci güç olarak gaz ile çalışan Hızır fabrikası kurulmuştur. Bu yıllarda rakı imalatı daha tekel eline alınmadan önce Lütfi Musaoğlu tarafından işletilmiştir ⁴⁵¹. Un fabrikaları 1950

⁴⁵¹ Tekeli, "1923-1950 Döneminde...", s. 209.

yıllarına kadar sanayi işletmesi olarak nitelendirilebilecek başlıca işyerleridir. Bunlardan en önemlisi 1932 yılında Tütüncülerden olan Şükrü efendinin kurduğu Hatap Un fabrikası olmuştur. Böylece ilde gelişen ilk sanayi dalı un fabrikası oldu. Un ve buğday ticareti ilin ülke ticaretinde bütünleşmesinde önemli bir yer tutmuştur⁴⁵².

Ticaretin şehirde çok yaygın olmaması burada önemli bir banka kurulmasını engellemiştir. Buda Çorum merkezi ile kazalarında sadece Ziraat Bankası'nın varlığına yol açmıştır. 1924 yılında Osmanlı Bankası'nın mukavelesinin 1935 yılına kadar uzatılması üzerine Osmanlı Bankası şubelerini anlaşıma hükümlerine bağlı kalarak Anadolu'da yaygınlaştırması nedeniyle, 1927 yılının Mart ayında Çorum'da da bir şubesini açmıştır. Ancak bu banka kendisinden sonra kurulan Merkez Bankası'nın kurulmasından sonra ticaret bankası niteliğinde kalmasından dolayı çok uzun ömürlü olmamış ve 1932 yılında kapanmıştır⁴⁵³.

1927'de özel sermayenin sanayi girişimlerini desteklemek ve özendirmek üzere yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi kanunu ile ülke çapında gelişmeler olurken şehirde bunun etkisi çok görülmemiştir. Bu kanun ile ilde 1929-1932 yıllarında yararlanılmış ve 3 un fabrikası kurulmuştur. Ayrıca 1930 yılında da Mustafa Burhanoglu tarafından ortalama 10 kişinin çalıştığı dokuma fabrikası kurulmuştur.⁴⁵⁴ 1933 yılında da bir tane pamuk fabrikası açılmıştır.⁴⁵⁵

Çorum sanayi gelişimi ile ilgili en iyi sonuçlar 1927 yılında yapılan sanayi sayımı ile elde edilmiştir. Bu sayıma göre 65.245 endüstri tesisi bulunmakta ve bu tesislerde 256.855 kişi çalışmıştır⁴⁵⁶.

Tablo 3.36.: 1927 Sanayi Sayımına Göre Çorum İlinde Endüstri Kollarına Göre İşyerleri ve Çalışan Sayıları

Endüstri Kolları	İşyeri Sayısı	%	Çalışan Sayısı	%
Maden Çıkarımı ⁴⁵⁷	11	0,9	3.022	56,9

⁴⁵² “Çorum”, *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2061.

⁴⁵³ Tekeli, “1923-1950 Döneminde...”, s. 211.

⁴⁵⁴ DİE, *1933 Sanayi Sayımı*, s. 62.

⁴⁵⁵ DİE, *1932-1935 Sanayi sayımı*, s. 116.

⁴⁵⁶ Yılmaz, “Osmanlının Son...”, s. 86.

⁴⁵⁷ DİE, *1927 Sanayi Sayımı*, s. 46.

Tarıma Dayalı Endüstrisi ⁴⁵⁸	489	41,4	939	17,7
Dokuma Endüstrisi	180	15,2	296	5,6
Ağaç Ürünleri Endüstrisi	170	14,4	315	5,9
İnşaat Endüstrisi	51	4,4	144	2,7
Maden ve Maden İşletmesi end. ile Makine İmalatı Endüstrisi ⁴⁵⁹	267	22,6	561	10,6
Kağıt ve Basım Endüstrisi	1	0,1	10	0,2
Kimya Endüstrisi ⁴⁶⁰	8	0,6	11	0,2
Diğer Endüstri Dallar	5	0,4	10	0,2
Toplam	1.182	100,0	5.308	100,0

Kaynak: DİE, 1927 Sanayi Sayımı

Bu sayım sonucunda yukarıda ki tabloyu incelersek şehirde 1,182 işyerinde 5.308 kişi çalışmış ve işletme başına ortalama 2 kişi düşmüştür. İşletmelerin 489'u yani % 18'i tarım ürünleri işleyen sanayi dalı ile ilk sırayı alırken, 267 işyeri ile maden ve maden işletmesi sanayi ikinci sırayı almıştır. Dokuma sanayi ise 180 işyeri ile üçüncü sırayı almış ve el tezgâhlarından oluşan bu kısım genellikle halı, kilim, heybe vb. dokuma işleri ile uğraşmaktaydı. Yine bu tabloya göre maden çıkarma alanında çalışan işçi sayısı 3.022 kişi ile birinci sırada yer almaktadır. Çorum ilinde sanayide tüm çalışanların yaklaşık olarak yarısı Çorum kentinde yer alırken diğer yarısı ilçelere dağılmıştır. Yine bu sayım sonucunda İskilip'te çok büyük sayıda işçi çalıştıran büyük ölçekli maden ocaklarının varlığı kanısı elde edilmektedir. Çünkü sayımlardan elde edilen bilgilere göre İskilip'te 3.000 kişi maden alanında çalışmıştır. Gerçektende bu yıllarda İskilip ve Sungurlu'nun, Akçakoyunlu, Sarıkaya, Boncuk, Ali Baba, Yerki, Kekeç, Keçe Taytak köylerinde işletilen tuz madenleri vardır ⁴⁶¹. Ancak bunlar küçük işletmeler olup bu ölçekte bir istihdam yaratmış olmasını kuşkuyla karşılamak gerekir.

⁴⁵⁸ DİE, 1927 Sanayi Sayımı, s. 47.

⁴⁵⁹ DİE, 1927 Sanayi Sayımı, s. 51.

⁴⁶⁰ DİE, 1927 Sanayi Sayımı, s. 53.

⁴⁶¹ Tekeli, "1923-1950 Döneminde...", s. 209.

Tablo 3.37.: Çalışanların Cinsiyete Göre Dağılımı:

Endüstri Kolları	Erkek	Patron Erkek	Memur Erkek	14 Yaşından Küçük İşçi
Maden Çıkarımı	2	58	-	3.254
Tarıma Dayalı Endüstrisi	20	2	10	59
Dokuma Endüstrisi	5	-	12	8
Ağaç Ürünleri Endüstrisi	9	-	3	26
Bina İnşaatı Endüstrisi	11	-	1	51
Maden ve Maden İşletmesi end. ile Makine İmalatı Endüstrisi	8	2 kişi oda yabancı	29	59
Kağıt ve Basım Endüstrisi	1	6	3	-
Kimya Endüstrisi	-	-	-	-
Diğer Endüstri Dallar	-	1	-	-
Toplam	57	69	58	3.457

Kaynak: DİE, 1927 Sanayi Sayımı. s.88

Tablo 3.38.: 1927 Sanayi Sayımına Göre Çorum Ve Komşu İllerde 10 ve Daha Fazla İşçi Çalıştıran Tesisler

İller	Tesis Sayısı
Çorum	6
Amasya	10
Çankırı	1
Kastamonu	24
Yozgat	1
Türkiye	2052

Kaynak: DİE, 1927 Sanayi Sayımı

1927 sanayi sayımına göre Kastamonu’da 24 tesis ile 10 ve daha fazla işçi çalıştırarak ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada 10 tesis ile Amasya, üçüncü sırada 6 tesis ile Çorum ve en son olarak da Çankırı ve Yozgat 1’er tesisiyle takip etmektedir.

Kurtuluş Savaşı döneminde Samsun-Çorum yolunun Anadolu’nun en önemli dışa açılma kapılarından biri olması, ildeki ticaretin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Savaş sonrası dönemde ticarete karşı bir durgunluk görüldü ise de 1927 yılından sonra artmaya başlamıştır. Afyon, kereste, tiftik, tahıl tüccarları yöresinin

ürünlerini değerlendirirken, manifatura, aktariye ve hırdavat tüccarları da genellikle il dışından gelen malları kente ve kırsal kesimlere dağıtmaktaydı ⁴⁶². Merkezde bulunan ve serbest mesleği oluşturan bu tüccarlar ise şu şekildedir:

1927 Yılında Çorumdaki Belli başlı Tüccarlar

Acenta: Singer Dikiş Makinesi kampanyası

Eczacılar: Emanetzade Hüseyin Mazlum Bey

Afyon Tüccarı: Alaybeyzade Rıza, Turşuzade Zarif Efendi Alemdar ve Damatzade biraderleri, Kara Alemdarzade Mustafa.

Bakkallar: Aşıroğlu Ahmet,

Tiftik Tüccarı: Alaybeyzade Rıza, Karaalemdarzade Mustafa

Hırdavat Tüccarı: Ahmetoğlu Mustafa, Embiyazade Sıddık Efendi ve mahdumları ve Tahirzade Eşref ve Şeriki Sıddık Efendi

Dakik Tüccarı: Aydınzade Ömer, Hazinedarzade Mustafa, Kadirbeyzade Rıza ve Karamişezade Faruk Efendi.

Zahire Tüccarı: Alaybeyzade Sezai, Işlakzade Nuri, Benderlizade Hüseyin ve Mustafa, Hacı Eminağa, Hüseyin Vehbi Hasırcızade Hakkı Hafız, Deli İbişzade Abidin, Tombuşzade Nazmi, Abacıoğlu Hacı Mustafa, Kavutcuzaade Abdullatif, Karaalizade Mehmet, Karaalemdarzade Enver, Veliyettin paşazade Şevket, Hükezade Tevik.

Atariye Tüccarı: Akmemetzade Mehmetali, Ebilzade Mahmut, Circizade Mahmut, Ceritzade Hüsnü, Hacı Abdurrahman zade Fethi, Hamamcızaade Mehmet, Hamdizade Celal, Delikarazade Osman, Seyit Mehmetzade İbrahim, Kayışzade Yusuf Bahri, Karaalizade Tevik, Katipzade Necmettin, Kürcüzaade Mustafa, Güllüzaade Hüseyin, Yağcızaade Abdülkerim, Yahyazade Hafız Necip.

Kereste Tüccarı: Burhanzade Mehmet Çavuş, Tatarzade Ömer, Kestikzade Hacı Ahmet.

Kösele Tüccarı: Zingioğlu Osman Kabakçızaade Süleyman Hayrı.

Manifatura Tüccarı: İstanbullu zade İsmail Efendi, Bekirzade Hacı Mustafa, Bilalzade Ahmet, Terlemezaade İhsan ve Salim, Tütüncüzaade Şükrü, Tütüncüzaade Mehmet Efendi ve Mahdumu, Tütekzaade Nuri, Çöplüzaade Mehmet Sait, Ceritzade Haçî İshak, Hacı Ahmetzade Bekir, Davutzade Şevket Efendi, Dedebaşızade Fazlı ve

⁴⁶² DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 75.; “Çorum”, Yurt Ansiklopedisi, s. 2063.

Nalbantzade Hacı Şeyhizade İsmail Efendi, Şücaattinzade Salim ve Lütî, Şücaattinzade Hacı Hüseyin Efendi ve şürekası, Sabuncu zade Rıza, Kavukcuz Salihzade Salim, Kerim Efendizade Muhsin, Kelpiroğlu Mustafa ve Müezzîn zade Eşref Efendi⁴⁶³.

Cumhuriyetin ilk yıllarında 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'na rağmen her hangi bir gelişme elde edilememiştir. Çorumda modern anlamda sanayi kuruluşu bulunmamaktadır. Bulunanlarda yerel ihtiyaca cevap veren geleneksel ev ve atölye tipi imalat yapan ve un değirmenine dayanan küçük imalathanelerdir. 1930 yılında devletin sanayileşmeye karşı yatırımı olduysa da Çorum şehrinde bu durum etkili olmamıştır.

3.9. Çorumda Tarım

3.9.1. Cumhuriyet Öncesi Tarım

Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Çorum'un ekonomik yaşamı büyük ölçüde, tahıl ürünlerinin ağırlıklı olduğu bitkisel üretim ile büyük gelişme potansiyeli olan hayvancılığın egemen olduğu tarımsal faaliyete dayalıdır. Ülkenin tahıl anbarı sayılan İç Anadolu Bölgesi'nde Çorum'un tarımsal üretiminin katkısı azımsanamayacak ölçüdedir.

Tarımsal üretime katkısı büyük olan şehrin toprak dağılımı ise %43.6 ekili-dikili alan, %12 ormanlar, %25 işe yaramayan topraklar, %19.4'ü ise çayır ve meralar şeklinde meydana gelmektedir. İl içinde ekili ve dikili toprakların tarım bakımından faydalanma oranı ise %92.4 tahıllara, %3 Endüstri bitkilerine, %2.5 baklagillere, %1.1'i bağ ve bahçe tarımına, geriye kalan %1'lik kısım ise sebze tarımına ayrılmaktadır. Tahıllar için ildeki toprakların bölünüşü ise %75'i buğday ekimine, %20.5'i arpa ekimine, %0.5'i çavdar ekimine, %1 pirinç ekimine, %1 mısır ekimine, %2'lik kısmı ise diğer ekim alanlarına ayrılmıştır⁴⁶⁴.

Şehrin ürünlerinin toprakları bu şekilde dağılma gösterirken Osmanlı döneminde bu topraklardan elde edilen gelirlerden öşür adı altında vergiler

⁴⁶³ Tekeli, "1923-1950 Döneminde...", s. 212.

⁴⁶⁴ 1967 Çorum İl Yılığ, s. 238.

alınmıştır. Çorum şehri içinde alına vergi bazı yerlerde ürünün 1/8, bazı yerlerde ise 1/5 olarak değişmektedir. Öşür'ün bu şekilde uygulandığı şehirde ürünün bazı dönemlerde dalgalanmalar gösterdiği görülmektedir. Çünkü 1520-30 ile 1576 yılları arasında, Çorum'da buğday üretimi % 46, arpa üretimi ise % 75 artmıştır. Demirli, Karahisar ve Katar kazalarında ise, buğday üretimi neredeyse sabit kalırken arpa üretimi, % 37 ve % 31 oranında artış göstermiştir. Çorum bölgesinde buğday üretiminin daha çok artması, kent nüfusunun büyümesiyle açıklanabilirken kazalarında ki arpa oranının buğdaya göre daha fazla olması arpanın hayvan yemi olarak kullanılmasından dolayı devletin bunu talep etmesi nedenlerine bağlanmıştır. İlerleyen zamanlarda da nüfusun artması üretimin de nüfus oranında genişlemesi ve hala yerleşik yaşama geçmeyen konar-göçerlerin bir kısmının yerleşik hayata geçmesi ile ürün şehrin ihtiyacını karşılayamaz hale gelmiştir. Yiyecek maddelerinde baş gösteren açığı, Çorum köylüleri bir ölçüde daha intansif, üretim tiplerine geçmekle, kapatmaya çalışmıştır. Örneğin meyve sebze üretimi, 1520-30 ile 1575 yılları arasında Çorumda % 323, Katar'da% 233 ve Demirli Karahisar'da %354 artmıştır. Ayrıca devlette meydana gelen Celali isyanları ile bu isyan karışan Canfedaoğulları ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde İran savaşları süresince girişilen isyancı takibatın Çorum ve Amasya bölgesinde yoğunlaşması Çorum kentinin kendine gereken buğdayı her zaman düzenli bir şekilde sağlayamamasına ve ciddi krizler yaşamasına yol açmıştır ⁴⁶⁵.

Osmanlı döneminde üretim genellikle temel ihtiyaçlar nedeniyle buğday ve arpaya dayanmaktaydı. Ancak bunda da isyanlar, savaşlar ve devletin teknolojiyi takip edememesi gibi nedenlerden dolayı sürekli bir artışı söz konusu olmamıştır. Şehirde yetiştirilen ürünler hakkında en ayrıntılı bilgiyi 1913 yılında yapılan tarım sayımı sonucunda elde etmekteyiz.

⁴⁶⁵ Faraghi, *Fatih Döneminden...*, s.105-106.

Tablo 3.39.: Çorum'un Ekili Alanlarının ve Üretiminin Osmanlı Devleti İçindeki Payı

	Ekili Alan (%)	Üretim (%)
Tahıl	1,3	2,3
Arpa	0,9	1,3
Baklagiller	0,7	0,6
Buğday	1,1	1,2
Nohut	0,8	1,6
Fasulye	0,9	1,2

Kaynak: DİE, 1913 Tarım Sayımı

Ekili alan içerisinde en büyük pay tahıl ve buğdaydan daha sonrada fasulye ve arpadan oluşmaktadır. En fazla ürün elde edilen ekim alanı fazla olan tahıl olup bunu nohut, buğday ve arpa takip etmektedir. Bölgede yaygın olan buğday ve arpanın yanı sıra yulaf, darı, mısır da ekilmiştir. Yulaf özellikle Sungurlu'da ekim alanı bulurken, Osmancık'ta da Kızılırmak kenarında pirinç yetiştirilmektedir.

Tablo 3.40.: Ürün Türlerine Göre Üretim (Ton):

	Merkez	İskilip	Osmancık	Sungurlu	Mecitözü	Toplam
Tahıl	32,765	11,959	3,431	45,875	18,723	112,753
Buğday	24,000	6,563	1,250	29,000	9,375	70,188
Arpa	7,995	5,000	2,000	12,375	7,813	35,183
Baklagiller	2,035	74	74	534	265	2,982
Nohut	732	5	3	172	42	954
Fasulye	645	10	7	234	42	938
Keten	83	—	—	—	3	86
Kenevir	14	—	26	—	6	46

Kaynak: DİE, 1913 Tarım Sayımı

Merkezde bütün ürünler elde edilirken en çok ürün tahıl ve buğday oluşmuştur. Tahıl, buğday ve arpa üretiminde kazalarından Sungurlu ilk sırayı alırken Osmancık en sondadır. Keten ve kenevir Çorum'da sanayi bitkileri içinde önemli bir yere sahip olup Keten asıl olarak merkezin ve Mecitözü'nün, kenevir de ise Osmancık'ın payı büyüktür. Osmanlı Devleti'nde toplam keten üretiminin %0.8'i

toplam kenevirin %0.9'u Çorum'da elde edilmektedir. Yörede ayrıca köklü bitkilerin tarımı da yapılmaktadır. Patates, havuç, pancar, soğan gibi bitkilerin ekim alanı daha çok merkezde, Sungurlu ve Mecitözü çevresinde yoğunlaşmıştır.

Tablo 3.41.: 1913 Tarım Sayımına Göre Çorum hayvan Varlığı ve Osmanlı Devlet İçindeki Payı:

Hayvanlar	Sayı	Osmanlı Devleti İçindeki Payı(%)
Sığır	89,059	1,6
Manda	8.000	1,3
Koyun	195,735	1,0
Keçi	220,856	1,6
At	5,592	0,6
Eşek	12,575	1,1
Katır	385	0,3

Kaynak: DİE, 1913 Tarım Sayımı

Tabloya göre şehirdeki en fazla hayvan 220.856 ile koyun oluştururken, en az 385 ile katırdır. Hayvan sayısı en az olan katırın devlet içindeki payı da en azdır. Keçi ile sığır hayvanlarının sayıları aynı olmasa da devlet içindeki payları aynıdır. Buda bize sığırın daha kıymetli olduğunu göstermektedir. Çorum da ekonomik hayatın ikinci kısmını hayvan besiciliği oluşturmaktadır. Gerçi şehirde çayır ve meraların günden güne tarım alanlarına geçmesi sonucu azalsa da Çorum çiftçisi hayvan yetiştirmekten vazgeçmemiştir. Bu nedenle hayvancılık şehirde oldukça önemli bir yere sahipti ve hayvan bakımından zengindir. Hayvan sayılarına bakıldığı zaman toplamda büyükbaş hayvancılığın daha çok olduğu ve bunların içerisinde de sığır ve mandanın Osmanlı Devleti içerisinde ki payının %1'in üzerinde olduğu görülmektedir. Küçükbaş hayvancılığa baktığımızda ilk sırayı keçi alırken ikinci sırada koyun bulunmaktadır. 1913 yılında hayvan ürünlerinden 25.000 tona yakın süt, 1.500 ton tereyağı ve 900 ton peynir üretilmiştir.

3.9.2. Cumhuriyet Döneminde Tarım

Cumhuriyet'in ilanından sonra birçok alanda çalışmalar yapılarak reformlar gerçekleştirilmiştir. Çok zor şartlar altında çalışan çiftçinin korunması için Atatürk

önemli önlemler almak için çalışmalara başlamıştır. Çiftçinin önemini vurgulayan bir konuşmasını 1 Mart 1922’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin üçüncü toplanma yılı açılışında yapmıştır. Bu konuşma “Türkiye’nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür. Öyleyse herkesten daha çok refah, mutluluk ve servete hak kazanan, layık olan köylüdür”⁴⁶⁶ şeklindeydi. Tarım alanlarında çalışanların sosyal durumlarının düzeltilmesi, verimliliklerini, üretimini artırmak ve çiftçi ürünlerinin hak ettiği fiyata satılmasını sağlamak yeni tedbirlerin alınması ile mümkündü. Bu nedenle 1924 yılından sonra bir yandan tarımın modernleştirilmesi, tarımsal ürünlerin artırılması, öte yandan başka tedbirlerle tarım alanında çalışanların durumlarının düzeltilmesi çabasına gidilmiştir ⁴⁶⁷.

Yaşanan gelişmeler karşısında şu tedbirler alınmıştır. Ağır bir vergi olarak çiftçiye çok güç durumda bırakan aşar vergisi 1925 yılında kaldırılmıştır. 1926’da medeni kanunun çıkarılmasıyla, belirli şartlar içinde devlete ait (miri) toprakların mülkiyetinin çiftçilere devredilmesi ve halkın böylece servet sahibi kılınması sağlanmıştır. 1924 yılında, çiftçilerin kooperatifleşmesini teşvik ve desteklemek amacıyla İtibar-ı Zirai Birlikleri, yani tarımsal kredi birlikleri kanunu çıkarılmıştır. 1925 yılında İstanbul Zahir Borsası kurularak bu ürünlerde fiyat istikrarının sağlanması ve çiftçinin ürününü çok ucuz fiyatlarla elinden çıkarmasının engellenmesi amaçlanmıştır. Devlet bu tedbirler dışında tohum ve hayvan ıslah istasyonları kurarak; çiftçiye fide, kaliteli tohum ve damızlık hayvanı dağıtarak; tarım okulları açarak tarımsal üretimi artırmaya ve çiftçileri refaha kavuşturmaya çalışmıştır. Bu tedbirlerle tarımsal ürün ve tarımsal gelirlerde önemli artışlar sağlanmıştı. Ancak 1929-30 Dünya Krizine doğru tarımsal ürünlerin fiyatları sanayi ürünlerine göre hızlı düşmesine neden olmuştur ⁴⁶⁸.

⁴⁶⁶ Ali Coşkun, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, Atatürk düşünce Dergisi, Sayı 4, Kasım 2004, s. 73.

⁴⁶⁷ Sait Dilik, “Atatürk Dönemi Sosyal Politika”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, XI, Ankara Ocak- Aralık 1985, s. 101.

⁴⁶⁸ Hüseyin Topuz, “Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XIII/2, Isparta 2007, s. 380-381.; Dilik, “Atatürk Dönemi Sosyal Politika”, s. 101-102

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarımı geliştirmek için alınan önlemler, çalışmalar bunlar iken Çorum bu gelişmelerden diğer şehirler gibi faydalanarak tarımını geliştirmiştir. Ancak yapılan yardımlar ve alınan önlemlerin dışında tarımsal gelişmeyi sınırlayan bazı etkenler vardır ki bunlar iklim ve toprak yapısıdır. İklimine baktığımız zaman Orta Anadolu ile Karadeniz Bölgesi arasında bir geçit ili olan şehrin kuzey kesimleri dışında karasal iklim etkin durumdadır. Buda kurak geçen yazlara, sert ve soğuk geçen kışlara, yağış yetersizliğine neden olmaktadır. Bütün bunlarda bitki örtüsüyle beraber ürün çeşidini de kısıtlamıştır. Toprak yapısı ise üçüncü zaman sıralarında oluşmuştur. Bunlardan başka Çorum'da toprak kireçli kısımları içine aldığı gibi dağlık mıntikalarda da kalkerler bulunmaktadır. İkinci derecede killi topraklar ve daha sonra silisli (Kum, çakmak taşı, kuvars vb. silisyumun oksijenli birleşimleri) topraklar bulunmaktadır. Bu durum Çorum topraklarında her cins ziraatın yapılabilmesine ortam sağlayarak gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca kuzey kesiminde ziraate müsait arazi olmaması ve Karadeniz kıyılarının ormanlarla kaplı olması Çorum'un tüccarının bir kısmını ziraat mahsulleri üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Toprak ne kadar uygun olsa da iklim bazı dönemler şehrin çiftçi halkını zor durumda bırakmıştır. 1927 yılında Ankara, Çorum, Yozgat, Kırşehir gibi bölgenin şehirlerinde çok ağır kuraklık yaşanmıştı. Kuraklık nedeniyle mahsulün iyi olmaması üzerine Ziraat Bankası çiftçinin borçlarını erteleyerek halka destek olmuştur⁴⁶⁹.

Şehirde en çok ziraatı yapılan hububat buğdaydır. Çorum'da buğday ekilen yer arazinin % 6'sını oluşturmaktadır. Çorum'da en çok ekilen buğdaylar yedisi sert ikisi yumuşak olmak üzere dokuzdur. Sert buğdaylar: üveyik, topbaş, alkarakılçık, sarıbursa, yazlık, hicaz, rus, yumuşak buğdaylar da şam ve köse adlarını taşıyan buğdaylardır. Bunlardan hicaz, rus, şam ve küpeli yabancı buğdaylardır. Küpeli buğday 1313'de Yunan muharebesinde Romanya'dan gelmiştir, önceleri iyi neticeler alınırken, gitgide niteliğini düşürmesi nedeniyle hemen hemen terk edilmiştir. Sarıbursa ise en çok Yozgat, Kırşehir, Kayseri, Niğde ve havalisinde ekilmiş olup

⁴⁶⁹ BCA, (D) 11106, (F) 30..10.00, (Y) 12.72..36.

Çorum'a çok eskiden Yozgat'tan geçmiş olduğu rivayet edilmiştir. Üveyik, alkarakılçık, yazlık, topbaş ve köse buğdayları Çorum'un en eski ve yerli buğdayları olmuştur. Bunların içinde de en çok üveyik ekilmektedir. Çünkü kış için yapılan hazırlıklarda bulgur, yarma, baklavalık un, nişastası yapılan bu buğday olmasından dolayı seçilen bir ürün olmuştur⁴⁷⁰.

Şehirde elde edilen ürünler hakkında en geniş bilgi 1927 yılı tarım sayımı sonuçlarından elde edilmektedir. Bu tarım sayımında baklagillerin ilçelere göre sonuçları ise aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 3.42.: Buğday, Arpa, Yulaf, Çavdarın Dönümü Ve Bu Dönümden Çıkan Kilo Miktarları:

İlçeler	Buğday		Arpa		Yulaf		Çavdar	
	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo
İskilip	60.159	4.858.622	63.868	2.617.306	127	5.526	3	151
Çorum	336692	10.541.038	169.828	3.284.830	8.600	118.434	-	-
Alaca	74.609	4.330.830	43.136	1.519.056	2.830	152.477	-	-
Sungurlu	118.606	4.061.718	45.547	1.192.804	12.206	240.362	-	-
Osmancık	23.917	1.208.376	32.308	1.067.915	129	5.186	1.904	163.193
Mecitözü	82.028	4.399.014	46.616	2.298.299	219	4.824	-	-
Toplam	696.071	29.399.598	401.303	11.976.990	24.171	526.809	1.907	163.344

Kaynak : DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 23

Tablo 3.43.: Kaplıca, Mısır, Pirinç ve Darının Dönümü İle Bu Dönümden Çıkan Kilo Miktarları:

İlçeler	Kaplıca		Pirinç		Darı		Mısır	
	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo
İskilip	8.371	360.426	65	2.328	109	12.083	164	48.866
Çorum	-	-	-	-	1.095	15.917	7.598	88.308
Alaca	41	650	-	-	338	26.342	3	221
Sungurlu	-	-	11	367	-	-	200	1.205
Osmancık	889	41.535	1.094	86.326	216	7.214	367	32.043

⁴⁷⁰ Çorum'da Cumhuriyetin On beş Yılı, s. 55.

Mecitözü	581	21.859	-	-	489	67.187	237	20.075
Toplam	9.882	424.470	1.170	89.021	2.247	128.743	8.569	190.718

Kaynak : DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 34

Tablo 3.44.: Bakla, Nohut ve Fasulye'nin Dönümü İle Bu Dönümden Çıkan Kilo Miktarları:

İlçeler	Bakla		Nohut		Fasulye	
	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo
İskilip	7	478	519	16.708	314	10.640
Çorum	371	9.426	714	31.207	315	16.191
Alaca	349	26.273	129	15.881	-	-
Sungurlu	142	4.162	9	1.173	-	-
Osmançık	75	744	103	791	80	1.008
Mecitözü	31	640	13	1.260	154	10.948
Toplam	975	41.723	1.487	67.020	863	38.787

Kaynak : DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 45

Bu sayıma göre 247.602 olan ilin nüfusunun 198.247'si çiftçi nüfusunu oluştururken 39.544'de çiftçi ailesi mevcuttur. Yani nüfusun % 80'i tarımla uğraşmaktaydı ⁴⁷¹. Ortalama çiftçi ailesi büyüklüğü 5'ti ve her çiftçi ailesi başına 29,5 dekar ekili alan, 2 çift ve 14 çiftlik hayvan düşmektedir ⁴⁷². 1.165.609 hektar ekili alanın % 98'inde tahıl % 3'ünde baklagiller ve % 0,5'inde sanayi bitkileri ekilmekteydi ⁴⁷³. Şehrin en önemli ürünü olan buğday 75.872 hektar alana ekilirken üretim kentali 93.996, bir hektar ekili sahaya düşen üretim kentali ise 3.87'dir ⁴⁷⁴. Çeltik ve mısır ekim alanı, diğer tahıllara göre küçüktür. İlde baklagillerden nohut, fasulye, mercimek, burçak ekiliyordu. Burçak ekim alanı 750 hektar dolayındaydı. Şehirde sanayi bitkilerinden soğan, patates, haşhaş ve çok az miktarlarda şeker pancarı, pamuk, keten, afyon, susam ve sarımsak da ekilmekteydi.

⁴⁷¹ DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 19.

⁴⁷² DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 1.

⁴⁷³ DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 5.

⁴⁷⁴ DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 8.

Tablo 3.45.: Sanayi Bitkilerinin İlçelere Göre Sayısal Verileri:

İlçeler	Patates		Pancar		Soğan		Sarımsak	
	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo
İskilip	584	30.203	78	1.309	59	1.611	125	15.890
Çorum	564	25.145	-	-	742	63.252	35	46
Alaca	229	26.266	12	1.560	210	5.030	-	-
Sungurlu	19	1.222	9	485	147	27.622	-	-
Osmancık	137	11.753	15	1.789	235	7.192	-	-
Mecitözü	52	12.285	-	-	127	11.196	1	36
Toplam	1.585	106.874	114	5.143	1.520	115.903	161	15.972

Kaynak : DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 65

Tablo 3.46.: Pamuk, keten, susam ve afyonun dönümü ile bu dönemden çıkan kilo miktarları:

İlçeler	Pamuk		Keten		Susam		Afyon	
	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo
İskilip	165	1.735	-	-	49	1.131	40	34
Çorum	-	-	69	1.958	-	-	705	974
Alaca	-	-	-	-	-	-	17	8
Sungurlu	50	1.374	-	-	-	-	68	90
Osmancık	240	4.651	23	220	-	-	301	459
Mecitözü	-	-	37	1.029	-	-	347	321
Toplam	455	7.760	129	3.027	49	1.131	1.478	1.886

Kaynak : DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 75

Bütün bu verilere göre şehirde 42.902.693kilo tahıl, 576.773 kilo baklagil, 258.000 kilo sanayi bitkisi üretilmektedir ⁴⁷⁵. 1927-1933 yılları arasında Türkiye’de bir dönemden 85 kilo ürün atılırken, Çorum’da 138 kilo atılmıştır. Bu dönemde Türkiye’deki en yüksek buğday verimliliği Çorum’da gerçekleşmiştir. Çorum’daki bu yüksek verimliliği iklim koşullarının uygunluğundan çok tarım teknolojisine, yörede kullanılan farklı sabana bağlanmaktadır. Çorum bu dönemde yılda ortalama

⁴⁷⁵ DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 9.

88.000 ton buğday üreterek Türkiye de buğday üretiminde altıncı il olmuştur. Birinci sırada gelen Konya ise yılda 109 bin ton üretmiştir. Ancak Konya da ürün 184.000 hektar alandan sağlanırken Çorum'da ekim alanı neredeyse bunun üçte biri olan 66.000 hektarlık bir alandı. Çorum devlet sıralamasında ilk altıncı sıraya getiren saban, öküzle çekilmekte olup Anadolu'da kullanılan diğer sabanlardan farklıydı. Çorum'da kullanılan bu sabana “canik sabanı” denilmekteydi. Saban, kullanılan diğer sabanlara yapaz denilen demir bir parçasının eklenmesi ile oluşmaktaydı. Bu saban toprağı yalnızca çizmiyor, toprağı alt-üst ederek çeviriyordu. Bu durumda yapısı gereğı ağır olan Çorum toprağı için yarar sağlamıştır. 1930 yıllarına gelince bu saban yerini hükümetin de teşviki ile pulluğa, sürüm hayvanı olarak da kullanılan öküzün yerine atın kullanılmasına bırakmıştır. Pulluklarda da Alman Rutzak pulluğu halk içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu tarım teknolojisinin gelişmesi makine gücünden yararlanamama, ulaşımın gelişmemesi ve halkın pazarlara açılmasını kısıtlayarak üretim birimlerinin küçük ve orta işletmeler halinde kalmasına neden olmuştur⁴⁷⁶. Şehirde bulunan toplam tarım alet ve sayısı 32. 478 iken, tarım makinelerinin sayısı 98'dir⁴⁷⁷.

Yetiştirilen bu tarım ürünlerinin illere göre fiyatları ise buğday 13, arpa 9, yulaf 7, çavdar 10, kaplıca 8, pirinç 31, darı 7, mısır 9, bakla 12.50, bezelye 25, nohut 12.80, fasulye 17.25, börülce 12, mercimek 15, fiğ 9.66,⁴⁷⁸ burçak 10.25, patates 6.22, pancar 3, soğan 5.25, sarımsak 22.50, pamuk 112.50, keten 10, susam 60, tütün 100, afyon 2.300, haşhaş 15 kuruş şeklindeydi⁴⁷⁹.

Şehirde hayvancılık değişik biçimlerde yapılıyordu. En yaygın biçimi toprak sahibi olan çiftçilerin, tarım için gerekli çekim hayvanlarının yanı sıra belli sayıda küçük ve büyükbaş hayvanı da beslemesiydi. Hayvan besiciliğı yalnızca kırsal alanın faaliyeti değil kentlerde de yaygın olarak hayvan besiciliğı yapılmaktadır. Bunlarda daha çok 1-2 inek, birkaç koyun yada keçi şeklinde ailenin kendi gereksinimini karşılamak için yapılmıştır. Bunun dışında varlıklı ailelerde hayvancılıkla

⁴⁷⁶ Tekeli, “1923-1950 Döneminde...”, s. 205.

⁴⁷⁷ DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 101.

⁴⁷⁸ DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 105.

⁴⁷⁹ DİE, 1927 Tarım Sayımı, s.107.

uğraşmakta ancak bunu yaparken ortakçılık usulü ile hareket edilmiştir. Buna göre kişi ortakçıya bakmak üzere örneğin 100 koyun verir ertesi yılda artan hayvan sayısı ikisi arasında paylaşıldı. Bunun yanında bakan kişide küçükbaş hayvanlar için yılda 250 dirhem, büyükbaş hayvan için yılda 7 okka yağı diğer kişiye verirdi. Çorum tiftik keçisi bakımından da Aksaray, Kırşehir, Yozgat, Bolu gibi ikinci dilimde ki iller arasında yer almaktaydı ⁴⁸⁰.

Şehirde 1927 yılında bulunan hayvan sayısı ise çeki hayvan sayısı ve kümes hayvan sayısı olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan çeki hayvanlarından öküz 61.265, at 2.944, ester (katır) 801, ⁴⁸¹ inek 49.299, düve 12.495, dana 21.418, buza 4.560, manda ineği 8.435, manda düvesi 2.780, manda danası 8.387, kısarak 3.394, eşek 30.631, deve 480, koyun 157.838, keçi 110.030, tiftik keçisi 127.325 sayısındadır ⁴⁸². Kümes hayvanlarından tavuk-horoz 148.600, hindi 5.559, kaz 4.079, ördek 555 sayılarından oluşmuştur ⁴⁸³. Böylece Çorum'un hayvan sayılarının genel toplamı ise çeki hayvanlarının sayısı 79.801, kümes hayvanları 158.793, çeki ve kümes hayvanları hariç diğer hayvanların sayısı ise 532.997 'dir' ⁴⁸⁴. Şehrin 1929-1933 yılları arasındaki hayvan sayıları ise:

Tablo 3. 47.: 1929-1933 Tarihleri Arasındaki Hayvan Sayısı

Seneler	Koyun	Kıl keçisi	Tiftik keçisi	Manda
1929	136.996	118.744	146.364	19.211
1930	136.831	126.626	144.430	8.206
1931	163.786	145.892	162.730	18.508
1932	156.358	122.441	150.361	20.923
1933	163.692	118.984	139.715	20.423

Seneler	Deve	At	Katır	Eşek
1929	83	6.807	379	22.253
1930	43	6.857	406	21.529
1931	150	7.104	498	21.612

⁴⁸⁰ Tekeli, "1923-1950 Döneminde...", s. 208.

⁴⁸¹ DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 87.

⁴⁸² DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 93.

⁴⁸³ DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 97.

⁴⁸⁴ DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 13.

1932	295	8.085	487	23.048
1933	242	8.917	531	24.292

Kaynakça: DİE, 1929-1933 Hayvan Sayımı

Hayvanların illere göre fiyatları ise öküz 5.833, manda 8.916, at 9.500, kısrak 7.666, ester (katır) 11.000, koyun 870, keçi 660, tiftik keçisi 850,⁴⁸⁵ inek 3.450, düve 2.140, dana 2.140, boğa 7.200, manda ineği 7.00 manda düvesi 4.925, manda danası 4.925, manda boğası 7.960, eşek 3.200, deve 26.060 kuruştur⁴⁸⁶.

3.10. Çorum'da Ulaşım

3.10.1. Cumhuriyet Öncesi Ulaşım

Hitit İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan Çorum geçmişinden bu güne kadar tarihi yollar üzerinde bulunmuştur. Asurlar devleti zamanında en önemli yollardan birisi Basra Körfezini Karadeniz'e bağlayan yoldu ki bu yol Hattuşaş (Boğazköy)'dan geçerek Karadeniz'e ulaşmaktaydı. Hititler zamanında önemli bir ticaret yolunu teşkil eden Boğazköy ile Gordiyon arasındaki yolda Çorum'a yakın bir alandan geçmekteydi. Boğazköy, Amasya, Tokat, Sivas ve Malatya arasından geçen Eti(Hitit) yolu da Çorum tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Anadolu tarihinde önemli bir yol olan Kral yolu da Çorum'a çok yakın olan Boğazköy'den geçmiştir. Roma-Bizans Devleti zamanında da kuzeyden geçen ana yollar Çorum'a da uğramıştır. Osmanlı imparatorluğu zamanında da Erzurum'a ve İran seferlerine gidilen yollar üzerine, Çorum'a yakın olan Kızılırmak vadisinden faydalanılarak geçilmiştir. Devletin son zamanlarında da İç Anadolu'nun ticari mallarını Samsun iskelesine ulaştırmak ve Samsun iskelesinden alınan mallarında İç Anadolu illerine göndermek için Çorum güzergâhından yararlanılmıştır⁴⁸⁷. Çünkü Samsun limanını İç Anadolu'ya ve Doğu Anadolu'ya bağlayan iki güzergâh gelişmiştir. Bunlardan birincisi, Samsun'dan başlayıp Amasya ve Tokat'tan geçerek, Sivas'a ve Elazığ'a

⁴⁸⁵ DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. 111.

⁴⁸⁶ DİE, 1927 Tarım Sayımı, s.113-115.

⁴⁸⁷ 1967 Çorum İl Yıllığı, s. 285.

uzanan yoldur. İkincisi ise Samsun Merzifon, Çorum, Yozgat, Kırşehir yoluyla Kayseri'ye bağlanan İç Anadolu'dur ⁴⁸⁸.

1921 yılına kadar Ankara vilayetine bağlı bir Sancak merkezi olan Çorum, bu yılda bir müstakil sancak haline gelmiş 1924 yılında da vilayet haline gelmiş ve kendisine Alaca, Sungurlu, Osmancık, Mecitözü ve İskilip ilçeleri bağlanmıştır. İdari anlamda gelişerek müstakil olan şehir yollar bakımından Cumhuriyet öncesinde gelişme gösterememiş ve yalnızca kara ulaşımına sahip olmuştur. Zaten ülke genelinde yapılan demir yolları da yabancı sermaye ile gerçekleştirilmişti. Cumhuriyet öncesinde bulunan kara yollarında ulaşım araba ve dönemin en iyi ulaşım araçlarından olan kağnılar ile yapılıyor ve yolar bu kağnıların tekerlekleri nedeniyle delik deşik olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde en önemli yollardan olan Çorum-Merzifon yolu da bu şekilde bozulmuştur. Diğer bütün yollar ise ancak yazın havaların kurak zamanında işleyen araba ve kağnıların kendilerine göre çizdikleri tozlu ve ham yollardan oluşmuştur. Kış günleri ise yolar çamur ve karlar ile kapanarak arabalar geçemez hale gelir veya çökmüş bir köprü, soğuk, fırtına veya tipi altında birçok arabacı ve yolcular donarak ölmüşlerdir. Hatta döneminde bazı yollar bu gibi felaketlerden dolayı nam salmıştır. Bunlar Çorum-Merzifon arasında Düvenci ve Çeçebeli yolları, İlbiz-Çorum-Alaca yolunda Kürebeli, Çorum-İskilip yolunda Harami yollarıdır. Bu yollar yüzlerce yolcu ve arabacının soğuktan donmasına, kar, çamur, tipi, fırtına altında can çekişmelerine sebep olmuştur. Bütün bunlar gösteriyor ki Cumhuriyet öncesinde yol ve köprü namına bir şey yok yollar bozuk, köprüler ahşap ve yıkık bir halde idi. Gerek yollar ve gerekse köprüler hükümet tarafından değil yolcular, köylüler tarafından tamir edilmiştir. Haberleşme anlamında da yurttan posta namına muntazam bir tesisat bulunmamaktaydı. Hatta çevresindeki bir kazaya yazılan mektupların gitmesi bile birkaç günü bulmaktaydı. Çorumdaki bir yolcu Ankara'ya 6-8 günde, Samsun'a 4-5 günde ancak birçok zorluk ile gitmekteydi ⁴⁸⁹.

⁴⁸⁸ Aktüre, "19Yüzyılda...", s. 124.

⁴⁸⁹ *Çorum'da Cumhuriyetin On beş Yılı*, s. 76-77.

3.10.2. Cumhuriyet Döneminde Ulaşım

Osmanlı devletinin son zamanlarında ulaşım alanında en önemli faaliyet yabancı sermaye yatırımlarıyla gerçekleştirilen demiryollarıdır. Yabancılar kâr garantisi ile uzun yıllar işletmesi verilen demiryolları Cumhuriyetin kurulduğu yıl 4000 kilometrenin üstündeydi. Yabancılar verilen demiryolu yatırımlarında, en büyük pay %57'lik oranla Almanlara aitti. Bunu %35'lik oranla Fransa, %20'lik oranla da İngilizler izlemekteydi. Osmanlı İmparatorluğunda karayolu yapımı oldukça geridir. Devlet, karayolu yapımı için girişimlerinde başarısız kalmıştır. Devlet, en son olarak, bir Fransız şirketiyle karayolu yapımı için 2 milyon franklık bir anlaşma yapmıştı. Şirket ancak 400 km uzunluğunda bir yol yapabilmiş, çıkan I. Dünya Savaşı bu girişimi engellenmiştir. Türkiye cumhuriyeti, 1923'te Osmanlı İmparatorluğu'ndan 4000 kilometresi iyi durumda 13 900 kilometre stabilize ve 4 450 kilometre toprak yol olmak üzere toplam 18 350 kilometrelik bir karayolu ağı devralmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte kalkınma politikasında en önemli alanlardan biride ulaştırma altyapısının geliştirilmesi olmuştur. Ulaşım da demiryolu yapımına önem verilmiştir. 1924 ve 1925'te çıkartılan kanunlarla, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümete demiryolu yapımlarını bütçeden finanse etmesi için yetki verdi. Demiryolu yapımlarının 1927 yılında yabancı firmalara ihale edilmesine kadar yavaş giden işler, bu ihalelerden sonra hızlanmıştır. 1929 yılına gelindiğinde 1000 kilometre demiryolu yapımı tamamlanmış ve işletmeye açılmıştır. 1924 yılında başlayan yeni demiryolu inşaat faaliyetleri sonucu 20 yılda ve demiryolu inşaat teknolojisinin oldukça basit kabul edilebileceği bir dönemde, eldeki kısıtlı olanaklara rağmen yaklaşık 3.360 kilometre yeni demiryolu yapılarak işletmeye açılmıştır. Karayolu yapımında ise 1923-1929 yılları arasında yol şebekesinin uzunluğu 13.900 kilometreden 14.400 kilometreye çıkartılmıştır⁴⁹⁰.

Cumhuriyet'in demiryolu programını uyguladığı yıllarda, Çorumlular demiryolları ağına doğrudan bağlanmak için girişimlerde bulunmuşlarsa da, bu

⁴⁹⁰ Gülen Elmas, *Türkiye'de Ulaşım Politikaları ve Trafik Kazalarının Ekonomik Analizi*, II. Ulaşım ve Trafik Kongresi, s.269-270.

girişimler bir sonuç vermemiştir. Ancak Türkiye'nin demiryolu ağındaki gelişmeler yine de Çorum'un karayolu sisteminin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bunlardan birincisi Ankara-Kayseri hattıdır. 1920 yılında bir dekovil hattı olarak Elmadağ'ından Yozgat'a kadar açılmış ve 1927'de Kayseri'ye ulaşmıştır. Bu hat üzerinde bulunan "Çerikli"nin istasyon olması Çorum'un demir yoluna ulaşmasında önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu nedenle o dönemde Çorum ilinde yapılan yatırımlar öncelikle bu yolu geliştirmeğe yönelik olmuştur. İkincisi Samsun-Amasya-Sivas hattı olup inşaatına Fransız şirketi 1913 yılında başlamış ancak ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı nedeniyle yapımı durmuş, Cumhuriyet'in ilk yıllarında tekrar inşaata başlanmış, 1926 yılında Kavak'a ulaşılmış ve 1932 yılında da Kalın'a ulaşılarak Sivas hattıyla bağlanmıştır. Bu hatta Çorum'a yakın noktalardan geçmesi nedeniyle şehir ulaşımına katkı sağlamıştır. Çorum çevresinde gerçekleştirilen demir yolu projeleri azda olsa şehrin karayolu ulaşımına katkı sağlamış ancak hiçbir zaman şehrin içerisinden geçmemiştir. Cumhuriyet döneminde Çorum'u yakından ilgilendiren ama hiçbirini gerçekleştirilmeyen iki demiryolu projesi olmuştur. Bu projelerden birincisi Çerikli-Sungurlu-Alaca-Amasya hattı, ikincisi Çorum'a uğramadan geçen Somucak-Tosya-Merzifon Amasya hattıdır. Birinci proje hemen unutulurken ikinci proje İkinci Dünya Savaşı sonrasında uygulanması düşünülen 3.200 kilometrelik demiryolu programı içinde yer almış ancak sadece proje olarak varlığını korumuş gerçekleşme imkânı bulamamıştır ⁴⁹¹.

1928 yılında da Macar mühendisi Hurnihayim, Erdin Nidar, Rodoski, Jeyi Niyo Niyaje ve Mayster adlı kişiler Çorum, Antalya, Artvin, Zonguldak ve Malatya Bayındırlık işlerinde çalıştırılmak üzere bu şehirlere gelmiştir ⁴⁹².

Şehrin demiryolu ulaşımı bu şekilde olumsuz iken kara yolu ulaşımı için de boş durulmamış döneminde çok önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemde içinde yapılan yolun uzunluğu 231 kilometredir. Bu müddet içinde 113 kilometrelik yolun da ayrıca tamirata yapılmıştır. 613 adet ahşap köprü, 224 adet beton, kargır, demir köprü ve menfez inşa edilmiştir. Ayrıca 527 adet köprü ve menfez (geçilecek yer için

⁴⁹¹ Tekeli, "1923-1950 Döneminde...", s. 198-199.

⁴⁹² BCA, (F) 030.11.10, (Y) 37. 37. 5.

delik açılması) tamir edilmiştir. Yapılan bütün bu işler için 2.414.669 lira sarf edilmiştir. Böylece halk gelişen yol ağı ile birlikte mahsulünü istediği zaman istediği yerde satabilmiştir ⁴⁹³.

Yapılan arşiv taramalarında şehrin çevre yolları için devlet yardımlarda bulunmuştur. Buna örnek 13 Şubat 1929 tarihli bir kararname de görmekteyiz. Böylece Samsun- Sivas ve Samsun- Çorum yollarının Amasya hududu içinde ki kısımlar ile Kayseri- Maraş ve Kayseri-Adana ile Amasya- Kayseri vilayetlerinin yollarının tevhide hakkında kanunun 4. maddesi mucibince Muvazene-i Umumiye'den yardım olarak onar bin lira verilmesi adına Nafi-a Vekaleti 14 Mayıs 1929 tarihinde teklifte bulunmuş olup İcra Vekaleti 13 Şubat 1929'da bu teklifi kabul ederek yol yapımı için gerekli yardımlarda bulunulmuştur ⁴⁹⁴. Böylece Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan çalışmalar ile şehir iftihar ile anılabilecek köprüler, asfalt ve beton yolların yapımı ile kısa sürede Cumhuriyet öncesi köyü andıran görüntüsünü terk ederek medeni bir şehir şekline bürünmüştür. 10 Haziran 1925 tarihli Çorum gazetesinin bir sayısında çıkan habere göre yapılan yol çalışmalarında şehri birincilik almıştır.

*“ Tarik-i hususuye inşaatında bütün vilayetlerin mesaisini tetkik eden Nafia Vekaleti ahiren gönderdikleri bir tamimde yol inşaatında Çorum ilinin birinci ihraz ettiğini kaydetmektedir. Aldığımız hususi bir malumata nazaran Nafia Vekaleti valimiz Ahmet Cevdet Bey Efendiye bu hususta bir takdirname gönderecektir...”*⁴⁹⁵

Bir kentin dış ilişkilerinin gelişmesi, yol sisteminin gelişmesine bağlı olduğu kadar, haberleşme sisteminin de gelişmesine bağlıdır. Çorum'da pek çok Anadolu kentinde olduğu gibi posta sistemi 19. yüzyıl ortalarında kurulmaya başladığı ve yine bu yıllarda telgraf sistemine bağlandığı söylenebilir. Çorum'da ilk telefon tesisatı 1913-1915 yılları arasında Nurettin Bey'in mutasarrıflığı döneminde kurulmuştur. Nurettin Bey dönemin zabıta teşkilatına kazalara ve karakollara telefonla

⁴⁹³ Çorum'da Cumhuriyetin On beş Yılı, s. 78.

⁴⁹⁴ BCA, (F) 030.018.001.002, (Y) 2.15.21.

⁴⁹⁵ Çorum, 10 Haziran 1925, Sayı 214.

bağlamıştır⁴⁹⁶. Bu dönemden sonra Çorum'un haberleşme sisteminde 1934 yılında yeni bir gelişme görülmektedir. Buda Posta İdaresi'nin uluslararası telgraf kabulüne başlamasıdır. Ayrıca, Samsun, Amasya, Yozgat, Yerköy, Alaca, Sungurlu, Mecitözü, Osmancık, İskilip, Tosya, Kargı, Kastamonu ile telefon konuşmaları başlamıştır⁴⁹⁷. 1930 yıllarının sonuna doğru da Çorum'da radyo alıcıları girmeye başlamıştır.

Bazı yıllara göre Çorum şehrinde tahsil edilen yol vergisi ise şu şekildeydi. 1925 yılında 118.533, 1926 yılında 396.801, 1927 yılında 410.182, 1928 yılında ise 248.966 liradır⁴⁹⁸.

⁴⁹⁶ Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine...*, s. 2.

⁴⁹⁷ *Çorum*, 18 Nisan 1934, Sayı 707.

⁴⁹⁸ DİE, *1925-1928 Vilayet Hususi...*, s. 20-25.

SONUÇ

Çorum şehri Eskiçağdan itibaren devamlı bir yerleşim yeri olmuştur. Çorum ve çevresinde ilk yerleşim tarihi MÖ 5000 yıllarında Kalkolitik dönemin dördüncü aşamasına rastlar. Bu dönemde şehir en parlak dönemini Hititler ile yaşamıştır. Hititlerden sonra bölgede Frigler, Kimmerler, Persler, Galatlar ve Roma İmparatorluğu hakim olmuştur. Türkmen komutanlarından Danişment Ahmet Gazi'nin şehri Bizans'tan almasıyla Oğuzlar Çorum bölgesine yerleşmeye başlamıştır.

Şehir Osmanlı idaresine Yıldırım Beyazid zamanında geçmiştir. Osmanlı idaresinin duraklama ve gerileme devirlerinde eşkiyalar ve isyancılar yatağı olurken, yıkılış devrinde de sürgünler yeri olmuştur. Bu durum kendini Milli Mücadele döneminde daha büyük boyutlarda göstermiştir. Buna en güzel örneği de ; sayısı 30-40 bin kişiye ulaşan Çapanoğlu İsyanı göstermektedir. Osmanlı Devletinde güvenli görülen, suç unsurunun az olduğu bazı bölgeler sürgün yeri olarak kullanılmaktadır. Bundan dolayı Çorum şehri güvenli olduğu için Osmanlı Devleti tarafından sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Şehir sadece İtilaf Devleti vatandaşlarının değil, siyasi ve adli suçluların da sürüldüğü yerdir.

1856 yılında şehir Yozgat'a bağlı bir kaza konumunda iken 1896 senesine gelindiğinde Ankara vilayetine bağlı müstakil bir sancak (liva) konumuna gelmiştir. 1919 tarihine gelindiğinde Ankara vilayetinde vali Muhittin Paşa , Çorum şehrinde de Mutasarrıf Samih Fethi bulunmaktaydı. Bu iki yönetici İstanbul hükümeti yanlısı olup şehir halkının Kuva-yi Milliye'ye yönelik hareketlerini kısıtlayarak halkı baskı altında tutmuşlardır. Ancak Kurtuluş Mücadelesinin başlatıldığı 19 Mayıs 1919 Samsun hareketinin ardından Amasya'ya gelen Mustafa Kemal ile görüşmek isteyen Ali Fuat Cebesoy Ankara'dan Amasya'ya geçerken Çorum'a gelir ve bir gece kaldığı şehirde , ileri gelenleri toplayarak , gerek vali Muhittin Bey'in gerekse Mutasarrıf Samih Bey 'in faaliyetlerini beğenmediğini söyleyerek halkı kurtuluş mücadelesi için desteğe çağırır. Halk bunun üzerine Mutasarrıf Samih Bey'in karşı çıkmasına ve engellerine rağmen iki temsilcisini Sivas Kongresine göndermeyi başarır. Bu tarihten sonra gerek Hürriyet ve İtilaf yanlısı olan bu kişilerin yöneticiliklerine son verilmesi gerek Sivas kongresi kararlarına destek verilmesiyle beraber şehirde milli

mücadeleye karşı verilen destek hızlanmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla siyasi yönden ilerleyen devlete karşıda gönderdiği millet vekilleri ile destek olan şehir , bununla da kalmayarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ile birlikte Ankara ve çevresinde çıkan isyanlara karşı bölgeyi ellerinden geldiğince savunarak yeni kurulan devlete katkı sağlamıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın Türk milleti tarafından zaferle sonuçlanmasının ardından 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla yeni bir Türk devletinin kurulmuş olduğu tüm dünya ülkeleri tarafından kabul edilmiştir. Bağımsız bir devletin kurulmasının ardından hem içerde hem de dışarıda saygı ile anılan yeni bir devlet ve toplum oluşturmak, onu çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmak amacıyla Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel pek çok alanda inkılaplara girişilmiştir.

Girişilen bu inkılaplarla Çorum şehri de uygar bir seviyeye ulaşmıştır. Yalpan İnkılaplardan biride belediyeçilik alanında gerçekleşerek pek çok atılımlar ve düzenlemeler yapılmıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde Çorum şehri de diğer şehirler gibi büyük bir köy halinde iken , medeni bir şehir olma özelliğini Cumhuriyet'in ilanından sonra göstermiştir. Çorum belediyesi sakinleri temizlik, su, elektrik, parkların tesisi ve eğlence yerlerinin artırılması gibi bir şehirde bulunması gerekenler ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilerek çevre illerden daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır.

Cumhuriyet'in ilanı ile beraber bir çok konuda yeniden yapılanmaya gidilmiştir ve bunların başında da eğitim kurumu gelmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin diğer illerinde olduğu gibi Çorum'da da Osmanlı Devletinden miras alınan okullarda eğitim-öğretim yapılmaya çalışılmıştır. 1924 yılında gerçekleştirilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Çorum'daki mahalle mektepleri ve medreseler kapatılmıştır. Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra da orta öğretim kurumları düzeyinde eğitim veren amele ziraat okulları açılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında okur-yazar oranı düşük olan şehrin, yeni Türk harflerinin kabul edilmesiyle okur-yazar oranı artırılmaya çalışılmıştır. Bunun için Halk Dershaneleri kurulmuştur.

Yapılan yeniliklerin halka anlatılması maksadıyla Halkevleri açılmıştır. Çorum şehri de halkının aydınlanması için halkevleri açmıştır. Yine yapılan bu yeniliklerin basın aracılığı ile halka duyurulması için de çalışılmış ve gerek Milli

Mücadele’de gerekse Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren halkın bilgilendirilmesi için basın ve yayın geliştirilmiş, bir çok gazete ve dergi yayınlanmıştır.

Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte yapılan yenilikler arasında sağlık hizmeti de yerini almıştır. Osmanlı Devleti zamanında bütün işlerde olduğu gibi sağlık işleri de aksatılmış, Cumhuriyet idaresine kavuşulmasıyla sağlık alanında da önemli değişiklikler ve kalkınmalar sağlanmıştır. Sağlık alanındaki bu kalkınmalar beraberinde şehrin nüfusunu da etkilemiştir. Çünkü yapılan yeniliklerin devam ettirilmesi ve geliştirilebilmesi için insana ihtiyaç vardır. Ancak uzun süren savaşlar ve isyanlardan dolayı bunu gerçekleştirecek nüfus yok denecek kadar azalmıştır.İşte bunun için de nüfusu artırmak için çalışmalar yapılmış ve yapılan bu çalışmalara Çorum halkı destek olmuştur.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Çorum ve çevresinin sahip olduğu nüfusa baktığımız zaman çok genç ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu görmekteyiz. Yine yaşadığı coğrafi ortamın etkisiyle fiziki yönden sağlam bireylere sahiptir. 1927 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımı verilerine göre nüfusun en fazla yaşadığı yer Çorum merkez olmasından dolayı 20 Nisan 1924 tarihinde şehir il haline getirilmiştir.

Yeni Türk devleti sanayi alanında kullandığı makine ve teknikleri Osmanlı devletinden devralmıştır. Alınan bu yöntem ve teknikler ilkel bir yapıya sahipti. Bu nedenle Cumhuriyet’in başlangıç yıllarında Çorum da modern anlamda sanayi kuruluşu bulunmamaktaydı. Olanlar da az sayıdaki un değirmeni ve el emeğine dayanan küçük imalathaneler şeklindeydi. 1927 yılında gerçekleştirilen Teşvik-i Sanayi Kanunu ile ülke çapında gelişmeler olurken şehir bundan faydalanamamıştır. Bu nedenle yaygın olan atölye tipi sanayi üretimi 1950 yılına kadar hakim olmuştur. Bu tarihten sonra yerini fabrika üretimine bırakmaya başlamıştır.

Yeni kurulan devlet çok zor şartlar altında çalışan çiftçinin korunması için bazı önemler alarak, reformlar gerçekleştirmiştir. Bunların başında ağır bir vergi olan, çiftçiye zor durumda bırakan aşar vergisi 1925 yılında kaldırılmıştır. Buna benzer halkı rahatlatacak ve tarımla uğramaya teşvik etmek için; zirai kooperatiflerin kurulması ve çiftçiye maddi destek sağlanması gibi yenilikler yapılmıştır. Çorum şehri de yapılan bu yeniliklerden diğer şehirler gibi faydalanmış ve tarımını

geliştirmiştir. Zaten tahıl ürünlerinin fazlası ile yetiştirilerek ülke içerisinde önemli bir yere sahip olan şehir tarıma sağlanan faydalar ile daha da tarımını ilerletmiştir.

Şehir yollar bakımından Cumhuriyet öncesinde gelişme gösterememiş yalnızca kara ulaşımına sahip olmuştur. Ulaştırma alanında yeni devletin en önemli gelişimi demiryolları yapımı olmuştur. Ancak demir yolları programının uygulandığı dönemde şehir demir yolları ağına bağlanmak için çok uğraşıysa da bu bir sonuç vermemiştir. Bu durum Çorum'un kara yollarının gelişmesine katkı sağlayarak Cumhuriyet öncesi bakımsız , delik deşik olarak alınan yollar Cumhuriyet'in yeniden yapılandırma politikası ile birlikte gelişme göstererek zamanın en iyisi olmuştur.

Yapılan araştırmalar ile Çorum halkının gerek Milli Mücadele'ye gerekse Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleşen yeniliklere karşı görev ve vazifelerini layıkıyla yerine getirdiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:

BCA, (F) 030.18.01, (Y) 7.16.2,
BCA, (D)272, (Y) 14.73.8.4,
BCA, (D) 272. 14, (Y) 73.5.12,
BCA, (D) 272, (Y) 11.9.17.3.1,
BCA, (D) 272, (Y) 74. 65.14.10,
BCA, (D) 272, (Y)12. 36.14.19, ,
BCA, (D) 272. 14, (Y) 75. 17.10,
BCA, (D) 272, (Y) 12.39.33.16,
BCA, (F) 030. 18. 01, (Y) 01. 2. 8.2,
BCA, (F) 030. 18. 01, (Y) 01. 4. 39.9,
BCA, (F) 030.010.000, (Y) 47.483.8,
BCA, (F) 030.018.001.001, (Y) 11.48.8,
BCA, (F) 030.018.01.2. (Y) 32.73.1.4,
BCA, (F) 030. 018. 012. (Y) 15. 72. 17,
BCA, (F) 030.018.012. (Y) 1 2. 41. 11.,
BCA, (D) 11106, (F)30..10.00, (Y)12.72..36,
BCA, (F) 030.11.10, (Y) 37. 37. 5,
BCA, (F) 030.018.001.002, (Y) 2.15.21,
BCA, (D) 453, (F) 30..10.0.0, (Y) 3.16..3,
BCA, (D) 621, (F) 30..10.0.0, (Y) 3.16..3.,
BCA, (D) 7838, (F) 30.10.0.0, (Y) 74.483..16.

Çorum Kent Arşivi

“Çorum” Gazetesi,
“Fikret” Gazetesi,
Eklerdeki Resimler,

RESMÎ YAYINLAR

TBMM Arşivi (Gizli Celse Zabıtları ve Zabıt Cerideleri);

TBMMZC, III, Devre I, İçtimai Sene I, 24.4.1336 (24 Nisan 1920),
TBMMZC, XII, Devre I, İçtimai Sene II, 15.9.1337 (15 Eylül 1921),
TBMMZC, XIII, Devre I, İçtimai Sene II, 29.9. 1337 (29 Eylül 1921),
TBMMZC, VIII, Devre I, İçtimai Sene I, 26.2.1337 (26 Şubat 1921),
TBMMZC, XXVII, Devre I, İçtimai Sene III, 5.2.1339 (5 Şubat 1923),
TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 1.5.1336 (1 Mart 1920),
TBMMZC, XVI, 4.2.1338 (4 Şubat 1922),
TBMMZC, XXV, Devre I, İçtimai Sene II, 6.12.1338 (6 Aralık 1922),
TBMMZC, XVIII, Devre I, İçtimai Sene III, 30.3.1338 (30 Mart 1922),
TBMMZC, XXVI, Devre I, İçtimai Sene III, 6.1.1339 (6 Ocak 1923),
TBMMZC, XXVII, Devre I, İçtimai Sene III, 7.2.1339 (7 Şubat 1923),
TBMMZC, XVII, Devre I, İçtimai Sene III, 12.2.1339 (12 Şubat 1923),
TBMMZC, XXV, Devre I, İçtimai Sene III, 18.12.1338 (18 Aralık 1922),
TBMMZC, XVI, Devre I, İçtimai Sene II, 12.1.1338 (12 Ocak 1922),
TBMMZC, XIX, Devre I, İçtimai Sene III, 6.4.1338 (6 Nisan 1922),
TBMMZC, IX, Devre I, İçtimai Sene II, 14.3.1337 (14 Mart 1921),
TBMMZC, X, Devre I, İçtimai Sene II, 28.4.1337 (28 Nisan 1921),
TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 24.4.1336 (24 Nisan 1920),
TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 26.4.1336 (26 Nisan 1920),
TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 19.5.1336 (19 Mayıs 1920),
TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 24.4.1336 (24 Nisan 1920),
TBMMZC, III, Devre I, İçtimai Sene II, 18.8.1336 (18 Ağustos 1920),
TBMMZC, IX, Devre I, İçtimai Sene II, 7.4.1337 (7 Nisan 1921),
TBMMZC, XXVIII, Devre I, İçtimai Sene II, 8.3.1339 (8 Mart 1923),
TBMMZC, X, Devre I, İçtimai Sene II, 20.6.1337 (20 Haziran 1921),
TBMMZC, XI, Devre I, İçtimai Sene II, 23.6.1337 (23 Haziran 1921),
TBMMZC, XIX, Devre I, İçtimai Sene III, 22.4.1337 (22 Nisan 1921),
TBMMZC, IV, Devre I, İçtimai Sene I, 9. 9. 1336 (9 Eylül 1920),
TBMMZC, XIX, Devre I, İçtimai Sene III, 15.4.1338 (15 Nisan 1922),
TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 27.4.1336 (27 Nisan 1920),

TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 24.4.1336(24 Nisan 1920),
TBMMZC, II, Devre I, İçtimai Sene I, 4.5.1336 (4 Mayıs 1920),
TBMMZC, II, Devre I, İçtimai Sene I, 4.7.1336 (4 Temmuz 1920),
TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 27.4.1336 (27 Nisan 1920),
TBMMZC, VI, Devre I, İçtimai Sene I, 4.12. 1336 (4 Aralık 1920),
TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 4.5.1336 (4 Mayıs 1920),
TBMMZC, XIII, Devre I, İçtimai Sene II, 15.10.1337 (15 Ekim 1921)
TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I, 1.5.1336 (1 Mayıs 1920),
TBMMZC, XXIV, Devre I, İçtimai Sene III, 6.11.1338 (6 Kasım 1922)
TBMMZC, I, Devre I, İçtimai Sene I. 5.2.1336 (5 Şubat 1920),
TBMMZC, IX, Devre I, İçtimai Sene II. 11.4.1337 (11 Nisan 1921),
TBMMZC, II, Devre I, İçtimai Sene I, 12.7.1336 (12 Temmuz 1920),
TBMMZC, XXVII, Devre I, İçtimai Sene III, 27.1.1339 (27 Ocak 1923),

Devlet İstatistik Enstitüsü;

1913 Tarım Sayımı, DİE Yayını,
1923-1932 Maarif İstatistikleri, DİE Yayını,
1929-1933 Belediye İstatistikleri, DİE Yayını,
1933-1934 Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği, DİE Yayını,
1927 Yılı Genel Nüfus Sayımı, DİE Yayını,
1925-1928 Vilayet Hususi İdari İstatistikleri, DİE Yayını,
1927 Sanayi Sayımı, DİE Yayını,
1927 Tarım Sayımı, DİE Yayını,
1933-1934 Umumi Kütüphaneler İstatistiği, DİE Yayını,

GAZETELER

Çorum
Fikret

KİTAPLAR VE MAKALELER

Acun, Fatma; “Celali İsyamları”, *Türkler*, IX, Ankara 2002.

Açikel, Ali; “Çorum Kazasında Müslim- Gayri Müslüm İlişkileri (1839-1874)”, *Uluslar Arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Akdağ, Mustafa; “Medrese İsyamları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1-4 İstanbul 1949.

Akdağ, Mustafa; *Türk Halkının Dirlik Ve Düzenlik Kavgası Celali İsyamları*, Ankara 1975.

Aktüre, Sevgi; “19 Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum”, *5. Hitit Festivali Komitesi*, Tarihsiz.

Alpargu, Mehmet; *Nogaylar*, Değişim Yayınevi, İstanbul 2007.

Alpkaya, Faruk; *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İstanbul 1998.

Anakök, Tayyar; *Çorum Tarihi*, Basılmamış Eser Fotokopi Halide, Tarihsiz.

Arı, Kemal; “Cumhuriyet Döneminde Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII/23, Mart 1992.

Arı, Kemal; *Zorunlu Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1924)*, İstanbul 1995.

Atatürk, Mustafa Kemal; *Nutuk (1919-1920)*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1997.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk (1920-1927)*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1997.

Aydın, Mithad; ”Çorumda Eğitim (1870-1907)”, *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, C.III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Aytaç, Fethi; “Belediye Kanunu'nun Oluşumu, Uygulanması ve Değişiklikler”, *Türk Belediyeciliğinde 60. Yıl Uluslararası Sempozyumu*, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Ankara 1990.

Bakırer, Ömer; “Bizans Danışmen Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum”, *5. Hitit Festivali Komitesi*, Tarihsiz.

Balcioğlu, Mustafa; *Belgeler ile Milli Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Ankara 1991.

Baykal, Bekir Sıtkı; *Heyet-i Temsiliye Kararları*, TTK Basımevi, 2. baskı, Ankara 1989.

Bilginer, Bedri; “Çorumda Sıhhat Teşkilatı”, *Çorumlu*, 15 Temmuz 1938, Yıl 1, Sayı 4, Çorum.

Bulduk, Üçler; “Çorum Sancağının Osmanlı Teşkilatındaki Yeri I”, Sayı 3, *OTAM*, Ankara 1992.

Bulduk, Şerif; “Atatürk’ün Eğitim Felsefesi ve Geliştirdiği Eğitim Sisteminin Değiştirilmesi”, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 160, 2003.

Cebesoy, Ali Fuat; *Kuva-yı Milliye’nin İç Yüzü*, İstanbul 2002.

Cebesoy, Ali Fuat; *Milli Mücadele Hatıratları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953.

Coker, Fahri; “*Türk Parlamento Tarihi*” Milli Mücadele ve TBMM Birinci Dönem 1919-1923, III, Ankara 1994.

Çamlı, Melehat; Sağlık Yönetimi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mersin 2007.

Çelebi, Evliya, *Seyahatname*, II, İstanbul 1314.

Çelik, Kemal; “ Milli Mücadelede İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 40, Kasım 2007.

Çetin, Kadir; GÜLSEREN, H. Ömer; “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Stratejisi”, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 160, Güz 2003.

1967 Çorum İl Yıllığı, Bilgi Basımevi, Ankara 1968.

1973 Çorum İl Yıllığı

Çorumda Cumhuriyetin On beş Yılı, Resimli Ay Matbası, İstanbul Yayın Yılı Yok.

Çoşkun, Ali; “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, Atatürk düşünce Dergisi, Sayı 4, Kasım 2004.

Demirel, Ömer; “Osmanlı Döneminde Çorumda Ailenin Demografik Yapısı”, *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Dilik, Sait; “Atatürk Dönemi Sosyal Politika”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, XI, Ankara , Ocak- Aralık 1985.

Dündar, Abdülkadir; “Çorum Şehri ve Mimari Yapıları, (XIX. Yüzyılın Sonlarındaki Bir Haritaya Göre), *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (01-03 Ekim 2004)*, Çorum 2006.

Elmas, Gülen; *Türkiye’de Ulaşım Politikaları ve Trafik Kazalarının Ekonomik Analizi*, II. Ulaşım ve Trafik Kongresi.

Eravci, Mustafa; “Çorum Bölgesindeki Eşkıyalık Hareketleri”, *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu*, 1-3 Ekim 2004, Çorum 2006.

Erdal, İbrahim; “Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi (1923-1930)”, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

Erdeha, Kamil; *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1993.

Erkoç, Ethem; *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Çorum Yöresi*, Çorum 2009.

Erkoç, Ethem; *Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa ve Bir Devrin Hikayesi*, Çorum 2004.

Erkoç, Ethem; *Yirminci Yüzyılda Çorum İli ve İlçeleri*, Kardeş Matbaacılık, Çorum Ekim 2001.

Eroğlu, Hamza; *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 1990.

Ersöz, Halis Yunus; “5272 Sayılı Yasa Öncesinde Türkiye’de Belediyelerin Sosyal Politika Alanındaki Gelişmeleri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 50, 2005.

Ertan, Ayfer; “ Milli Mücadele Döneminde Çorum ve Çevresi”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

Esengin, Kenan; *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*, 2. Baskı, Ağrı Yayınları, İstanbul 1975.

Faraghi, Suraiya; “Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum”, 5. *Hitit Festivali Komitesi*, Tarihsiz.

Goloğlu, Mahmut; *Erzurum Kongresi*, Ankara 1968.

Goloğlu, Mahmut; *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara 1970.

Güneş, İhsan; *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1985.

Gündoğar, Muzaffer; Halkevleri ve Çorum Halkevleri Dergisi: Çorumlu, Atatürk'ün Devrim Kuralları", *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Halaçoğlu, Ahmet; "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Çorum'da Bazı Polisiye Olayları ve Eşkiyalık", *Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, 23-25 Kasım 2008, I, Çorum 2008.

İnönü, İsmet; *Hatıralar*, II, Bilge yayınevi, Ankara 1987.

İskender, Pelin; "Kafkasya Göçmenlerinin Çorum İskanı", *Uluslar Arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Kanbur, Aysun; ve KANBUR, Engin; "Eğitim Kurumlarında Örgütlenme Süreci ve Çorum Medreseleri Açısından Değerlendirilmesi", *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Kanbur, Aysun; ve KANBUR, Engin; "Çorum Kütüphanelerinin Yönetim Sürecinde Bilgi ve Belge Yönetimi", *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Kaplan, Sadet; " Türk Kurtuluş Savaşında İç ve Dış Mücadele", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Malatya 2009.

Kara, Adem; *Osmanlı Teşkilat yapısı İçerisinde Çorum Sancağı*, IQ Kültürel Sanat Yayıncılığı, İstanbul Mart 2008.

Karaca, Taha Niyazi; *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Geçiş Sürecinde Son Osmanlı Meclis-i*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.

Karaca, Taha Niyazi; *Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk-Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Kaştan, Yüksel; "Çorumda Eğitimin Cumhuriyet Dönemi Tarihi Gelişimi ", *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, I, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Kaya, Erol; *Birinci Dünya Savaşında ve Milli Mücadelede Türk Mültecileri*, Ankara 2007.

Kayıran, Mehmet; " Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Dergisi*, V/15, Temmuz 1989.

Kılıç, Mehmet; Çorum ilinde Kırsal Ve Kentsel Nüfus Hareketleri ve Bunun Sosyo-Ekonomik Yapı Üzerindeki Etkileri, *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Köseoğlu, Neşet; “Çorumda Oğuz Boyları”, *Çorumlu*, S. 43, Çorum, 1943, s. 1279
KÖSEOĞLU, Neşet; “ Evliya Çelebiye Göre Çorum ve Havalisi”, *Çorumlu*, Sayı 11, Çorum 1939.

Köstekçioğlu, Süleyman; “Çorum Adı Üzerine İncelemeler I”, *Çorumlu*, I/6, Çorum 2009.

Köprülü, Mehmet Fuat; “Halkevlerimizde Tarihi Araştırmalar Nasıl Yapılır”, *Çorumlu*, 15 Mart 1939, Yıl 1, Sayı 12.

Kobal, Yunus; “ Milli Mücadelede İç İsyanlar ”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Koçbey, Hüseyin; ŞAHİNCİ Ertuğrul; *Çorum Tarihi*, Şahinci Kitapevi Yayınları, Çorum, Tarihsiz.

Kodal, Tahir; “Türkiye Cumhuriyetinin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayetinin Nüfus Özellikleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV/1 Elazığ 2009.

Kodaman, Ömer; “Türkiye ile Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kahramanmaraş Eylül 2008.

Korkut, Refik; *Milli Mücadele Takvimi*, Ege Matbaası, İstanbul 1963.

Korkmaz, Şerif; “Çorum’un İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat- II. Meşrutiyet)”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2003.

Korkmaz, Şerif; “Çorumda Nüfus ve Göç Hareketleri”, *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (1-3 Ekim 2004)*, Çorum 2006.

Mercan, Mehmet; “XX. Yüzyılın İlk Yarısında Çorum Basını”, *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Mumcu, Ahmet; *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Kitabevi, 22. Baskı, Tarihsiz.

Mutlu, Yılmaz; “Osmanlı’nın Son ve Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Çorum’da Endüstri”, *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu*, 1-3 Ekim 2004, Çorum, 2006 Milli Savunma Bakanlığı (MSB), *Şehitlerimiz I*, Ankara 1998.

Ocak, Ahmet Yaşar; *Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı*, Türk Kültürü Araştırmaları, VII-X, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970-1973.

Ozulu, Abdulkadir; *Milli Mücadele Yıllarında Çorum Gazetesinde Yayınlanan Makaleler ve Şiirler*, Çorum 2006.

Ozulu, Abdülkadir; “Çorumda İlk Matba Ve İlk Gazeteler”, *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Özodaşık, Mustafa; *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları 1923-1950*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 1999.

Sabuncuoğlu, İhsan, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim I-II*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Sabuncuoğlu, İhsan; *Maarif Hayatımız*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Sakallı, Bayram; *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, İstanbul 1997.

Sakallı, Bayram; *Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Afşaroğlu Matbaası, Ankara 1988.

Sakallı, Bayram; *Milli Mücadelede Çorum*, Yayın Yeri Yok, Tarihsiz.

Samsunlu, Ahmet; “Çorumda Nüfus Değişimi Ve İmar Planları”, *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Sarısaman, Sadık; “ Osmanlı Mebusan Meclisinde Çorum Mebusları ”, *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu*, 1-3 Ekim 2004, Çorum 2006.

Selek, Sabahattin; *Anadolu İhtilali*, İstanbul 1981.

Sürmeli, Serpil; “ Milli Mücadelede Tekalif-i Milliye Emirleri”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, Ankara 1998.

Şahin, Salih; ve YILMAZ, Mutlu; *Cumhuriyet Döneminde Çorum ilinde Nüfus Gelişimi*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Şehidoğlu, Süreyya Hami; *Milli Mücadelede Zile Ayaklanması*, Ankara 1983.

Şener, Mahmut; “Çorum Mebusu İsmet Beyin Birinci Mecliste Yaptığı Faaliyetler”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

Şahin, Mustafa; “ Kurtuluş Savaşında Ulaştırma Hizmetleri “,*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 1999.

Taşbaş, Erdal; “ Nogayların Çorumda İskan Edilmesi”, *Uluslar Arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, III.

Tekeli, İlhan; “Mütareke ve kurtuluş savaşında Çorum”, *5. Hitit Festivali Komitesi*, Tarihsiz.

Tekeli, İlhan; *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)*, Tarih Vakfı Türk Yayınları, İstanbul 2009.

Tekeli, İlhan; Ortaylı, İlber; *Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi*, Belediyecilik Araştırma Projesi, Türk İdareciler Derneği Bilimsel Araştırma Dizisi:2, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1979.

Tekeli, İlhan; “1923-1950 Döneminde Çorumdaki Gelişmeler”, *5. Hitit Festivali Komitesi*, Çorum Tarihi Tarihsiz.

Tombuş, Nazmi; “Kentimiz Niçin Çorum Diye Anılmış”, *Çorumlu*, III/56, Çorum 2009.

Toprak, Gül Nihan; “Cumhuriyetin İlk Döneminde Türk Eğitim Sistemi ve Köy Enstitüleri ”, *Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi*, Afyon, Mayıs 2008.

Topuz, Hüseyin; “Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XII/3, Isparta 2007.

Tuğrul, Nazmi; *Çorum Tarihi ve Coğrafyası*, Çorum 1927.

Tülbentçi, Feridun Fazıl; *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

Tümerkan, Sıddık; *Türkiye’de Belediyeler*, Zeliç Basımevi, İstanbul 1946.

Tutsak, Sadiye; Karadurak, Remzi; “Çorumda Muallimler Birliği ”, *Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, II, 2. Kısım, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1965.

Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar, VI, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara 1974.

Uluç, Sevim; “Çorum Ve Çevresi”, 5. *Hitit Festivali Komitesi*, Tarihsiz.

Uluğ, Naşit; *Siyasi Yönleri ile Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 1973.

Uslu, Mustafa; “Çapanoğlu İsyanı Bir Sebep Olarak Ayanlık”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 18, İstanbul 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; “Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin”, *Belleten*, 32/126, 1968.

Ünlü, Mucize; “I. Dünya Harbi Yıllarında Çorum Menfasında Sürgünler”, *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, 23-25 Kasım 2007, III. Çorum 2008.

Varan, Abidin; “Halkevlerinin Kuruluşunda Maksat ve Gaye”, *Çorumlu*, 15 Nisan 1938, Yıl 1, Sayı 1.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; *İlk Meclis*, Çağdaş Yayınevi, İstanbul 1990.

Yardım, Ali; “Hasan Paşa Kütüphanesinin Çorum Kültüründeki Yeri”, *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (1-3 Ekim 2004)*, Çorum 2006.

Yazıcı, Nesimi; “Vakayi-i Mısıriye Üzerine Birkaç Söz”, *OTAM*, Sayı 2, Ankara 1991.

Yılmaz, Ali; Osmanlıdan Günümüze Çorum Sanayi, *Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008.

Yılmaz, Mutlu; “Osmanlının Son Cumhuriyetin İlk Döneminde Çorumda Endüstri”, *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (1-3 Ekim 2004)*, Çorum 2006.

Yüksel, Hasan; “Kafkas Göçmen Vakıfları”, *OTAM*, Sayı 5, Ankara 1994.

Eklerin Kaynakları: Çorum Belediye Arşivi, TBMM Arşivi.

DERGİLER VE ANSİKLOPEDİLER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi

Belleten

Çorumlu

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Milli Eğitim Dergisi

OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi)

Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi

Türk Dünyası Tarih Dergisi

Yurt Ansiklopedisi

Türkiye Ansiklopedisi

İl İl Büyük Türkiye Ansiklopedisi

Türkler

EKLER

1920’li yıllarda Milli Mücadele’nin önemli isimlerinden Avşar oğlu Rumi ve arkadaşları Mevlüt Bey, Kaleli İbiş

1920’li yıllarda Çorum’un ilk öğretmenlerinden Mustafa Efendi (Tokatlıoğlu)

1925 yılında Çorum Milli Kütüphane Personeli

1927 yılında bu günkü Çorum belediye binasında ilk Latin alfabesini öğrenen imamlar

1930'lu yıllarda Çorum Devlet Hastanesi

Vali Süreyya Yurdakul ve Halkevi yöneticileri

1930'lu yıllarda Çorum isimli bir uçak

Çorum Mebusu İsmet Eker'in Madalyası ve Milletvekilliği Rozeti

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEHAL KÂĞIDI ÖRNEĞİ

99

99

Adı ve Soyadı	Dursun Yalvaç	İlmî rütbesi	Yüksek Tahsil
Babasının ve Anasının adı	Hüseyin, Duda	Mesleki ve işi-gücü	Öğretmen
Doğum yeri ve tarihi	Zile 1288	Yedek Subay ise Subesi ve Sicil No. su	-
Tahsili	Ys. Darülmualimin Edebiyat Şubesi mez.	Evli olup olma-dığı, kaç çocuğu bulunduğu	Evli dört çocuklu
Bildiği diller	Fransızca, Arapça, Farsça.	Seğinden evvel-ki iş durumu	Ankara Sultanisi Ede-biyat ve Felsefe Öğret-
İhtisası	Uzmanlığı yoktur.	Memur olup olmadığı	-
Eserleri	Matbu eseri yoktur.	Mebuslukları	Çorum

Yüksek Mektebi bitirince Çorum İdadisi Tarih ve Coğrafya öğretmenliğine oradan Erzurum İdadisi Müdür muavinliğine ve oradan da yine Erzurum Darülmualimin Müdürlüğüne tayin edildim. Ordan sonra sıra sılla Amasya, Bolu İdadî Müdürlüklerinde ve oradan tekrar Erzurum'a dö-nerek Mektebi Sultani Müdürlüğüne tayin olundum. Ve oradan Ankara Sultan-si Edebiyat ve Felsefe Öğretmenliğine nakledildim. Ve bu vazifemin deva-mı an sırasında Çorum Müessili olarak Sivas Kongresine iştirak ve Kon-grenin hitamında tekrar memuriyetimin başına gittim. Bu vazifede iken Çorum Milletvekilliğine seçildim. Ve vekillikten ayrılınca bilâhare yine sırasıyla Sivas ve Tokat Kız Muallim mektebi Usulü Tedris hocalığı ile Terbiye hocalığı ve Tokatta da Tarih Coğrafya hocalığı yaptım. Ve sonra emekliye ayrılınca gelip Bursa'da yerleştim. Halen Setbaşı İpekçiler Caddesi 40 numaralı evde oturmaktayım. Kime 140 liraya kadar ayda teka-üt maaşı geçmektedir. Halen Hayatta ailem bir oğlum lisede tahsilde, bir oğlum yüksek mühendis, bir oğlum Ankara Gazi Enstitüsü Tabiiye Öğretmen bir kızım da mektep öğretmeni ve bir kızım da halen evli bulunmaktadır. Bundan başka kayda değer bir cihet olmadığını saygı ile arz ederim.

Eski Çorum Milletvekili
Dursun Yalvaç

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEİHAL KÂĞIDI ÖRNEĞİ

100
100

Adı ve Soyadı	Hüseyin Ferit Koca	İlmî rütbesi	.
Babasının ve Anasının adı	İbrahim Koca (Canozade)	Mesleki ve işi- gücü	Kastamonu Valiliği
Doğum yeri ve tarihi	1294 İstanbul	Yedek Subay ise Şubesi ve Sicil No.su	.
Tahsili	Hukuk	Evli olup olma- dığı, kaç çocuğu bulunduğu	.
Bildiği diller	.	Seçimden evvel- ki iş durumu	Vali
İhtisası	.	Memur olup olmadığı	Vali
Eserleri	.	Mebuslukları	.

(313 senesinde Vefa Mektebi idadisinde ikmal tahsil ile bir taraftan Mektebi Hukuka diğer taraftan Mülga Maliye nazareti mektubi kalemine devam etmekte idim. 16.K.Evvel/314 tarihinde mektubi kalemimde 70 kuruş maaşla tavzif olunarak 7.Tes.sani/323 de Mektubi Maliye Hesabat umumiye şubesi Mümeyyiz Muavinliğine 1.Eylul/325 de 1500 kuruş maaşla Mıyuru umumiye şubesi maaş ve bedelat kalemi mümeyyizliğisaniliğine, 7.Mart/326 da 2000 kuruş maaşla Maaşatı zatiye mümeyyizi evvelliğine, 1.Haziran/327 de Muhasebatı zatiye idaresi maaşatı zatiye ve mazulin kısmı Müdür Muavinliğine, 26.E.sani/327 de maaş hali ile yeni 2500 Kr. la Emniyet Umumiye Muhasebe Müdüriyetine 27.Mayıs/331 de 4000 Kuruş maaşla Diyaribekir ve 15.T.Evvel/333 de aynı maaşla Kastamonu vilayetleri Defterdarlıklarına tayin olundum. Harekâtı Milliyeyikastamonide idare ederek doğrudan doğruya Vali Vekâletini deruhte ettiğim için 22.K.sani/335 de idareten İstanbul hükümetince azledildim. Ankarayı gelerek heyeti temsiliyede çalıştım. ahiren İstanbulun işğali üzerine Türkî Büyük Millet Meclisi için icra kılınan intihapta Çorum Livasında ihraz ekseriyet ederek Meclisi alinin taruhi kışadî olan 23.Nisan/336 da Meclis iltihak ve mazbatai intihabiyem Meclisi ali mezkur 24.Nisan/336 tarihinde münakit ikinci içtimainın birinci celsesinde tasdik edilmiştir. Ahiren 17.Nisan/339 tarihinde 8000 kuruş maaşla Kastamonuya tayin olunarak Meclisten infikak ve 5 Temmuz/339 tarihinde tekrar Çorum livasında ihzari ekseriyet ederek Meclisi aliye iltihak ettim. (vazâifi mühimmemi ifa ve bilhassa Orduyu hümayun levazımını tedarik ve buna mümasil hizmeti vitanıyede müşahid olan mesai cemilesi)kaydile üçüncü rütbeden Becidi nişanını 14 Zilhacce/335 de ve tevarihini muhtelifede Gümüş Donanma beyaz şeritli gümüş harp liyakat Muharebe Madalyası ve ahiren hükümeti milliyecce muhaddes İstiklal madalyası ihraz ettim.

Darüşşefakada sekiz sene vefa idadisinde bir müddet tarhi umumî Osmanlı edebiyatı derslerini tedris ettim. Hükümet' milliyenin mebdii teşekkülünde konyada vuku bulan isyanın esbap ve evamilini ve ceryan eden hadisat ve sui'istimalâtı tetkik ve tahkik için gönderilen heyeti tahkikiyeye riyasette ifayi vazife eyledim. Tercümeihali müsecceldir.

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEHAL KÂĞIDI ÖRNEĞİ

102

102

Adı ve Soyadı	Hasım Apaydın	İlmi rütbesi	yok
Babasının ve Anasının adı	Kahhattin Hatice	Mesleki ve işi-gücü	Tapu sicil müdürü
Doğum yeri ve tarihi	Erzurum 1292	Yedek Subay ise Şubesi ve Sicil No.su	
Tahsili	İdadi	Evli olup olma-dığı, kaç çocuğu bulunduğ	Evli üç çocuğu
Bildiği diller	-	Seğinden evvel-ki iş durumu	Tapu sicil müdürü
İhtisası	yok	Memur olup olmadığı	Memur
Eserleri	yok	Mebuslukları	İlk Türkiye Büyük Millet Meclisinde

Çorum Mebusu olarak
bulunmuştur.

Ölü babam eski Milletvekili Hasım Apaydın Çorum'da tapu kâ-
tipliği ve terfian tapu müdürlüğü yapmıştır. Bu memuriyeti Çorum'da,
Aryonkarahisarı ve Niğde illerinde bulunmuş ve yapmıştır. Hayatının
tümü değişikliğine ait tamamlayıcı başkaca bilgi ve mâlumatın yok-
tur.

Ölü Milletvekili Hasım kızı
Melika

T. B. M. M. AZASININ

TERCÜMEHAL KAĞIDI ÖRNEĞİ

104

Adı ve Soyadı	Siddik Muncu	İlmî rütbesi	yok
Babasının ve Anasının adı	Ali Muncu Necibe Muncu	Mesleki ve işi- gücü	Mecidiözü Belediye reisi
Doğum yeri ve tarihi	Merzifon 1297	Yedek Subay ise Subesi ve Sicil No. su	-
Tahsili	İlmiye	Evlî olup olma- dığı, kaç çocuğu bulunduğu	Evli altı çocuklu
Bildiği diller	-	Seçimden evvel- ki iş durumu	Mecidiözü Belediye reisi
İhtisası	Maliyecilikte ihtis- ası olduğu.	Memur olup olmadığı	-
Eserleri	yok	Mebuslukları	Çorum

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı Bilgiler

Hayatının ilk devrelerinde ticccarlık yapmış ilk memuriyet: merzifon piyade tahsildarlığında 28/Eylül/321 de girmiş 14/Mart/323 de köprü Maliye z tahsil memurluğuna 12/Teşrin-evvel/1327 Havza Malmüdürlüğüne 17/Haziran/328 de Mecidiözü Malmüdürlüğüne 12/Şubat/329 da Amasya Husûsî Muhasebe memurluğuna 18/Şubat/329 da Tokat hususî Muhasebe memurluğuna 23/Haziran/330 dan 4/Nisan/332 tarihine kadar Zile Malmüdürlüğünde 20/7/336 dan 10/4/1336 ya kadar Mecidiözü Belediye reisi 28/4/336 dan 1/8/339 za kadar Çorum Milletvekilliğinde 30/12/340 dan 16/9/1942 ye kadar Ilgın Hususî Muhasebe Memurluğunda ölmüyle ve arada geçen fasılaman da tedavi ile geçtiği .

- 1 - Tutluk mahallesinde oturan Siddik karısı Cemile Muncu /310
2 - " " " " Siddik oğlu Dargut Muncu /335
3 - " " " " " Naci Muncu /928
4 - " " " " " kızı Zerin Bıdak /925
5 - " " " " " Fikret Muncu ölmüştür.
6 - Kitahyada Fikret kızı perihan Muncu ve Ümit Muncu Siddik torunu /934-935
7 - Kırıkkalede Tapobaşı mahallesinde 51 no da Siddik kızı Görül Muncu /941
8 - " " " " " 51 no da " /939

Siddik oğlu Turgut Muncu

Çorum gazetesinin bir nüshası

ÇORUMLU

Halkevi Dil, Edebiyat ve Tarih
komitesi çıkarır

Yıl: 1

15 Nisan 938

Sayı: 1

127

İÇİNDEKİLER

Sahife

1 — Çorumlu'ya niçin bakıyoruz ?	Bedri Bilginer	1
2 — Halkevleri	Abidin Varan	3
3 — 16 Nisan'da Çorumun idari ve askeri durumu	Nazım Zambay	5
4 — Osmanoğlu Mehmet paşanın iki vakfiyesi	Neşet Köseoglu	9
5 — Çorum ve havalisinde Mamluk aşireti	" "	12
6 — Çorumun Halay oyunu ve Arzi türküsü	Sadi Leblebici	21
7 — Çorumda maniler	Egeci Ertekin	30
8 — Çorum havadisleri	"	31
9 — Çorumun eski abidelerinden bazıların resimleri		
10 — Vesikalar : (slâvedir)		
A - Müverrih Alinin Çorumda bulunduğu zamana ait bazı sicil kayıtları ve fermanlar	"	1
B - Osmanoğlu Koca Mahmut paşanın 842 ve 843 tarihli iki vakfiyesi	"	10

— ۳۳۳ —

[illegible]

OKULAĞ

ÇORUM ORTA OKULAĞI

Devlet Nüshası

1 - İkinci kânun - 1935 [Salı]

Cıynağımızın ülküsü

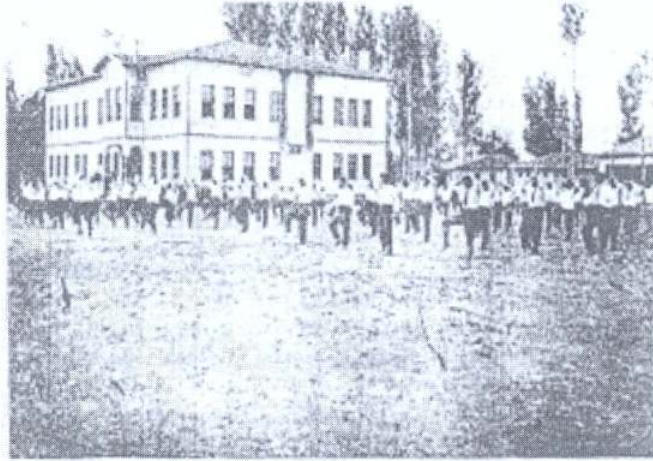
Amrak (aziz) okurlara :

Bugez (defa) cıynağımız (gazete), tüm huzile ir (ilki) adımını, atıyor... Ülküsü yeni öztürkçe dönenmelerde (inkılâb) okurlarına ulu bir varlıkla yardıma, koşmaktadır. Kamumuzun (herkes) bildiği doğruluktur ki; dil savaşında, çırağların (talebe) ön bö-

lümde bulunması umulacak bir yumuştur (vazife). Şu denlüdür ki(kadar); cıynağımızın ilerlemesi alanında (saha), yükselmesi için sizinde ulu varlığınızdand, doğacak yardımları, ummakdayız...

CIYMAK

Yazı baharanları

Okulağımızın yapısı ve bir idman bayramı

Okunak Çocuklarına

Bir ay özel (evel) Kemal Atatürkün Saylavda (Meclis) açış söylevinde (nutuk), Ulusun yitirdiği ve en büyük kültürü

olan dilini bulmak için yaltırıklı (nurlu) diyimlerini duyduğumuz gündend beri kamumuza (hepimiz) bir orunç (heyecen) geldi.

OKULAĞI
ANKARA

1991 SB 007

ÖZGEÇMİŞ

02 Aralık 1985 yılında Çorum’da doğan Derya Kendircioğlu, İlk öğrenimini Sungurlu Yavuz Selim İlköğretim okulunda, orta öğrenimini Sungurlu Kız Meslek Lisesinde, lise öğrenimini Sungurlu Lisesinde tamamlamıştır. 2005 yılında kazandığı Erciyes Üniversitesi Yozgat Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü 2009 yılında başarıyla bitirmiştir.

2009 yılında yüksek lisans eğitimine Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında başlamıştır. Yrd. Doc. Dr. İbrahim ERDAL danışmanlığında hazırladığı “ Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk On Yılında Çorum “ başlıklı tezini hazırlamıştır.

İletişim Bilgileri

Adres :

Bahçelievler Mah.

Mimar Sinan Cad. Balözü Sok. No: 10

ÇORUM/SUNGURLU